

PS 4190

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

STUDII ȘI MATERIALE
DE
ISTORIE
MODERNĂ

VOL. XXXIII

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

ACADEMIA ROMÂNĂ
BIBLIOTECA INST. DE ISTORIE „N. IORGA”
COTA 914180
INVENTAR 38532

ACADEMIA ROMÂNĂ
INSTITUTUL DE ISTORIE „NICOLAE IORGA”

COLEGIUL ȘTIINȚIFIC

JEAN-PAUL BLED (Universitatea Sorbona, Paris VI), VLADISLAV IAKIMOVICI GROSUL (Institutul de Istorie a Rusiei, Moscova), FRANCESCO GUIDA (Universitatea Roma III), KEITH HITCHINS (Universitatea Urbana-Champaign, Illinois).

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. DAN BERINDEI (redactor-șef), ALEXANDRU MAMINA (redactor-șef adjunct) BOGDAN POPA (secretar de redacție), DANIELA BUȘĂ, ADRIAN-SILVAN IONESCU, MARIAN STROIA, RALUCA TOMI.

Revista „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” apare o dată pe an.
La revue „STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ” paraît une fois par an.

Revista se poate procura contracost de la:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, București, România, tel.: 40-21-318 81 46; 40-21-318 81 06; fax: 40-21-318 24 44; e-mail: edacad@ear.ro.

Comenzile pentru abonamente se primesc la:

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L.

P.O. Box 77–19, sector 3, București, România; tel. 4021 210 6787, 4021 610 6765; e-mail: office@orionpress.ro

S.C. MANPRES DISTRIBUTION S.R.L.

Piața Presei Libere nr. 1, Corp B, etaj 3, cam. 301–302, sector 1, București; tel.: +40 21 314 63 39, fax: +40 21 314 63 39

DEREX COM S.R.L.

E-mail: derex_com@yahoo.com

SORIRORISOLUTIONS

E-mail: sorin.costreie@sorirori.ro, rosana.guta@sorirori.ro; tel.: +40 765 262 077, +40 765 166 433; website: <http://www.sorirori.ro>

CRIS MEDIA PRESS IMPEX S.R.L.

P.O. Box 41–71, sector 1, București, România; Tel./Fax: 004 0722 333 405, 004 0744 325 043; E-mail: office.crismedia@gmail.com

Correspondența, manuscrisele și publicațiile vor fi trimise pe adresa Comitetului de redacție: B-dul Aviatorilor 1, 011851, București, tel.: 021 212 53 37.

Redactor: Adriana PETRE
Tehnoredactor: Mariana MOCANU
Coperta: Mariana MOCANU

**Lucrare apărută cu sprijin financiar din
Fondul Recurent al Donatorilor – Academia Română**

STUDII ȘI MATERIALE DE ISTORIE MODERNĂ

Vol. XXXIII, 2020

SUMAR

ABORDĂRI CONCEPTUALE ȘI METODOLOGICE

DANIEL GICU, <i>Cultura populară: ambiguitățile unui concept proteic</i>	5
BOGDAN MATEESCU, <i>Digitizing the Wallachian Census Forms of 1838. The First Population Samples of the Dem-Ist Database</i>	19

ISTORIOGRAFIE ȘI POLITICĂ

ALEXANDRU MAMINA, <i>Revizionism istorico-politic</i>	85
TUDOR AVRIGEANU, <i>O manipulare durabilă: Nicolae Iorga transilvanist</i>	91

ACTIVITATE ȘTIINȚIFICĂ

„Performance, Politics and Play”. Conferința anuală a Societății Internaționale de Istorie Culturală, 13–16 septembrie 2018, Columbia University, New York (<i>Daniel Gicu</i>)	103
„Conferința națională” a Institutului de Istorie A.D. Xenopol din Iași, 5–8 iunie 2019 (<i>Nicoleta Roman</i>)	109

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

VIRGIL ALEXANDRU DRAGALINA, <i>Bătălia de la Jiu</i> , București, Compania Dan Puric, 2020, 174 p. (<i>Alexandru Mamina</i>)	113
ȘTEFANIA DINU, <i>Mese și meniuri regale: eleganță, fast și bun gust</i> , București, Corint, 2019, 192 p. (<i>Nicoleta Roman</i>)	113
OLIVER JENS SCHMITT, <i>Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”</i> , București, Humanitas, 2017, 455 p. (<i>Dan-Alexandru Chiță</i>)	115
ARTHUR DROULÉZ C.M., <i>Histoire de la mission lazarisite de Macédoine (1839–1939)</i> , Istanbul, Les Éditions Isis, 2018, 268 p. (<i>Nicoleta Roman</i>)	117

GEORGES VIGARELLO, <i>Istoria costumului feminin din Evul Mediu până astăzi</i> , București, Editura Centrului Cultural Lumina, 2019, 216 p. (<i>Nicoleta Roman</i>).....	118
ALAN MCKEE (coordonator), <i>Beautiful Things in Popular Culture</i> , Malden, MA, Blackwell Publishing, 2007, 231 p. (<i>Daniel Gicu</i>).....	119

REVISTA REVISTELOR ISTORICE

„Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, Volumul 18/2019 (<i>Alexandru Mamina</i>).....	121
„Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu», Series Historica, LVIII, 2019 (<i>Alexandru Mamina</i>) ..	121
„Enigmele Istoriei”, Anul I, Nr. 1, 30 ianuarie – 26 februarie 2020 (<i>Alexandru Mamina</i>).....	122

NOTĂ

Numărul de față a fost realizat în condițiile constrângătoare ale stării de urgență și stării de alertă, în care accesul cercetătorilor la biblioteci și arhive a fost inițial închis, apoi restricționat în mod considerabil. Dorim să le mulțumim colegilor care, în aceste circumstanțe dificile, au trimis totuși articole, semnalări și recenzii, astfel încât revista să poată apărea.

Alexandru Mamina
Redactor-șef adjunct

CULTURA POPULARĂ: AMBIGUITĂȚILE UNUI CONCEPT PROTEIC

DANIEL GICU

(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

Apariția în deceniile șapte și opt ale secolului al XX-lea a noilor paradigme interpretative în istorie și în studiile culturale a dus la un interes crescând pentru cercetarea culturii populare. Influența lucrare a lui Peter Burke, *Popular Culture in Early Modern Europe* (London, Temple Smith, 1978) a creat o adevărată direcție de studiu în istoriografie. De asemenea, cultura populară reprezintă unul din subiectele din ce în ce mai privilegiate ale studiilor culturale din ultima perioadă. În ciuda acestui fapt, în definirea culturii populare se regăsesc o serie de ambiguități și de controverse ce i-au determinat pe unii cercetători să semnaleze futilitatea utilizării acestui concept. Într-un articol des citat, Tony Bennett observa că sensurile adeseori confuze și contradictorii care s-au atribuit sintagmei *cultură populară* fac ca aceasta să fie practic inutilizabilă de către cercetători¹. Unii cercetători își asumă în mod voit ambiguitatea acestui termen, considerând că putem recunoaște cultura populară fără să fim nevoiți să o definim. Astfel, într-un volum al cărui caracter introductiv ar fi trebuit să facă și mai stringentă necesitatea definirii conceptelor utilizate, Dominic Strinati afirmă încă din primele pagini că, deși subiectul cărții este cultura populară, nu va pierde prea mult timp încercând să o definească².

John Storey identifică șase modalități de a defini cultura populară. O primă definiție utilizează un criteriu cantitativ, cultura populară fiind reprezentată de ceea ce este împărtășit de un număr mare de oameni dintr-un anumit spațiu³. Într-adevăr, identificând numărul de exemplare vândute dintr-o carte, al participanților la un eveniment sportiv sau un festival, măsurând audiența unui program de televiziune, putem stabili succesul de public al respectivului produs cultural. O primă obiecție este însă evidentă: cât de mare trebuie să fie numărul de oameni ce împărtășesc un produs cultural pentru ca acesta să fie considerat cultură populară? Dacă cercetătorii nu se pot pune de acord asupra unui număr, conceptul de cultură populară astfel definit riscă să devină inutilizabil. Problema este însă și mai serioasă pentru istorici,

¹ Tony Bennett, *Popular culture: a teaching object*, în „Screen Education”, vol. 34, 1980, p. 18.

² Dominic Strinati, *An Introduction to Theories of Popular Culture*, New York, Routledge, 2004, xvii.

³ John Storey, *Cultural Theory and Popular Culture: An Introduction*, Harlow, Pearson/Longman, 2009, p. 5.

exceptându-i pe cei ai perioadei postbelice: cu cât perioada studiată este mai îndepărtată în timp, cu atât istoricii au dificultăți mai mari în a identifica numărul de exemplare vândute dintr-o carte, al participanților la un anumit ritual sau al adepților unei credințe, pentru a putea cataloga acel produs cultural drept cultură populară. Istoricii antichității, ai evului mediu sau ai Renașterii sunt nevoiți așadar să folosească alte criterii pentru a defini cultura populară. În ciuda lipsurilor, definiția ce utilizează un criteriu cantitativ are marele avantaj de a fi singura care este pur descriptivă și nu folosește criterii valorice.

O a doua definiție folosește un criteriu calitativ: cultura populară se definește în opoziție cu înalta cultură ce aparține elitelor⁴. Este de fapt o definire prin negare, ce presupune identificarea creațiilor de un nivel estetic ridicat ce vor alcătui cultura înaltă. La polul opus se va situa cultura populară, caracterizată prin lipsă de originalitate și creativitate. Valoarea estetică a unui produs cultural este dată de caracteristicile intrinseci ale acestuia, ce au un caracter anistoric. Stabilirea valorii estetice a produselor culturale permite o ierarhizare de natură axiologică, cultura populară fiind situată la capătul inferior al scării valorice, iar cultura elitelor la cel superior.

O astfel de definire, ce implică o devalorizare din punct de vedere estetic a culturii populare, prezintă însă numeroase probleme. O primă problemă este reprezentată de istoricitatea judecăților estetice, fapt ce devine evident dacă privim doar câteva dintre vârfurile canonului occidental. Diana Henderson a arătat cum piesele de teatru ale lui William Shakespeare, create pentru a fi jucate într-o cultură a burlescului, au ajuns treptat să fie considerate printre vârfurile dramaturgiei occidentale⁵. În America primei jumătăți a secolului al XIX-lea, piesele lui Shakespeare, unul dintre cei mai jucați dramaturgi, erau în continuare parte integrantă a unei culturi populare a divertismentului. În astfel de puneri în scenă burlești, celebrul monolog „A fi sau a nu fi” era cântat pe populara melodie *The Blind Mice*⁶, iar Hamlet îi spunea Ofeliei: „get thee to a brewery”⁷. Numărul mare al spectatorilor ce asistau la astfel de puneri în scenă parodice, precum și eterogenitatea claselor sociale din care provenea publicul, atestă că în America primei jumătăți a secolului al XIX-lea teatrul lui Shakespeare făcea parte din cultura populară. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, piesele lui Shakespeare au fost revalorizate ca vârfuri ale dramaturgiei occidentale, ce nu puteau fi pe

⁴ *Ibidem*, p. 6. Stuart Hall, *Notes on deconstructing «the popular»*, în R. Samuel (ed.), *People's History and Social Theory*, London, Routledge & Kegan Paul, 1981. Reprodus în John Storey, *Cultural Theory and Popular Culture: Reader*, Harlow, Pearson/Prentice Hall, 2006, p. 477–487.

⁵ Diana E. Henderson, *From Popular Entertainment to Literature*, în Robert Shaughnessy (ed.) *The Cambridge Companion to Shakespeare and Popular Culture*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p. 6–25.

⁶ „Three blind mice. Three blind mice. / See how they run. See how they run. / They all ran after the farmer's wife, / Who cut off their tails with a carving knife, / Did you ever see such a sight in your life, / As three blind mice?”. Cunoscută melodie populară, a cărei primă versiune scrisă datează din 1609.

⁷ Lawrence W. Levine, *Highbrow/Lowbrow: The Emergence of Cultural Hierarchy in America*, Cambridge, Harvard University Press, 1988 p. 14.

deplin apreciate decât jucate în fața unui public exclusivist, sau citite, în singurătate. Însușindu-și-l, elitele au redefinit astfel teatrul lui Shakespeare ca fiind cultură înaltă și nu populară⁸.

Un proces similar se poate observa și în ceea ce privește opera. De la primele reprezentații din Veneția secolului al XVII-lea și până în secolul al XIX-lea, spectacolele de operă au fost, în întreaga Europă, o formă de divertisment gustată de oameni din toate categoriile sociale⁹. Bruce McConachie arată cum, în perioada 1825–1850, elitele din New York au aplicat trei tipuri de strategii sociale ce au dus la separarea treptată a operei de cultura populară¹⁰. Spectacolele de opere nu se mai desfășurau decât în clădiri special destinate acestora și cereau un comportament specific din partea spectatorilor, inclusiv o ținută vestimentară considerată adecvată. Apoi, s-a considerat că doar opera în limba străină atingea standardele de excelență impuse; criticii de operă au utilizat și ei tot mai des termeni proveniți din limbi străine, fapt ce a dus la formarea unui limbaj de specialitate neinteligibil pentru oamenii de rând. Fără să contrazică concluziile lui McConachie, alți istorici consideră că acest proces s-a definitivat abia la sfârșitul secolului al XIX-lea¹¹, sau chiar în anii '30 ai secolului al XX-lea¹². Nu calitățile artistice intrinseci fac așadar ca opera să fie considerată, în mod anistoric, drept un produs de mare valoare estetică, specific culturii înalte. Echivalarea operei cu înalta cultură este un proces specific, desfășurat, pe continentul american, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și în prima jumătate a secolului al XX-lea.

Barbara Herrnstein Smith a demonstrat că ierarhiile estetice nu au un caracter anistoric, caracteristicile corespunzătoare criteriilor de apreciere estetică prin care o realizare artistică sau o operă literară trezesc admirație fiind determinate istoric. Faptul că anumite creații rezistă „testului timpului” nu e o dovadă a unei valori estetice naturale, intrinsecă acestora, ci se datorează reproducerii lor prin intermediul instituțiilor cu autoritate culturală, precum școli, librării, edituri, teatre, muzee, critici de artă etc.¹³.

Sociologul francez Pierre Bourdieu respinge însăși estetica transcendențială kantiană, pe baza căreia se definește cultura înaltă, arătând cum gusturile culturale sunt produse de și ajută la perpetuarea ierarhiilor sociale. Nu există o sensibilitate estetică anistorică, ce ar diferenția cultura înaltă, gusturile și preferințele culturale

⁸ *Ibidem*, p. 31–32.

⁹ Bernard Zelechow, *The Opera: The Meeting of Popular and Elite Culture in the Nineteenth Century*, în „History of European Ideas”, vol. 16, 1993, p. 261–266.

¹⁰ Bruce A. McConachie, *New York Operagoing, 1825–50: Creating an Elite Social Ritual*, în „American Music”, vol. 6, nr. 2, 1988, p. 181–192.

¹¹ Lawrence W. Levine, *op.cit.*, p. 102.

¹² Paul DiMaggio, *Cultural Boundaries and Structural Change: The Extension of the High Culture Model to Theater, Opera, and the Dance, 1900–1940*, în Michèle Lamont, Marcel Fournier (ed.), *Cultivating Differences: Symbolic Boundaries and the Making of Inequality*. Chicago, University of Chicago Press, 1992, p. 21–57.

¹³ Barbara Herrnstein Smith, *Contingencies of Value: Alternative Perspectives for Critical Theory*, Cambridge, Harvard University Press, 1988, p. 51.

fiind determinate de nivelul de educație și de clasa socială. Analizând această relație, Bourdieu identifică un model cu trei straturi: gustul legitim al elitelor, gustul celor cu un nivel mediu de cunoștințe și gustul popular. Spre deosebire de gusturile claselor superioare, gustul popular (al clasei muncitoare, la Bourdieu), se distinge prin absența judecăților de natură estetică: „nimic nu este mai străin femeii din clasa muncitoare decât ideea tipic burgheză de a face din fiecare obiect prezent în casă un prilej pentru o judecată estetică”¹⁴. Acest fapt nu se datorează însă unei sensibilități estetice, ce lipsește, în mod natural, claselor de jos. Dincolo de unele probleme de ordin metodologic, legate de faptul că Bourdieu extrapolează concluziile obținute în urma analizării unor sondaje realizate în Franța anilor 1960, pentru a construi un model teoretic ce ar caracteriza orice societate stratificată social, argumentația sociologului francez are și o problemă de fond: au cu adevărat clasele sociale gusturi culturale diferite, reflectate în prezența sau absența judecăților estetice? Răspunsul este mai curând unul negativ, potrivit lui Mary Douglas, care a arătat că membrii claselor de jos sunt în aceeași măsură dispuși să se diferențieze din punct de vedere social, în baza unor alegeri de natură estetică¹⁵.

În strânsă legătură cu definiția anterioară, ce identifică cultura populară ca fiind opusă culturii înalte, este cea care definește cultura populară drept cultură de masă. Conceptul face referire la receptarea pasivă de către mase a culturii impusă pe cale comercială de elita capitalistă, prin intermediul a ceea ce Horkheimer și Adorno numeau „industria culturală”¹⁶. Realizate în masă și destinate consumului de masă, produsele acestei industrii culturale comerciale sunt caracterizate prin standardizare, omogenitate, și predictibilitate. Filmele, muzica, programele de radio și televiziune, ș.a.m.d. sunt consumate în mod pasiv de către un public incapabil să facă alegeri estetice. Consumul de masă nediferențiat, una dintre caracteristicile culturii populare definită drept cultură de masă, a fost însă pus sub semnul întrebării de către unii cercetători. Astfel, John Fiske a arătat că între 80% și 90% din produsele nou lansate nu au succes la public, în ciuda publicității agresive, așa cum multe din filmele lansate de industria cinematografică nu reușesc să își acopere cheltuielile de producție¹⁷. Statistica pare să invalideze noțiunea culturii de masă definită printr-un consum realizat în mod automat și pasiv.

Definirea culturii populare ca ansamblul producțiilor, valorilor, practicilor modelate de către agenții industriei culturale pentru a fi accesibile unui public cât mai larg ridică însă și alte probleme pentru istorici, întrucât se referă doar la cultura tehnologică și comercială a ultimelor două secole. Desemnarea unor produse și

¹⁴ Pierre Bourdieu, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, London, Routledge and Kegan Paul, 1984, p. 379.

¹⁵ Mary Douglas, *In the Active Voice*, London, Routledge and Kegan Paul, 1982, p. 131.

¹⁶ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception*, în *Dialectic of Enlightenment: Philosophical Fragments*, Stanford, Stanford University Press, 2002, p. 94–136. Traducerea în română: *Dialectica luminilor: fragmente filosofice*, traducere și postfață de Andrei Corbea, Iași, Polirom, 2012.

¹⁷ John Fiske, *Understanding Popular Culture*, London and New York, Routledge, 2010, p. 25.

practici culturale, din perioadele anterioare, accesibile și destinate unui public larg, cum ar fi circul în Roma antică, drept cultură populară presupune utilizarea unor alte criterii pentru a defini acest concept.

Se ajunge astfel la definirea culturii populare ca fiind cea produsă de către popor, pentru popor. De altfel, cercetătorii ce definesc cultura populară ca fiind una de masă postulează existența unei „epoci de aur” anterioare, caracterizată prin existența unor comunități cu o cultură autentică, ce avea să fie coruptă odată cu apariția industriei culturale comerciale. Spre deosebire de cultura de masă, produsă în cantități industriale pentru obținerea profitului și destinată consumului de masă, cultura populară autentică este o creație organică a poporului. În vreme ce cultura de masă este impusă de sus, cultura populară autentică este o expresie spontană a poporului¹⁸. Însă, așa cum arată Fiske, este vorba doar despre o nostalgie utopică, deoarece în societățile capitaliste nu există o așa-zisă cultură autentică a poporului, care prin degradare să se transforme într-o cultură de masă, lipsită de autenticitate¹⁹.

Definirea culturii populare ca fiind creată de către popor, pentru popor, ridică un prim semn de întrebare. Ce categorii sociale alcătuiesc poporul de rând? Cercetătorii cu orientări ideologice de stânga echivalează cultura populară cu cea a clasei muncitoare, văzută ca principala sursă de protest la nivel simbolic, în cadrul sistemului capitalist. Cultura populară ar fi, așadar, prin excelență, o cultură a protestului. O asemenea viziune, puternic romanțată, nu ține însă seama de pasivitatea multora dintre practicile nu numai ale clasei muncitoare, dar și ale altor categorii sociale inferioare.

De la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, sub influența romantismului, în special a operelor lui Johann Gottfried Herder, și apoi a naționalismului, intelectualii europeni au identificat țăranii ca fiind adevărații păstrători ai geniului unei națiuni. În antiteză cu reprezentările noului proletariat urban, țăranii descriși în studiile de folclor din secolul al XIX-lea sunt imaginați ca fiind pline de înțelepciune și de pricepere, libere și fericite, trăind pașnic, în comunități armonioase, având o viață cumpătată, fără suferințe și respirând cultura cea mai autentică. Cultura populară este identificată astfel ca o cultură rurală, folclorică, cuprinzând literatura orală tradițională (mituri, basme, legende, snoave, proverbe, zicători, ghicitori, descântece, blesteme, balade, doine, colinde, cântece de dragoste, de cântanie etc.), teatrul popular, obiceiurile, credințele, sărbătorile și cultura materială.

Încă de la primele culegeri de material folcloric, fiecare observator lansează un semnal de alarmă: cultura tradițională este pe cale de dispariție și trebuie să ne grăbim să culegem ultimele vestigii înainte ca ele să dispară pentru întotdeauna. Însă, la începutul secolului al XX-lea, țăranimea europeană posedă deja toate datinile și ritualurile a căror bogăție îi poate entuziasma pe teoreticieni și a căror specificitate permite să se afirme singularitatea identității naționale²⁰. Eric Hobsbawm

¹⁸ Dwight MacDonald, *A Theory of Mass Culture*, în Bernard Rosenberg, David White (eds.), *Mass Culture: The Popular Arts in America*, New York, Free Press, 1957. Citat în Dominic Strinati, *op. cit.*, p. 10.

¹⁹ John Fiske, *op. cit.*, p. 22.

²⁰ Anne-Marie Thiesse, *Crearea identităților naționale în Europa. Secolele XVIII–XX*, Iași, Polirom, 2000, p. 120.

și Terence Ranger au identificat rolul pe care culegătorii din clasele de mijloc l-au avut în acest proces de îmbogățire a tradițiilor²¹. Din moment ce inventarea tradițiilor îmbogățește patrimoniul și se face sub inspirația geniului național, aceasta li se pare perfect și pe deplin justificată culegătorilor de folclor din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea.

Realizată la jumătatea secolului al XIX-lea, identificarea culturii populare cu cea folclorică a continuat în spațiul românesc pe parcursul întregului secol XX, prevalând în perioada regimului comunist. Dorința regimului comunist de a se legitima, în primii săi ani, și apoi de a sublinia specificitatea poporului român a dus la continuarea cercetării culturii tradiționale din lumea rurală, în paradigma folcloriștilor din a doua jumătate a secolului al XIX-lea și de la începutul secolului al XX-lea. Aceste cercetări au căpătat și un cadru instituțional prin crearea în 1949 a Institutului de Folclor, devenit apoi Institutul de Etnografie și Folclor al Academiei (1963). Deși ușor nuanțată, identificarea culturii populare cu cea rurală, folclorică, prevalează și astăzi în mediul academic românesc. Este motivul pentru care istoricii români au fost în mică măsură interesați de studierea culturii populare, aceasta fiind considerată apanajul folcloriștilor²².

În mediul academic occidental însă, relevarea, în a doua jumătate a secolului al XX-lea, a rolului pe care crearea identităților naționale l-a avut în creionarea culturii populare i-a determinat pe unii cercetători să se îndrepte către studierea tradiției orale, anterioare influențelor culturii scrise și mediului urban. În ultimele două decenii însă, tot mai mulți cercetători au pus sub semnul întrebării existența unei tradiții orale independente, arătând cum, în Europa, începând cu secolul al XVI-lea, creațiile transmise pe cale orală își au originea în lucrări tipărite²³. Unii cercetători consideră chiar că, în spațiul occidental, influența culturii scrise asupra celei orale s-a manifestat chiar și în antichitate, oferind exemplele poemelor homerice sau ale lui Hesiod²⁴.

²¹ Eric Hobsbawm, Terence Ranger (eds.), *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

²² Una din puținele excepții este reprezentată de studiul de caz pe care Ecaterina Lung îl dedică culturii populare, ca direcție de cercetare a noii istorii culturale: Ecaterina Lung, *Istoria culturală: origini, evoluții, tendințe*, București, Editura Universității din București, 2009, p. 191–203.

²³ Pentru legăturile între tradiția orală, manuscrise și tipărituri în Anglia secolelor XVI–XVII, vezi: Adam Fox, *Oral and Literate Culture in England, 1500–1700*, Oxford, Clarendon Press, 2000. Relevante sunt și lucrările lui David Atkinson despre baladele tradiționale engleze și scoțiene: *The English Traditional Ballad: Theory, Method and Practice*, Ashgate, 2002; *The Anglo-Scottish Ballad and its Imaginary Contexts*, Open Book Publishers, 2014; *The Ballad and its Past: Literary Histories and the Play of Memory*, Cambridge, D. S. Brewer, 2018. Vezi și David Atkinson, Steve Roud (eds.), *Street Ballads in Nineteenth-Century Britain, Ireland and North America: The Interface between Print and Oral Tradition*, Farnham, 2014; David Atkinson, Steve Roud (eds.), *Street Literature of the Long Nineteenth Century: Producers, Sellers, Consumers*. Cambridge Scholars Publishing, 2017. Paula McDowell a arătat cum conceptul de cultură orală, independentă de cea scrisă, a apărut în secolul al XVIII-lea, ca urmare a creșterii semnificative a numărului de tipărituri: *The Invention of the Oral: Print Commerce and Fugitive Voices in Eighteenth-Century Britain*, University of Chicago Press, 2017.

²⁴ Holt N. Parker, *Toward a Definition of Popular Culture*, în „History and Theory”, vol. 50, nr. 2, 2011, p. 155.

În acest context, s-a acordat o atenție tot mai mare, mai ales în mediile intelectuale de stânga, interacțiunii dintre cultura claselor dominante și cea a oamenilor de rând. O a cincea definiție a culturii populare are la bază opera filozofului marxist italian Antonio Gramsci. Pornind de la o clasificare anterioară a cântecelor populare în cântece create de popor, pentru popor, cântece create pentru popor de către clasele superioare și cântece care nu au fost create pentru popor și nici de către popor, dar au fost preluate de către popor, Gramsci considera că doar cele din ultima categorie exprimă cu adevărat viziunea asupra lumii a claselor populare²⁵. Așadar, cultura populară nu ar fi formată nici din practicile și produsele culturale create de popor (a patra modalitate de a defini cultura populară drept cultură folclorică), nici din cele realizate pentru popor (a treia modalitate de a defini cultura populară drept cultură de masă), ci din cele utilizate de către popor, indiferent cine ar fi fost creatorul lor. Gramsci folosește termenul de hegemonie pentru a face referire la conducerea morală și intelectuală a unei societăți, pe care grupurile dominante și-o asumă, cu consimțământul celor dominați. Acest consens presupune acceptarea dominației de către clasele de jos, dar și ideea de negociere, care pune față în față discursurile dominante și forțele de rezistență ale celor dominați și în urma căreia se ajunge la un „echilibru de compromis”²⁶.

Văzută prin prisma teoriei lui Gramsci, cultura populară nu mai este o creație organică, spontană a păturilor de jos, și nici nu mai este impusă de sus, prin producția comercială de masă, ci este considerată arena în care se desfășoară confruntarea ideologică între clasele dominante și cele dominate. După cum explică Tony Bennett, „câmpul culturii populare este structurat de încercarea claselor dominante de a obține hegemonia și de formele de rezistență pe care acestea le întâlnesc. Ca atare [cultura populară], nu este pur și simplu reprezentată de o cultură de masă impusă, ce coincide cu ideologia dominantă, nici de forme culturale de rezistență apărute spontan, ci este un loc al negocierii între cele două, un loc în care ideile și valorile claselor dominante sunt acceptate, dar și respinse, proporțiile diferind în funcție de tipul de produs cultural”²⁷.

Conceptul de hegemonie a fost aplicat diferitelor tipuri de conflicte ce au loc în cadrul culturii populare. Bennett îl folosește pentru a explica lupta între clase, dar alți cercetători au folosit conceptul pentru a explica conflictele ideologice privind etnia, rasa, genul, generațiile sau sexualitatea, între cultura dominantă și cea dominată. De altfel, Gramsci nu a oferit o definiție clară a termenului hegemonie, definirea sa fiind într-o mai mare măsură rezultatul exegezei ulterioare a scrierilor gânditorului marxist italian²⁸.

²⁵ Antonio Gramsci, *Prison Notebooks*, New York, Columbia University Press, 1996, vol. II, p. 399–400.

²⁶ Antonio Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, New York, International Publishers, 1971, p. 161.

²⁷ Tony Bennett, *Popular Culture and the «Turn to Gramsci»*, în John Storey, *op.cit.*, p. 96.

²⁸ Poate că cea mai clară definiție a conceptului de hegemonie oferită de Antonio Gramsci este următoarea: „Acceptarea spontană de către mase a direcției generale impusă societății de către grupul dominant; această acceptare este determinată istoric de prestigiu, și în consecință încrederea de care

Unii cercetători au tras un semnal de alarmă în privința reducționismului explicării în termeni de acceptare și rezistență a unor procese în realitate mult mai complexe. Astfel, analizând lecturile clasei muncitoare britanice, Jonathan Rose arată că reacțiile acesteia la mesajele ideologice transmise prin textele produse de cultura dominantă sunt mult mai nuanțate și mai diverse decât simpla acceptare sau opoziție²⁹.

Alți cercetători au atras însă atenția asupra faptului că folosirea conceptului de hegemonie pentru alte spații și perioade istorice decât cele la care face referire Gramsci, ar putea duce la anacronism. De exemplu, folosit pentru perioada preindustrială, conceptul de hegemonie ar presupune o supraestimare a conștiinței politice a grupurilor subordonate sau a puterii statului. Peter Burke consideră că, pentru a putea avea rezultate valide din punct de vedere științific, cercetătorii ce utilizează conceptul de hegemonie culturală ar trebui să poată răspunde la o serie de întrebări: Hegemonia culturală este un proces universal valabil, sau funcționează doar în anumite spații și în anumite perioade istorice? Dacă este un proces istoric determinat, care sunt condițiile necesare apariției și indiciile ce ne arată existența sa? Hegemonia se referă la strategiile conștiente ale clasei dominante sau la motivele inconștiente ce stau la baza acțiunilor sale? Cum putem explica impunerea dominației culturale? Se poate ea impune fără consimțământul cel puțin a unei părți din clasele inferioare? I te poți opune cu succes? Dacă da, care sunt principalele „strategii de rezistență”?³⁰

Încercând să ofere o definiție culturii populare ce poate fi aplicată și societăților preindustriale, fără riscul anacronismului, Holt Parker³¹ se îndepărtează de interpretările marxiste (ce pun accentul pe producție), apropiindu-se de modelul weberian (ce pune accentul pe consum). Distincția ar trebui așadar făcută nu între clase sociale (un concept, la rândul său, ambiguu și des contestat), ci între statute sociale diferite³². Pomind de la conceptul de capital simbolic sau cultural, teoretizat de Bourdieu și de la teoria instituțională a artei, lansată de Arthur C. Danto³³ și dezvoltată de George Dickie³⁴,

se bucură grupul dominant ca urmare a poziției și funcției deținută în procesul de producție”, în Antonio Gramsci, *Selection from the Prison Notebooks*, și urm., p. 12. Pentru o trecere în revistă a diferitelor sensuri cu care Gramsci folosește termenul de hegemonie vezi Peter Ghosh, *Gramscian Hegemony: An Absolutely Historicist Approach*, în „History of European Ideas”, vol. 27, issue 1, 2001, p. 1–43.

²⁹ Jonathan Rose, *Rereading the English Common Reader: A Preface to a History of Audiences*, în „Journal of the History of Ideas”, vol. 53, 1992, p. 47–70.

³⁰ Peter Burke, *Introduction to Popular Culture in Early Modern Europe*, Farnham, Ashgate, 2009, p. 11.

³¹ Holt N. Parker, *Toward a definition of popular culture*, în „History and Theory”, vol. 50, nr. 2, 2011, p. 147–170.

³² Simplificând, putem afirma că, în timp ce clasele sociale sunt definite în funcție de poziția în procesul de producție, statutele sociale, concretizate în stiluri de viață, sunt definite în funcție de consumul bunurilor. Vezi Max Weber, *Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology*, 2 vols., Berkeley, University of California Press, 1978, p. 305–306, 932–933, 935–938.

³³ Arthur C. Danto, *The Artworld*, în „Journal of Philosophy”, vol. 61, nr. 19, 1964, p. 571–584. Pentru o critică a teoriilor lui Danto vezi numărul tematic *Danto and His Critics: Art History, Historiography and After the End of Art* al revistei „History and Theory”, vol. 37, nr. 4, 1998.

³⁴ George Dickie, *Art and the Aesthetic: An Institutional Analysis*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1974.

Parker consideră cultura populară ca fiind cultura neautorizată, formată din produse ce necesită un capital cultural mic pentru a fi consumate. Cercetătorii nu mai trebuie așadar să recunoască caracteristicile formale, funcționale, estetice, ale producției sau ale consumului ce definesc cultura populară, ci să identifice instituțiile care au autoritatea de a stabili ce produse sunt incluse în categorii culturale precum arta, muzica ș.a.m.d. Cantitatea de capital simbolic necesară consumului unui anumit produs cultural poate diferi însă de la o epocă la alta, după cum ne arată exemplele de mai sus ale operei și teatrului lui Shakespeare. Iar în ceea ce privește rolul statului sau al instituțiilor oficiale în a stabili ceea ce reprezintă sau nu cultură autorizată, acesta este cu siguranță mult mai redus în societățile preindustriale.

În funcție de perioada studiată, istoricii și cercetătorii din domeniul studiilor culturale au folosit expresia „cultură populară” pentru a desemna texte (în sensul cel mai larg al termenului), comportamente și credințe foarte diferite, ce caracterizează diverse grupuri de oameni. Afilieră instituțională și specializarea academică a cercetătorilor care s-au aplecat asupra acestui subiect au dus la periodizări foarte diferite în ceea ce privește evoluția culturii populare. Astfel, indiferent de maniera în care aleg să definească, sau nu, cultura populară, cercetătorii din domeniul studiilor culturale sunt de acord că nu se poate vorbi de o cultură populară decât după revoluția industrială. Industrializarea și urbanizarea au dus la mutații profunde în plan economic și social, ce au avut ca efect crearea unei culturi specifice claselor de jos³⁵.

Istoricii au identificat însă aceste fenomene culturale și în perioadele anterioare revoluției industriale. În Europa anului 1500, afirmă Peter Burke, cultura populară era împărțită de toate clasele sociale³⁶. Deși exista și o cultură separată a claselor educate, elitele participau și ele la tradițiile restului societății. În următoarele trei secole, procesul de polarizare a celor două culturi s-a accelerat, având ca rezultat faptul că la 1800 cultura populară devenise apanajul exclusiv al claselor de jos, de care se delimitau în întregime acum elitele, cu o viziune asupra lumii profund diferită. Burke identifică doi vectori ai acestui proces de dislocare a culturii populare: atacurile convergente ale Bisericii, autorităților civile, elitei sociale și intelectuale, instituțiilor de învățământ, motivate de dorința unei reforme religioase și morale, precum și transformările produse de alfabetizare, dezvoltarea relațiilor capitaliste, revoluția științifică și apariția unei societăți a moravurilor. La începutul secolului al XIX-lea, distanța între cele două culturi devenise atât de mare, încât elitele au fost nevoite să redescopere cultura populară, adunând povești, cântece și credințe populare ce li se păreau vechi și exotice, aparținând unei lumi ce le era cu totul străină³⁷.

Deși această analiză a felului în care cultura populară a fost dislocată în urma atacurilor elitelor a fost validată de unii cercetători, mulți au criticat însă cronologia și intensitatea schimbărilor ce au avut loc în perioada 1500–1800. În primul rând,

³⁵ Raymond Williams, *Culture and Society: 1780–1950*, New York, Anchor Books, 1960, p. v; John Storey, *op. cit.*, p. 12–13.

³⁶ Prin cultură populară Burke înțelege cultura „oamenilor obișnuiți”, meșteșugari, țărani și toate categoriile sociale în afara elitelor, inclusiv femeile, copiii, ciobanii, marinarii, cerșetorii etc.

³⁷ Peter Burke, *op. cit.*, cap. 9: „Popular Culture and Social Change”, p. 335–386.

trebuie menționat că atacurile asupra culturii populare nu au avut o intensitate constantă în perioada 1500–1800³⁸. Apoi, chiar și în perioadele în care acestea au fost cele mai intense, nu trebuie să presupunem că toate categoriile de elite erau ostile culturii populare. Mai mult, ostilitatea față de cultura tradițională nu a fost apanajul exclusiv al elitelor. Unele dintre cele mai agresive încercări de a reforma cultura populară au venit de la membrii claselor de mijloc, iar preocupări pentru o reformă morală au existat chiar și în rândul claselor inferioare. Aceste preocupări au făcut pe unii cercetători să se îndoiască de faptul că „reformarea” culturii populare a fost în mod esențial opera elitelor. Totuși, analiza duratei lungi, este de părere Peter Burke, arată că inițiativa acestor „reforme” a pornit de la nivelul elitelor, înainte de a se răspândi și în celelalte pături ale societății, ca parte a procesului de civilizare (cu referire la opera lui Norbert Elias) sau de disciplinare (cu referire la lucrările lui Michel Foucault) a societății³⁹.

Unii istorici consideră că Burke a exagerat intensitatea mutațiilor suferite în această perioadă. Practici și credințe mai vechi au rezistat în unele zone și în secolul al XIX-lea, deși simpla lor atestare formală nu implică și o continuitate în ce privește funcțiile și semnificațiile acestora⁴⁰. Încercând să identifice manierele în care istoricii au explicat schimbările culturale ce au avut loc în perioada 1500–1800, Tim Harris identifica o tendință de a considera cultura populară ca o victimă a atacurilor venite din partea elitelor, erodându-se sub efectul schimbărilor sociale, economice și culturale. Istoricii interesați de schimbările culturale pe termen lung își încep demersul identificând cultura populară așa cum era înainte ca aceste schimbări să își producă efectul, să zicem anul 1500, pentru ca apoi să marcheze credințele și practicile ce s-au pierdut. Conform unei asemenea abordări, aria de cuprindere a culturii populare pare întotdeauna că se micșorează⁴¹. Ar trebui însă să considerăm cultura nu ca o structură, ci ca un proces, într-o continuă adaptare la noile circumstanțe. Unele practici și obiceiuri mai vechi au dispărut, într-o lume în schimbare, fiind abandonate în mod voit de clasele de jos. Altele au dispărut, în urma atacurilor din partea claselor superioare, pentru că oamenii de rând nu au simțit nevoia să opună rezistență. Pe de altă parte însă, în ciuda schimbărilor economice și sociale și a atacurilor de sus, acele obiceiuri și practici care serveau în continuare o funcție bine definită au fost apărute cu înverșunare, iar credințele ce confereau sens vieții de zi cu zi au fost păstrate cu încăpățănare de către clasele de jos⁴².

³⁸ Pentru o periodizare a acestui proces în Anglia vezi Robert W. Malcolmson, *Popular Recreations in English Society, 1700–1850*, Cambridge, Cambridge University Press, 1973.

³⁹ Peter Burke, *op.cit.*, și urm., p. 11.

⁴⁰ Robert D. Storch, *Introduction: Persistence and Change in Nineteenth-century Popular Culture*, în Robert D. Storch (ed.), *Popular Culture and Custom in Nineteenth-century England*, London and New York, Routledge, 2016, p. 1–19.

⁴¹ Tim Harris, *Problematising Popular Culture*, în Tim Harris (ed.), *Popular Culture in England, c. 1500–1850*, Basingstoke, Macmillan, 1995, p. 23.

⁴² Gareth Stedman Jones, *Languages of Class-Studies in English Working-Class History, 1832–1982*, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, p. 88–89; Robert Storch, *op. cit.*, p. 11–12; Douglas A. Reid, *Interpreting the Festival Calendar: Wakes and Fairs as Carnivals*, p. 136, în Robert Storch (ed.), *Popular Culture and Custom in Nineteenth-century England*, și urm., p. 125–153.

Mare parte a cercetătorilor au definit cultura populară prin negarea contrariului a ceea ce trebuie definit: cultura populară nu este cultura oficială, cultura elitelor sau a claselor educate. O asemenea abordare a dus la impunerea unui model bipolar de analiză. Indiferent cum definești poporul, există întotdeauna o categorie ce i se opune. Iată doar câteva exemple: elite vs. oameni de rând; educați vs. needucați; știutori de carte vs. analfabeți; intelectuali vs. cei fără pretenții de intelectuali⁴³, patricieni vs. plebei⁴⁴, evlavios vs. lumesc⁴⁵, oficial vs. neoficial⁴⁶. Unii cercetători au atras însă atenția că o astfel de dihotomie nu reflectă realitatea socială mai complexă ce caracterizează chiar și perioadele preindustriale, cu atât mai mult epoca de după revoluția industrială. Este adevărat că discursurile unora din membrii elitei împărțeau societatea în „noi” și „ei”, gloata ce nu merită decât dispreț. Un asemenea discurs, ce prezenta o viziune puternic polarizată a societății, avea însă un scop polemic. De regulă, contemporanii aveau o viziune mult mai nuanțată asupra organizării societății în care trăiau⁴⁷. Spre exemplu, analiștii contemporani priveau societatea engleză din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea ca fiind împărțită în trei straturi sociale, punând accentul pe importanța păturilor de mijloc, formate din profesiunile liberale, negustori sau țărani înstăriți⁴⁸. Același lucru se poate afirma și despre starea a treia, în Franța celei de a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea⁴⁹.

Unii istorici au adus în favoarea sistemului bipolar de analiză argumentul că, din punct de vedere cultural, aceste pături de mijloc se identificau cu valorile elitelor⁵⁰. Este adevărat că păturile de mijloc s-au delimitat adesea din punct de vedere social și cultural de cei situați sub ei în ierarhia socială, criticându-le obiceiurile și tradițiile și încercând să imite comportamentele claselor superioare. Aceasta nu înseamnă însă că oriunde și oricând clasele de mijloc s-au identificat cu valorile culturale ale elitelor. Valorizarea spiritului întreprinzător, a cumpătării, criticarea cheltuielilor pentru lux și a risipei arată dorința păturilor de mijloc de a-și defini un sistem de valori specific, distinct de cel al poporului de rând, dar și de cel al elitelor aristocratice⁵¹.

⁴³ „Highbrow vs. Lowbrow”, Lawrence W. Levine, *op. cit.*

⁴⁴ E. P. Thompson, *Patrician society, plebeian culture*, în „Journal of Social History”, vol. 7, nr. 4, 1974, p. 382–405

⁴⁵ „Godly vs. wordly”, Alexandra Walsam, *The godly and popular culture*, în John Coffey, Paul C. H. Lim (eds.) *The Cambridge Companion to Puritanism*, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, p. 277–293.

⁴⁶ Mihail Bahtin, *François Rabelais și cultura populară în Evul Mediu și în Renaștere*, București, Univers, 1974.

⁴⁷ David Cressy, *Describing the Social Order of Elizabethan England*, în „Literature and History”, vol. III, 1976, p. 29–44.

⁴⁸ Demograful englez de la sfârșitul secolului al XVII-lea, Gregory King, împărțea societatea engleză în 24 de ranguri, titluri și calificări, care puteau fi grupate în trei „clase sociale” mari: cei săraci, cei de mijloc și cei de sus. Citat în Tim Harris, *op. cit.*, p. 15.

⁴⁹ Vezi broșura abatelui Sieyès, *Qu'est-ce que le tiers état?* (1789).

⁵⁰ E. P. Thompson, *Customs in Common*, London, Penguin Books, 1993, p. 56.

⁵¹ John Rule, *Albion's People: English Society 1714–1815*, London and New York, Routledge, 1992, p. 85–91. Vezi și Peter Earle, *The Making of the English Middle Class: Business, Society and Family Life in London, 1660–1730*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1989.

O altă opoziție des uzitată pentru a delimita cultura populară, și care a fost pusă sub semnul întrebării în ultimele decenii, este între cultura scrisă și cea orală. Jonathan Barry arată ca fiind falsă presupusa distanțare culturală creată, de la începutul epocii moderne, între o lume a cuvântului scris și o lume a oralității⁵². Chiar dacă rata analfabetismului era mai ridicată în rândul claselor de jos, totuși o parte din membrii acestora știau scrie și citi, ceea ce a facilitat interacțiunea între cultura scrisă și cea orală. La aceasta a contribuit și lectura colectivă, cu voce tare, precum și cântatul unor balade sau povestitul unor basme citite într-un volum scris. Mai mult, distincția între știutorii de carte și analfabeți este mult prea simplistă, căci există diferite grade de analfabetism, în funcție de cât de bine știau să scrie și să citească oamenii având acces diferit la cuvântul scris.

Carl Watkins a criticat modelul ce delimita cultura populară de cultura înaltă pornind de la elementul religios, opunând religiei elitelor, bazată pe textele canonice, o religie a maselor, caracterizată de abundența superstițiilor⁵³. Studiind practicile religioase din Spania secolului al XVI-lea, antropologul american William Christian refuză să vorbească despre o religie populară, argumentând că practicile identificate erau caracteristice atât familiei regale, cât și țăranilor analfabeți⁵⁴. Christian consideră că ar fi mai potrivit să vorbim despre o religie locală, căci majoritatea lăcașurilor de cult și a sfinților venerați aveau o semnificație locală. Totuși, nu trebuie să uităm că în Spania existau și centre religioase de importanță regională, după cum o arată numărul mare de persoane ce veneau în pelerinaj la Santiago de Compostela.

Postmodernismul a avut și el o influență semnificativă în definirea culturii populare, căci una dintre caracteristicile acestui curent este faptul că nu recunoaște nici o distincție între cultura înaltă și cultura populară⁵⁵. Pornind de la concepția saussuriană a arbitrarului semnului lingvistic⁵⁶, dezvoltă ulterior de alți teoreticieni semioticieni, cercetătorii au arătat caracterul abuziv al oricăror criterii estetice, sau de altă natură, care să diferențieze o cultură înaltă și o alta populară. Analizând literatura contemporană, programele de televiziune, cultura adolescenților sau cultura protestului, John Fiske⁵⁷, Stuart Hall⁵⁸, Dick Hebdige⁵⁹, Janice Radway⁶⁰ și

⁵² Jonathan Barry, *Literacy and Literature in Popular Culture: Reading and Writing in Historical Perspective*, în Tim Harris (ed.), *Popular Culture in England, c. 1500–1850*, și urm., p. 69–94.

⁵³ Carl Watkins, „Folklore” and „Popular Religion” in Britain during Middle Ages, în „Folklore”, vol. 115, nr. 2, p. 140–150.

⁵⁴ William A. Christian, *Local Religion in Sixteenth-Century Spain*, Princeton, Princeton University Press, 1981.

⁵⁵ A șasea direcție de definire a culturii populare este identificată de Storey ca apărând în urma aplicării teoriilor postmoderne în studierea culturii populare. Vezi John Storey, *op.cit.*, p. 12.

⁵⁶ Lipsa de legătură dintre conținutul exprimat (semnificat) și forma sa (semnificant); forma unui semn este întâmplătoare în raport cu conținutul acestuia, nu depinde de el.

⁵⁷ John Fiske, *op.cit.*; John Fiske, *Reading the popular*, London and New York, Routledge, 2000.

⁵⁸ Stuart Hall, Tony Jefferson (eds.), *Resistance through Rituals: Youth Subcultures in Post-War Britain*, London and New York, Routledge, 2002.

⁵⁹ Dick Hebdige, *Subculture: The Meaning of Style*, London and New York, Routledge, 2002.

⁶⁰ Janice Radway, *Reading the Romance: Women, Patriarchy, and the Popular Literature*, Chapel Hill and London, University of North Carolina Press, 1991.

mulți alții, au demonstrat că orice consum cultural presupune atribuirea de către consumatori a unei semnificații produsului sau comportamentului cultural consumat, diferită de cea atribuită acestora de către producătorii lor. Istorici precum Natalie Zemon Davis⁶¹, Michel de Certeau⁶² și Roger Chartier⁶³ au arătat cum clasele de jos și-au însușit produse culturale sau practici ale elitelor, adaptându-le propriilor scopuri. Potrivit acestor istorici, este inutil, așadar, să încercăm să identificăm cultura populară pornind de la distribuția specifică a unor produse culturale, cum ar fi cărțile, căci, în practica cotidiană, aceste produse au fost însușite și adaptate propriilor nevoi de grupuri sociale diferite, de la nobili și clerici, la meșteșugari și țăranii.

Modelul însușirii unui produs cultural și al adaptării acestuia conform propriilor nevoi nu explică însă motivele pentru care un anumit grup social își însușește în mod diferit diverse produse culturale. Peter Burke consideră că, pentru a înțelege modalitatea în care un anumit grup social înțelege lumea, avem nevoie de alte concepte teoretice⁶⁴.

Această tendință a istoricilor de a identifica o viziune asupra lumii specifică diferitelor grupuri sociale își are rădăcinile în încercările antropologilor de a considera cultura ca un „ansamblu încheat”⁶⁵, un sistem de credințe cu o coerență internă, ce forma, potrivit lui Mary Douglas, „un univers simbolic omogen”⁶⁶. În studiul său privind cultura populară din Franța epocii moderne, Robert Muchembled insistă asupra necesității de a căuta coerența internă a sistemului specific culturii populare prin care lumii înconjurătoare i se atribuie semnificații⁶⁷. De multe ori însă, omogenitatea culturală a unui grup social este rezultatul proiecției cercetătorului asupra obiectului de studiu. Analizând credințele lumii rurale engleze din secolul al XIX-lea, Bob Bushaway a arătat că nu toți țăranii aveau la același sistem de valori⁶⁸. Treptat, istoricii ultimelor două decenii au început să-și însușească noua paradigmă epistemologică din antropologie, ce pune accentul pe diversitatea culturală a societăților preindustriale – cu atât mai mult a celor contemporane – și pe contribuția activă a indivizilor în articularea semnificațiilor. Poate că un asemenea

⁶¹ Natalie Zemon Davis, *Society and Culture in Early Modern France*, Stanford, Stanford University Press, 1975, în special eseurile „The Reasons of Misrule”, p. 97–123 și “Printing and the People”, p. 189–226.

⁶² Michel de Certeau, *L'invention du quotidien*, tome 1: „Arts de faire”, Paris, Gallimard, 1990.

⁶³ Roger Chartier, *Culture as Appropriation: Popular Cultural Uses in Early Modern France*, în Steven L. Kaplan (ed.), *Understanding Popular Culture: Europe from the Middle Ages to the Nineteenth Century*, Berlin, Mouton, 1984, p. 229–254.

⁶⁴ Peter Burke, *op. cit.*, p. 14.

⁶⁵ Bronislaw Malinowski, *A Scientific Theory of Culture and Other Essays*, New York, Oxford University Press, 1960, p. 38.

⁶⁶ Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London and New York, Routledge, 2001, p. 70.

⁶⁷ Robert Muchembled, *Culture populaire et culture des élites dans la France moderne, XVe–XVIIIe siècles*, Paris, Flammarion, 1977.

⁶⁸ Bob Bushaway, „Tacit, Unsuspected, but still Implicit Faith”: *Alternative Belief in Nineteenth-Century Rural England*, în Tim Harris (ed.), *Popular Culture in England, c. 1500–1850*, și urm., p. 189–215.

demers va oferi istoricilor soluția pentru dificultățile metodologice ridicate de identificarea grupurilor sociale ce conferă semnificații unui ansamblu de creații și comportamente învățate.

În studierea culturii, istoricii nu ar trebui să pornească de la un anumit grup social, identificând și analizând produsele culturale și comportamentele specifice comunității respective. Punctul de plecare poate fi reprezentat de un comportament sau produs cultural, pe care analiza istorică să îl localizeze într-un sistem de relații: Cine l-a produs? Cine îl transmite? Cine îl aude, citește, imită? Și ce rețea de semnificații se creează în jurul acestuia? Astfel, oferind răspunsuri la aceste întrebări, istoricii pot evita ambiguitățile, parte din ele prezentate în articolul de față, la care dă naștere încercarea de a asocia un set de creații și comportamente unui anume grup social.

POPULAR CULTURE: THE AMBIGUITY OF A PROTEIC CONCEPT

Abstract

The phrase “popular culture” is used by historians of different periods to denote radically different things. This article is trying to offer a survey of the most common definitions of popular culture offered by both historians and theorists in cultural studies. It reveals that most definitions either suffer from a bias towards present-day points of view and cannot be applied to pre-industrial and pre-capitalist societies, or have methodological and conceptual problems. Historians can overcome these difficulties by starting their analysis not with a community, or some institution or form of behaviour known to be part of that community, but with a cultural artefact, trying to locate it in a network of relationships and assess its meaning.

Keywords: popular culture; mass culture; popular religion; cultural consumption; cultural appropriation.

DIGITIZING THE WALLACHIAN CENSUS FORMS OF 1838. THE FIRST POPULATION SAMPLES OF THE DEM-IST DATABASE*

BOGDAN MATEESCU
(*Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”*)

In Romania, when it comes to historical demography, the divide that separates historiographies is well known. The school of Cluj, studying Transylvania, is rightfully credited as being at the forefront of research, connected to international historiographies and working with databases on several specific topics: marriage, childhood, biographies, nuclear family, households. In 2017, Babeş-Bolyai University (Centre for Population Studies) launched the Historical Population Database of Transylvania, the outcome of a project directed by Ioan Bolovan, and developed with the help of the University of Tromsø (Norwegian Historical Data Centre) and other European partners. It is based on harmonized data extracted from civil state records (spanning from 1850 to 1910), making it the first database of its kind in Romania¹.

On the other hand, for the principalities of Wallachia and Moldavia, and pre-1918 Romania, the situation can only be described as slowly recovering after a long decline. Fields and topics specific to historical demography are, in fact, non-existent. One frequently used excuse for absent progress is the lack of sources. This surely applies for certain centuries, like the middle ages. However, it does not justify the scarcity of publications on the 18th and 19th centuries, that do indeed benefit from the preservation of sources: civil state records, population lists, census aggregates. Some (like the Wallachian 1838 and the Moldavian 1859 census forms) can even be distinguished among the most detailed 19th century population lists of South-Eastern Europe, and can, without doubt, be used to improve the current state of art.

Digitizing these sources is essential on not just a general level of facilitating access to material otherwise available through archives or libraries. Digital access alone can indeed make a huge difference, like during the health emergency period in which this paper was written (spring of 2020). Nevertheless, digital format is what makes complex analysis possible, and, with it, results that can put in motion new historiographic paradigms. Creating databases is not just a matter of updating

* Project financed through a research grant provided from the Donators Fund of the Romanian Academy, managed by the “Patrimoniul” Foundation; contract no. GAR-UM-2019- II-2.9-10/15.10.2019.

¹<http://hpdt.ro:4080/>, accessed on June 1st 2020.

publishing formats in the internet and digital era, it is a matter of updating research methods and growing new knowledge. In historical demography, and even in the broader fields of humanities, such statements are self-evident truths and can seem rather useless to point out. But for the historiography of the Romanian principalities, they still outline a current need and a mostly unexplored path.

With these thoughts in mind, work started in 2019 on the Dem-Ist database, set to be hosted by the “Nicolae Iorga” Institute of History of the Romanian Academy. It is a database designed for Wallachian and Moldavian demographic sources of various kind, that, by these means, will hopefully be opened up to new research methods. Initially, this paper was meant as a short introduction to the database, followed by an extensive explanation of how one of its initial population sample is prepared. However, targeting certain audiences called for broadening the scope of the presentation. Addressing international (English speaking) researchers should be accompanied by at least a general view of historical sources, their similarities and differences to those from other spaces. Meanwhile, promoting this database to Romanian historians means arguing for the concept of a database altogether. So, this paper was eventually purposed beyond just signaling the release of a population sample. It is about introducing Wallachian and Moldavian demographic sources to the broader academic landscape and introducing Romanian historians to new instruments of research. Both tasks are challenging and would require a far larger space for a detailed presentation. It is why the following paragraphs and sections do not claim exhaustivity on the presented topics, and why some aspects were inevitably simplified.

Before starting, I would like to offer my gratitude to the persons who helped inspire the idea behind the database. I am especially thankful to Siegfried Gruber, who guided me through previous work and who offered advice on various aspects related to historical demography. Researchers based in Cluj offered inspiration and motivation through their work on the HPDT, published results, and conference presentations: Ioan Bolovan, Luminița Dumănescu, Elena-Crinela Holom, Vlad Popovici, Angela Lumezeanu. Not the least, I thank Oana Sorescu-Iudean for the same reasons, as well as for direct advice.

WALLACHIA, MOLDAVIA AND PRE-1914 ROMANIA: AN OVERLOOK OF POPULATION LISTS

The two principalities of Moldavia and Wallachia existed since the 14th century, occupying a small territory in South-Eastern Europe that bordered the Carpathian Mountains, the Danube, and other natural landmarks. After a short period of independence, they fell under Ottoman suzerainty and remained so for centuries. The 18th century saw a reduction of their autonomy as they became a battleground between the Ottoman, Tsarist, and Habsburg Empires. After the

1828–1829 Russian-Turkish war, Russia was recognized as a formal protector, exercising strong influence in internal affairs and *de facto* control during the occupation of 1829–1834. As one of the outcomes of the Crimean war, collective protection from several European nations (including Russia) was established. Under their auspices, the two countries united in 1859 as Romania. The new country gained independence in 1878, after participating in the Russian-Turkish war.

Throughout their history, the territory of these countries shifted. After entering the Ottoman sphere of influence, Wallachia had to cede several points along the Danube, while Moldavia's losses were more significant. Southern and parts of Eastern Bessarabia were annexed in several sages (15th–16th centuries), followed by lands in the North (beginning of the 18th century). Later, in 1775, the Habsburg Empire annexed a swath of its North-West (organized as the Dutchy of Bucovina); and in 1810 the rest of Bessarabia was incorporated into Russia. Wars and geopolitics also made possible small territorial gains. To consolidate its sphere of influence and its military position along the Danube, Russia sought to remove Ottoman enclaves on the river's left bank. Thus, in 1829 Wallachia was compensated with its medieval possessions previously ceased by the Ottoman Empire. In a pushback to Russian advance towards the Balkans and Constantinople, European powers agreed to compensate Moldavia with a part of Southern Bessarabia, after the Crimean War. Romania then lost this ground in 1878, when Dobrogea was offered in exchange by Russia, linking the country to the Black Sea. The newly acquired province was extended in 1913, following the Romanian victory in the Second Balkan War (Map 1).

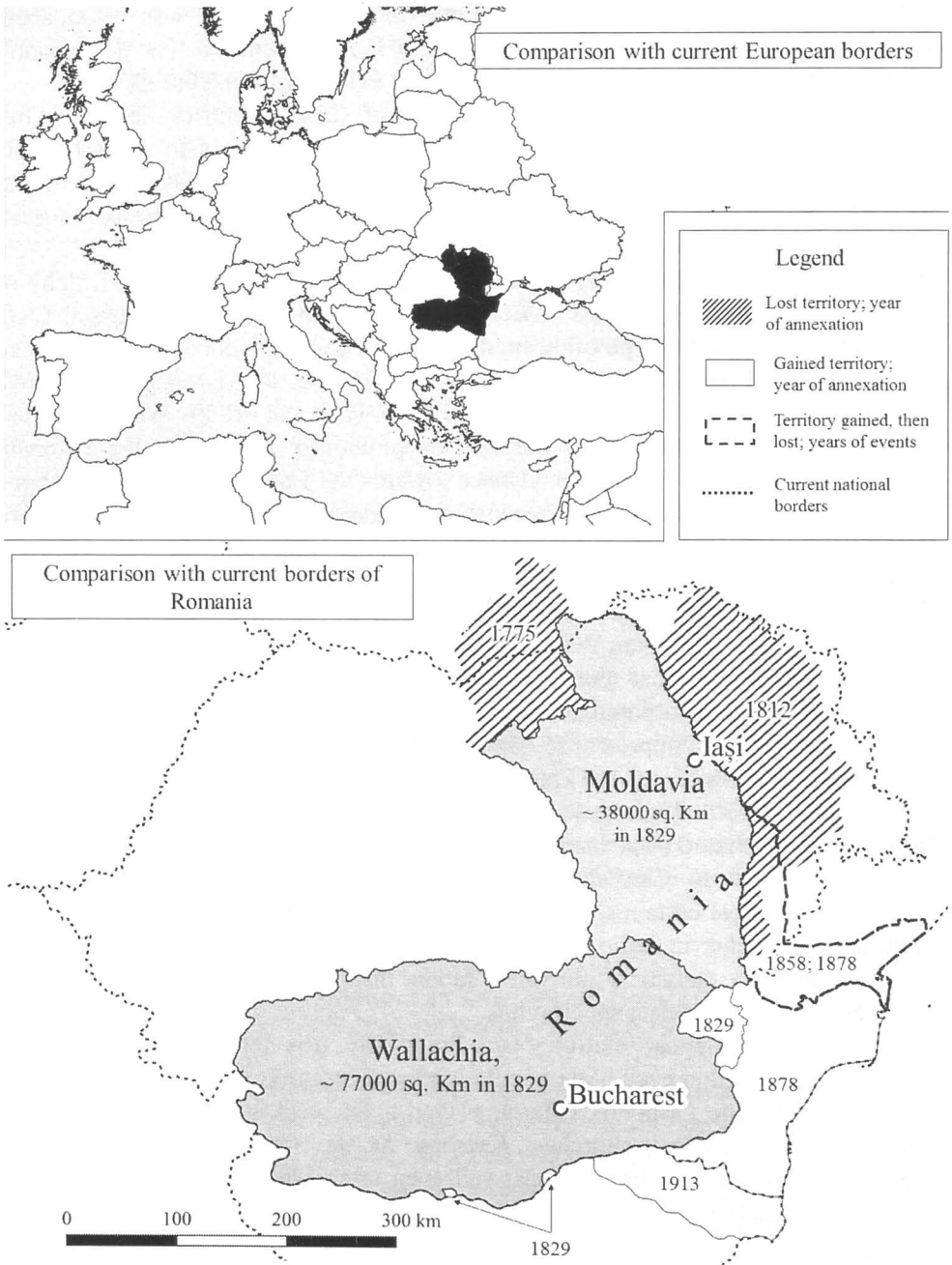
Regardless of what contours their territory took, historians agree the principalities were underpopulated when compared to Central and Western Europe. In 1859, a territory of approx. 125,000 square km, was home to some four million inhabitants (32 people per sq. km). The population was mostly rural (over 80% living in villages) and composed of a majority of ethnic Romanians, Orthodox Christians, who shared these lands with Roma, Jews, Greeks, and Southern Slavs.

Compared to Central or Western Europe, the evolution of historical population lists bear certain similarities, some easy to anticipate. For example, over time, they got richer in information, performed at more regular intervals and to a greater extent for statistical purposes, rather than for purely financial reasons. There are, however, certain specificities.

First, they appear relatively late. Practically, it is not until the second half of the 18th century that even basic population lists become frequent.

Second, the Orthodox Church played a far weaker role than that of the Catholic and Protestant churches. Keeping *Status Animarum* books was an unknown practice in medieval times, and even after 1800, when the Church did start keeping track of parishioners and life course events, it was usually under the orders and guidelines of the laic or military authorities.

Map 1. The territories of Wallachia, Moldavia and Romania, 1775–1914

Thirdly, we can note the strong influence of foreign powers in performing censuses or establishing administrative routines that oversaw statistical knowledge. In Romanian historiography, Austrian or Russian military governments are known for attempts of measuring population, land and resources, through cartography and general censuses. When military officers themselves did not perform these operations, the local administrations (both civil and ecclesiastic) were tasked with their completion. Moreover, institutional reforms that helped develop official statistics were also supervised directly by foreign rule. It was following such experiences that the Wallachian and Moldavian authorities started keeping regular and more detailed population records.

I will expand on these points below, referring to three main phases in which population lists were developed, covering only the timespan between the late 18th century and 1914.

18th century: the age of fiscal records. These were the primary type of population lists and counts made in this century, used to organize finances by local administration, or to survey human resources in general, by military governments. The latter lead several important undertakings with preserved material to this day: the „conscription”, during the temporary Austrian occupation of Lesser Wallachia (Oltenia – 1718–1739²); the Russian censuses of 1772–1773 and 1774³. Regardless of the name (*catagrafii*, *catastișe*⁴), they consisted of a nominal listing of individuals by fiscal category. Thus, non-fiscalized persons (wives, children) were omitted. After 1800 they become more frequent and, in different formats, were kept until after 1900. Sometimes they were accompanied by information on wealth (land, livestock – Table 4).

1810–1830: first major steps beyond fiscality. Some episodes during the 18th century had already seen the first attempts to record not just taxpayers. Houses were counted several times, by Russians in 1771, by Austrians, along with livestock, in 1788⁵. But it was during the Russian-Turkish war of 1806–1812 that saw the first count of the entire population. It was not a single event, but two separate and overlapping efforts, of different authors and in different formats. The

² Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânire austriacă (1718–1739)*, București, Editura Academiei Române, 1971.

³ Lucian-Valeriu Lefter, Silviu Văcaru (editat de), *Catagrafiile Vistieriei Moldovei (1820–1845)*, I, Iași, Casa Editorială Demiurg Plus, 2013, p. VIII; for source presentation see also Ion Ionașcu, *Evoluția populației din Vrancea între anii 1774–1829 după date statistice inedite*, in *Din istoria statisticii românești*, București, Direcția Generală de Statistică, 1969, p. 413–434.

⁴ The same term could be used for more than one type of sources: *catagrafie* could mean a general census, a head list, a numeric census (per settlement or districts) or census aggregates (per different administrative levels). This variety is also replicated in scientific publication, often without clarifying the source's characteristics. For this reason, this paper avoids the use of historical terms, as to not cause confusion, and, instead, uses standardized terms that better reflect the nature of the historical information contained in these sources.

⁵ A statistical survey per village was attached to the 1788 map of Western Moldavia, published in Romanian by Ion Donat, Șerban Papacostea, *Ținuturile dintre Carpați și Siret într-o descriere austriacă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, Brăila, Editura Istros – Muzeul Brăilei „Carol I”, 2015.

Church recorded the clergy nominally, along with the members of their nuclear family. The rest of the population was divided by settlement, by parish, by ethnicity, and lastly by gender and life stage (adults or children)⁶. Apart from this operation, the two capitals were also surveyed, this time by Russian military officers, again in different manners. In Bucharest, all members of the household were listed by name, occupation, status inside the household, nationality⁷. To my knowledge, it was the first time that a population that size was listed nominally⁸. In Iași, however, in 1808, only household heads had their names written down; their co-residents were only counted⁹.

Not only the principalities witnessed the first country-wide count of the whole population, including women and children, but the 1810 census was also the first significant statistical work performed by the Orthodox Church. In Moldavia, the Church got further involved, with the introduction of civil state books, since the 1800s¹⁰. However, the formalities did not seem to have gained the desired ground, implemented in various degrees from one diocese to another. A lesser-known episode took place in Wallachia, where vital records first began being compiled by laic authorities, at the end of the 1820s. As the result of yet another initiative by Russian commanders, each head of subdistrict – *zapciu* – was responsible for registering the names of those born, married in his jurisdiction. However, the project had unsatisfactory results¹¹, so a new system was developed, passing the responsibility to the clergy (see below).

⁶ For information on the operations and aggregates see Constantin N. Tomescu, *Biserica din Principatele Române la 1800–1812: mărturii și documente*, București, Partener, 2010; For source edition see: Alexandru Lăpădatu, *Catagrafia bisericilor bucureștene la 1810*, București, in „Biserica Ortodoxă Română”, 5, XXXI, 1907, p. 597–604; 6, XXXI, 1907, p. 688–696; 7, XXXI, 1907, p. 805–813; 8, XXXI, 1907, p. 960–964; 9, XXXI, 1907, p. 1063–1072; Mihai Popescu, *Catagrafia eparhiei Ungro-Vlahiei în anul 1810*, in „Biserica Ortodoxă Română”, 5, XXXVIII, 1914, p. 493–504; 6, XXXVIII, 1914, p. 594–611; 8, XXXVIII, 1914, p. 841–850; 9, XXXVIII, 1914, p. 966–972; A. Popescu-Runcu, *Catagrafia județului Dâmbovița la anul 1810*, Târgoviște, Viitorul, 1936; Dorinel Neculescu, Adrian Lucian Scărlătescu, *Catagrafia bisericilor și preoților din județul Ialomița la anul 1810*, Buzău, Editgraph, 2018.

⁷ For information on the operations and aggregates, see: Paul Cernovodeanu, Irina Gavrila, Ion Panait, *Catagrafia orașului București din anii 1810–1811*, in „Revista Istorică”, 7–8, 1990, p. 705–724.

⁸ Previously only the small Catholic communities were recorded in this manner. For Moldavia, were Catholic population and sources were more numerous, see Anton Coșa, *Izvoare inedite privind catolicii din Moldova: Status animarum*, in „Arhiva Genealogică”, V (X) 1–2, 1998, p. 155–160 and 3–4, p. 199–258; *Comunități catolice din Moldova: Cleja*, in „Carpica”, 29, 2000, p. 121–138. See also: Radu Cucuteanu, Valentin Piftor, *Contribuții demografice asupra populației catolice din Moldova. Un status animarum de la sfârșitul secolului al XVIII-lea*, in „Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași”, Istorie, 54–55, 2008–2009, p. 81–96. For Wallachia see Alexandru Ciociltan, *The Saxon Community in Câmpulung/Langenau (Wallachia) According to a status animarum from 1646* in „Études Balkaniques”, 53, 2017, p. 394–414.

⁹ A copy in Romanian exists at Iași District Archives (Fond Manuscrise, 1634).

¹⁰ Gheorghe Ungureanu, *Actele de stare civilă în Moldova până la regulamentul Organic*, in „Revista Arhivelor” 1, 1958, p. 82–92.

¹¹ See correspondence in the National Archives of Romania, fond Administrative Vechi (1828–1831), file 3741/1829; see preserved records in the same fond.

1831–1914: the age of official statistics. Another paradigm change occurred during the 1828–1829 Russian-Turkish war and during the occupation that followed. The two principalities again found themselves directly controlled by Russia, which this time sought structural reforms. Under supervision from St. Petersburg, as well as from generals appointed as executive power over the countries (Feodor Piotrovich Pahlen, Piotr Feodorovich Jeltuhin, Pavel Dmitrievich Kiselef), the first constitutional laws were drafted, amended and approved by legislatures in 1831 (Wallachia) and 1832 (Moldavia). The *Organic Regulations*, as they were called, introduced and/or organized branches of government under different departments.

By far the most important was the Department of Interior. Its responsibilities ranged from public order and safety, to health, education, economy, communication, environment, urban planning. It exercised its authority directly through its chain of command, or collaborating with various specialized offices, not to mention other departments (Justice and Finances). The department was divided into three branches, or sections (*secții*), with the third branch (*Secția III*) charged with compiling “statistics”, coordinating the proceedings of vital records alongside the Church, as well as aggregating their results¹². In the age, the word statistics could refer to the science and to general work with numbers that now got more popular in administration. In the words of one of Bucharest’s city council members:

“The science of statistics being of the utmost necessity to the public employee who is touched by the sense of duty towards the service that he is charged with by the government, as one who would use this science in all of his work...”¹³

During this period, *statistics* could also refer to administrative operations that were not directly used practically. They served either in planning future reforms, in cross-checking existing records, or simply to provide an ordered knowledge of a territory or community. In this regard, as also pointed out by Ion Donat¹⁴, statistics contrasted with fiscal censuses, which were used in financial operations or financial planning (to keep checks and balances, to forecast revenues and organize the seven-years fiscal periods, to introduce new taxes). Another nuance can be expressed following the formula prescribed in the Organic Regulation for the

¹² See the *Organic Regulations*, art. 151 in Wallachia and 139 in Moldavia, Paul Negulescu, George Alexianu, *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, Vol. I, București, Intreprinderile „Eminescu” S.A., 1944. Other responsibilities of Section III included: in Moldavia compiling environmental surveys, developing ways to improve agriculture and administrative territorial division; in Wallachia: the administration of roads, postal service and compiling environmental surveys.

¹³ „Știința statistică<i> fiind de întâia trebuință prentu tot ampolieatu public care va fi pătruns de datoria slujbei cu care este însărcinat de către Stăpânire, ca unu ce această știință urmează a-i sluji de compas la toate lucrările sale...” in Bogan Mateescu, *Recensământul și administrația publică în Țara Românească. Studiu de caz și documente de arhivă despre recensământul general al Țării Românești inițiat în 1837*, Cluj, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane, 2015, p. 210.

¹⁴ Ion Donat, Ion Pătroiu, Dinică Ciubotea, *Catagrafia obștească a Țării Românești din 1831*, Craiova, Helios, 2000, p. VI–VII.

Departments Section III: *statistica țării* – the country's statistic. This term could mean one out of two things, or both. Firstly, the notion of collecting quantifiable information, as described above. Secondly, it could refer to a single event that recorded a vast array of topics, from people to economy, environment, and roads. Such an endeavor differs from the general concept of a census, which applied mostly to single topics. Why the exceptional and global meaning? Why record everything all at once? It could stem from the lack of specialized institutions that, if prompted, could provide the government with needed information. For example, a cadaster system would offer on the number and size of properties. A department of infrastructure could inform on the state of roads and bridges, and so on. Since Wallachia was only then attempting to build such institutional bodies, since statistical knowledge was in its infancy, it was understandable why a wholesome image of the country had to be reconstructed in a single effort. In the same fashion, Austrian and Russian militaries would conduct or order general surveys, given the lack of available records (this manner itself could have been a source of inspiration for Wallachian and Moldavian *statistics*).

Whatever the nuances and cultural transfers, the institutional arrangement introduced in 1831/1832 meant nothing less than the birth of official statistics in the two principalities. Compiling statistics was then recognized as an activity carried out by a permanent official organization, destined not only for financial assessment, but also for better understanding of the land and people, and better governing in general. The medium- and long-term consequence of this novelty was that the occupying military powers lost their monopoly on non-fiscal census taking. Even though many operations were still inevitably inspired by foreign administrative practices, local authorities could seize initiatives, draw their timetables, instructions and forms, and in some cases, even publish the results. This is how the vast majority of statistics were compiled after the implementation of the Organic Regulation, with Romanian becoming the universal working language.

All throughout the 1830s, 40s, and 50s, Section III, regularly used local institutions to gather an enormous amount of information, especially on agriculture, imports, exports, as well as environment¹⁵. The resulting archival material, even that preserved until this day, is impressive and far exceeds that of previous decades. In Moldavia, these efforts served to write a large scale statistical study of the country, first of its size and complexity, authored by the Moldavian noble and official Nicolae Suțu. Published in Romanian in 1852, it bore the title *Notiții Statistice asupra Moldaviei* (Buciumul Român, Iași). In Wallachia, a significant step forward took place three years after the Russian retreat. In late 1837, as the Department of Interior ordered country's first-ever general modern census: an enumeration of people, estates, villages, buildings, and others (see below the section dedicated to the census).

¹⁵ For example, several censuses of forests and rivers were conducted during these decades.

In addition to the activity of Section III, local institutions began incorporating lists and numbers into their work. After 1831, record keeping became a routine at all administrative levels, each Department conducting its own sets of regular or irregular surveys. Obligations imposed on the population were not only quantified but also accounted individually. Military conscription, road duty, civil border guard duty, contributions to reserve stocks (Table 5), and others, most functioned by writing down the requirements of each person subjected to them. Fiscal censuses continued as usual, but at regular intervals: 1831/1832, 1837/1838, 1844/1845, 1851, 1857. Moreover, procedures often involved duplicate documents, as well as aggregated reports, which further increased the amount of historical sources created and preserved. To make things even more complicated, military occupations continued to stimulate information gathering. I will only point three less known sources, made under Russian occupation. Two of them were numerical censuses, designed to cover as much information as possible, per settlement. The first was made in 1829–1830¹⁶, the second in 1851¹⁷, but I am not sure if they each covered both principalities. Both covered, per village, aspects such as total population count (per gender), houses, agricultural wealth, and different facilities. A third operation is probably unique in Romanian history: in 1849, the Russian general governing Wallachia ordered a record of all men and all houses. In the district of Ialomița the order was followed by compiling nominal lists (Table 8 – given that this source is unresearched, I cannot say for sure that the same format was followed in all districts.).

Returning to a broader time frame, the decades that followed 1831 can be grouped into two phases. The first was already discussed above, marked by the activity Section III. The second followed another institutional improvement that began with the union of the principalities. In 1859, during a period when the governments functioned separately, two statistical offices were created¹⁸. Romanian historiography tended to overrate the event. Given the fact that it coincided with the birth of Romania, given the rejection of Russian influence (and, by proxy, the rejection of Russian inspired reforms) – both by the elites at the time and later by historians – the founding of the two statistical offices is often celebrated as the starting point for Romanian official statistics. In fact, they represented an upgrade, in which this branch became more individualized than previously (separated from other organizations). The offices still functioned as a division within the Department of Interior, but not as a regular division. Instead,

¹⁶ For Moldavia see preserved material in the fonds of former prefectures (Isprăvnice) preserved at Iași District Archives. For Neamț District: fond Isprăvnicia Neamț (1828–1856), tr. 634, op. 696, 116/1829, 141/1830.

¹⁷ A study on the survey for district Dolj (Wallachia) was published by Paul-Emanoil Barbu, *Imaginea județului Dolj într-o statistică din 1851*, in „Arhivele Olteniei”, 31, 2017, p. 61–84. For other districts preserved material is yet unknown.

¹⁸ For a presentation of this event and published documents related to it see Manea Mănescu, *Centum decem anni statisticae Romaniae*, in *Din istoria statisticii românești*, București, Direcția Generală de Statistică, 1969, p. 7–35.

they had their own director and tended to statistics only, not to other branches of the government as well (like *Section III*). In Wallachia, the office also published its work, in a journal called *Analele Statistice și Economice*, which later covered the whole of Romania, although it had a short existence (1860–1869)¹⁹. Another improvement consisted of a territorial body of employees that these offices were equipped with. A *raportor* (in Wallachia) and *revizor* (in Moldavia) was assigned to each district, in charge of mediating between the central office and the regular administration. Their obligations reflect that the manner of obtaining information did not fundamentally change in 1859. Ground-level tasks were still assigned to local representatives or elected officials, who answered to prefects. The job of the rapporteur/revisor was not to perform actual inquiries, but to help coordinate operations, transmit instructions and results. Census-taking continued as in previous decades: on population movement, agriculture output, imports and exports, prices, judicial statistics, vital statistics, and others. Quickly after their creation, the offices started work on general censuses²⁰. Like the one of 1838, each census was designed to include not only population, but also land, wealth, buildings, establishments. They used multiple forms that varied from one principality to another, making them by far the most vast, complex, and meticulously planned operations up to that date, the reason why a detailed presentation here is not even remotely possible. To give the reader a perspective on the complexity of the material, in Moldavia, the forms summed up over 100 columns. It was also Moldavia that experienced a complete nominal listing. Wallachia took a step backward and recorded the name of household heads and the number of other members.

The two offices eventually merged in 1862 in what became the capital of Romania: Bucharest. Until the outbreak of the First World War, the new Statistical Office conducted three main general censuses: 1890, 1899 and 1912. On the last occasion, a regularity is established on performing this kind of operation: 10 years. Thus, Romania would have had a decennial census, if the world war would not have changed the administration's priorities (the next census took place in 1930).

Emerging ecclesiastical records took place mainly with the Organic Regulations, which reorganized vital records. In both principalities, keeping them fell under the responsibilities of parish priests, transferred in 1864 to local authorities. However, they were not the only type of demographic sources created by the Orthodox Church after 1831. Population lists also appear, but they are so poorly known and researched that I could not find much on their origin. I will only cite direct examples from State Archives. The most important finding was that of a census of all parishioners, by name, grouped by nuclear family and ordered into

¹⁹ Vasile Lupu, *100 de ani de la apariția primei reviste statistice românești*, in *Din istoria statisticii românești*, București, Direcția Generală de Statistică, 1969, p. 483–496.

²⁰ Often, they are presented as one operation: *the 1859 census of Romania*. In fact, there were two separate endeavors in terms of forms, instructions, administrative chain, timelines, aggregate results (published and unpublished).

columns according to their civil state and status: married men, married women, male children (by category of parent: married, widow, widower), female children, (idem), unmarried men but passed the age of married (*holtei*), male servants, female servants, incapacitated. The preserved material known so far is from the Diocese of Argeș, dated 1863–1864 (Image 4).

Demographic sources for slaves. As stated, the principle of this presentation is not to provide a complete inventory of the types of records that appeared in this age, because they are too numerous and various. However, one category of sources deserves special attention because they were more frequent than those for the general population, at least for certain decades: lists of slaves. The Roma population in the two principalities had been enslaved since the middle ages. Slaves were usually classified by type of owner: crown slaves, slaves of the Church, and slaves of private individuals. Between 1838 and 1856, six different laws freed the people of each category. Because of their status as human property, authority over them was exercised in the spirit of acknowledging and enforcing ownership. It meant that individuals, marriages, and families had to be controlled and kept track of. For this reason, is why when records were made, they often included all members of the family, not just heads of family. To add to this, emancipation laws were themselves followed by general censuses. Both instances (slavery and emancipation) resulted in lists that provide names, close kin relation, as well as age, occupation, marital status, occupation, and other. Such lists were far more frequent than those for the entire population. For example, in Wallachia, lists that cover Church slaves were made in 1832, 1839 (see Table 9 for one example preserved material), 1843²¹ and 1847²² (at their emancipation), possibly in other years as well. By contrast, only one general census of the country's entire population was made in this period, in 1838. Slaves of private individuals were recorded in 1832²³, as well as in 1856²⁴, when they were freed. in Moldavia, the situation was even more one-sided. Later, ethnographic interests in the Roma

²¹ Few preserved material is known from this source; for source edition see Bogdan Mateescu, *Familia în timpul robiei: o perspectivă demografică. Studii și liste de populație din arhive*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2015, p. 171–204.

²² The material is preserved in most part, although almost completely unresearched: The National Archives of Romania, Fond Visteria Țării Românești, 118–120/1847; duplicates can also be found in other fonds or archives. For source edition see *Ibidem*, p. 222–255.

²³ This operation recorded both private and Church slaves. However, the government did not issue precise instructions, so each census agent (subprefects and police chiefs) interpreted the orders quite differently and worked in various formats: numerical census by settlement and owner, list of heads, lists of all individuals. Therefore, there was not a uniform practice of recording. For research on this census see Spiridon Cristoceca, *Țiganii din fostul județ Argeș reflectați în catagrafia din 1832*, in „Argesis. Studii și Comunicări. Seria Istorie”, 14, 2005, p. 459–468. For preserved material see the National Archives of Romania, Fond Vornicia Dinlăuntru, file 465/1832 (various archival units exist, but this is the most important one, encompassing the results sent to the government).

²⁴ For preserved material see Bucharest Municipal Archives, Fond Vornicia Orașului București (1831–1861), file 6/1856.

population also generated general nominal lists, like that of 1879²⁵. There were, of course, other types of sources regarding slaves, similar to fiscal censuses or general counts. Given the limitations of this paper, I prioritized the mention of the most detailed ones, which are also those that received less attention from historians.

*

To conclude so far, producing population records in the two principalities and later in Romania went through several overlapping phases. Fiscal lists were the primary records that were created most early, by local authorities and military governments alike. The latter eventually conducted or stimulated general censuses and oversaw the birth official statistics after 1830. Roughly about the same time (beginning of 19th century) the Church was also stimulated into keeping records. The following categories of sources were created and are preserved to this day:

Lists of heads: by fiscal category, fiscal category and wealth, list of contributors in various obligations/duties, list of landowners, lists of land tenants, lists of former land tenants;

Headcounts (number of heads);

General counts (the number of all individuals): 1810 (Wallachia and Moldavia), 1829 (Moldavia only?), 1851 (Wallachia only?).

General lists (nominal lists of all individuals). Some covered only specific communities, like Catholic *Stati Animarum*, the Russian census of Bucharest (1810), or the censuses of slaves (in Walachia: 1832, 1839, 1847, 1856). Others, the whole country and population, in the same manner as that British censuses did after 1840 or American ones after 1850. We can refer to Wallachia – 1837, Moldavia – 1859, Romania – 1863 (Orthodox parishioners – only in some dioceses?), 1890, 1899, 1912.

Mixed: lists of heads and counts of other family/household members, similar to the format of pre-1850 American censuses: 1808 Iași, 1859 Wallachia.

HISTORIOGRAPHY: THE SLOW PROGRESS FROM PAPER EDITIONS TO DIGITAL FORMAT

Despite this chain of processes being triggered relatively late on the scale of European history, the results undoubtedly make for good sources in many fields. Historians of the two principalities first addressed them through the lens of grander themes: phases of population growth or decline, the density of settlements and population, ethnic structure – if we think of works authored by Louis Roman and Radu Vergatti²⁶. Secondly, they were used in studying urban or rural society as a

²⁵ Julieta Rotaru, *Aspects of Romani demographics in 19th century Wallachia*, in „Baltic Worlds”, 2–3, XI, 2018, p. 34–50.

²⁶ Louis Roman, Radu Ștefan Vergatti, *Studii de demografie istorică românească*, București, Editura Enciclopedică, 2002.

whole (Ecaterina Negruți²⁷) or economy as a whole Victor Axenciuc²⁸), and, thirdly, to ask research questions on specific problems, such as the characteristics of social classes, modernity (Gheorghe and Alexandru-Florin Platon²⁹) or agrarian relations (Ilie Corfus³⁰). However, with the cited authors and others, historical demography of former principalities, seems to have reached a peak. This is not to say that other books or papers were not published on similar subjects, instead that the most influential researches that based at least some of their results on statistical inquiries were not continued. Knowledge often remained on an introductory level, and no new pathways were opened in using these sources. The outcome is a general lack of statistical methods in social history written today, and there is the absence of fields specific to historical demography, like longitudinal demography and family demography.

This evolution can be better understood when comparing historiographies. To give an example familiar to my research interest: household history. In the West especially, this topic cannot be imagined without concepts and statistical methods applied to population records. The classification of households and theories on their evolution, as well as the study extra-households relationship, are all based and argued using demographic frameworks. In this case, historical demography and social history overlap to such an extent that the distinction between quantitative and qualitative history can be proven as a false dichotomy. At their core, qualitative approaches need statistics, while quantitative approaches can offer not only dimension, but critical information and concepts as well. Census forms can tell us who lived with whom, but sometimes they are the only (or certainly the most important source) to tell us that. In Romanian history, they can tell us even more. The 1859 census of Moldavia is, as far as I know, the only 19th century source that states the annual income of people from all social categories, from former slaves to high officials. On the topic of agrarian relations, it is one of the few sources that offer information on both obligations, and age, marital status, family. Unfortunately, population lists were rarely used in complex analysis on any subject and some – like the very census cited above – almost entirely unused.

In the particular case of the history of slavery, the contrast between source potential and research results is far more substantial. Adjusted for population,

²⁷ Ecaterina Negruți, *Satul Moldovenesc în prima jumătate a secolului al XIX-lea: contribuții demografice*, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1984; *Structura demografică a orașelor și târgurilor din Moldova (1800–1859)*, Iași, Fundația Academică „A.D. Xenopol”, 1997.

²⁸ Victor Axenciuc, *Evoluția economică a României: cercetări statistico-istorice: 1859–1947*, vol. I–II, București, Editura Academiei Române, 1996.

²⁹ Gheorghe Platon, *Geneză revoluției române de la 1848. Introducere în istoria modernă a României*, Iași, Junimea, 1980; Gheorghe Platon, Alexandru-Florin Platon, *Boierimea în Moldova în secolul al XIX-lea. Context European, evoluție socială și politică (Date statistice și observații istorice)*, București, Editura Academiei Române, 1995.

³⁰ Ilie Corfus, *Agricultura Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969; *Agricultura în țările romane, 1848–1864*, București, Editura Științifică, 1982.

preserved general census forms for slaves or emancipated slaves are more numerous than those for the entire population. However, they are hardly even touched by historians of slavery, who focused only on aspects like total population and share of slaves out of the total population, for which they resorted to census aggregates and various accounts. The lists themselves were not employed to address more specific research questions or for a social history of slavery (itself a non-existent field). Even recent works on demographics³¹ ignored the preserved material from the sources mentioned earlier (1832, 1839, 1843, 1847, 1856), sources that have only recently begun to be cited and researched. In this sense, historiography can be characterized as being over-reliant published information (itself insufficient) and under-performing in regards to primary sources. Knowledge of slavery demographics is minimal, marked by slow progress and repetitiveness of results and conclusions. A break from this paradigm will hopefully take place along with the MAPROM project, mentioned below.

As interest in research topics faded away (or failed to appear in the first place), so did interest in publishing demographic sources. Again, this is not to say that publications do not exist. On the contrary, the published material we benefit from today is far greater than that available in the 70s and 80s. However, the rate of publication is slow, and there is no systematic approach to this process, not even to inventorying the material, with one exception. Worth noting is the strong tradition of editing old censuses that exists among historians based in Iași (University Al. Ioan Cuza and the Institute of History „A.D. Xenopol” of the Romanian Academy), preoccupied with the history of Moldavia. They include a team composed of Silviu Văcaru, Lucian-Valeriu Lefter, Mircea Ciubotaru, Marius Adumitoei, Sorin Grigoruță. Their best-known work is the series *Catagrafiile Visteriei Moldovei*, a collection of early 19th century (1820–1845) fiscal census forms. It is structured by districts (counties), each county being covered by several censuses, each census corresponding to one publication (in one or more volumes). Since this work is ongoing, not all districts and censuses are contained within existing releases. However, these publications are especially valuable since the censuses were nominal and include information (scarce as it may be) on marital status, occupation, ethnicity, health. Moldavian census aggregates were also published, with the most important works being those of Corneliu Istrati³² and Ioan Caproșu³³.

³¹ Viorel Achim, *Considerations about the Territorial Distribution of Slaves in the Romanian Principalities*, in Jeff Fynn-Paul and Damian Alan Pargas (eds.), *Slaving Zones: Cultural Identities, Ideologies, and Institutions in the Evolution of Global Slavery*, Leiden, Boston, Brill, 2018, p. 70–93; Venera Achim, *Statistica ȝiganilor în principatele române în perioada 1830–1860*”, in „Revista Istorică. Serie Nouă”, 5–6, 14, 2005, p. 97–122.

³² Corneliu Istrati, *Condica Visteriei Moldovei din anul 1816*, Iași, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979; *Condica Visteriei Moldovei la 1803*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2010; *Catagrafia fiscală a Moldovei din anul 1820*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, 2011.

³³ Ioan Caproșu, *Sămile Vistieriei Țării Moldovei, vol. I (1763–1784) and II (1786–1798)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2010; *vol. III – (1805–1826)*, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2011.

Similar series do not exist for Wallachia, where initiatives were mostly scattered. If we considered the sources with the most significant amount of preserved material (like nation-wide lists of any kind), an organized effort to publish them, designed to cover the whole principality, failed to materialize within research centers of Bucharest, Craiova, Brăila and others. For the 1838 census, the most significant contributions came from local historians, each interested in some regions of the country. Spiridon Cristoceă was interested with the Argeș-Muscel region, publishing the census forms for Câmpulung, Pitești and Curtea de Argeș³⁴. Ion Dedu covered Prahova, with his editions for Ploiești³⁵. Emanoil Barbu, Dinică Ciobotea, Gabriel Croitoru, historians well specialized with Oltenia, collaborating Mirela Comănescu, published material for Cerneți and Caracal³⁶. Meanwhile, a team from Brăila – Stanca Bounegru, Alinta Vidis, Gheorghe Iavorschi, Cristian Filip – published the records for the modern-day territory of Brăila district³⁷. Efforts that are isolated to individual authors or publications are what best describe Wallachia's historiography in this sense, with numerous similar examples for other sources. Ion Donat was involved in editing the aggregates of the 1831 fiscal census, together with Ion Donat, Dinică Ciobotea, and Ion Pătroiu, (cited earlier) while those of the next census (1837), by village, were published by Dumitru Marcel-Ciucă³⁸. The lists themselves are mostly left forgotten in the archives.

For 19th and early 20th century Romania, the progress of editing demographic sources is almost non-existent, as historians continue to rely on statistical releases of the age (the publications of the Statistical Office and the works of statisticians such as Leonida Colescu). Efforts to go beyond official aggregates or even to use new methods to study them (like, for instance, historical geography) are extremely few, and again reduced to local history.

Remarkable in all instances (Moldavia, Wallachia, Romania), is the slow development of public databases, in contrast with where countries or research centers where such projects evolved from national projects to international collaborations. If The Norwegian Historical Data Center (NHDC³⁹), The Historical Sample of the Netherlands (HSN⁴⁰) and Canadian Families Project⁴¹ were designed

³⁴ Spiridon Cristoceă, Ștefan Trâmbaciu, *Câmpulungul Muscelului reflectat în cataografia din 1838*, Pitești, Ordessos – Muzeul Județean Argeș, 2007; S. Cristoceă, *Orașul Pitești în cataografia din 1838*, Pitești, Ordessos – Muzeul Județean Argeș, 2011.

³⁵ Ion Dedu, *Cataografia orașului Ploiești de la 1838*, Ploiești, Mileniul III, 2017.

³⁶ Paul Emanoil Barbu, Mirela Comănescu, *Cataografia din 1838 a orașului Caracal și a satului Bold*, Craiova, Editura Alma, 2018.

³⁷ Stanca Bounegru, Alinta Vidis, Gheorghe Iavorschi, Cristian Filip, *Județul Brăila în cataografia din anul 1838*, vol. I–II, Brăila, Istros – Muzeul județean Brăila, 2015.

³⁸ Marcel-Dumitru Ciucă, *Satele și populația Țării Românești, conform Catagrafiei din anul 1838*, in Dragoș Măndescu, Marius Păduraru, Ionel Dobre (editori), *Argeșul și Țara Românească între medieval și modern. Studii de istorie și arheologie. Prinos lui Spiridon Cristoceă la 70 de ani*, Brăila, Pitești, Istros – Muzeul Județean Brăila, 2013, p. 451–534.

³⁹ <https://www.rhd.uit.no/>, accessed in June 2020.

⁴⁰ <https://iisg.amsterdam/en/hsn>, accessed in June 2020.

for Norway, the Netherlands and Canada; the North Atlantic Population Project (NAPP⁴²) and MOSAIC⁴³ research multiple – just to give a few references, among numerous other local, national and international platforms⁴⁴. In the case of Romania (again, excluding research on Transylvania), even if we consider paper editions and their slow progress, the results are still enough for historians to start asking a crucial question: to what extent to can we use them, and for what? Let us take the 1838. It is not hard to use its published forms for purposes related to the general population: extracting the total number of individuals by gender/town sector/occupations. Some figures are embedded in the preliminary studies that accompany these editions. But how to use them in multivariate analysis?, for instance, in obtaining the number of servants or employees, per age group, gender, and marital status. Alternatively, the share of couples living in single-family households, per husbands age group and social category. Such inquiries can only take place in two ways. Through manual search, by accounting for each case, by ramifications of categories. Obviously, this approach is very time costly and poses serious methodological barriers. It is hard for the results to be verified and for the analysis to be modified. If, for example, we want to refine our criteria further and include not only married couples but all heads of the nuclear family, and to distinguish between widows and widowers, then the whole search would have to be performed all over again. In order to avoid such complications, an alternative is to digitize the paper edition: to enter the information into a datasets, either the full edition, or in part (for example – only peasants or merchants, depending on research goals). Similar examples apply for subjects across the wider field of humanities, as all kinds of research questions can be formulated in terms of detailed and multivariate analysis.

In terms of genealogical interests, looking for a family name is not a hard task to perform using either one of the mentioned editions, if only one settlement is researched. But what if our search requires going through numerous volumes, like through the whole collection of the Moldavian fiscal censuses, village by village, name by name? Not to mention a study on onomastics, applied to first and second names as well? Then, the paper edition is simply not enough. It needs to be converted to a digital file. Moreover, given the current state of art, when unedited archival material is universally acknowledged as overwhelming, how do we envisage a continuity in publishing? The preserved 1838 census forms alone probably cover one million people; the Moldavian fiscal censuses probably contain over a million records, and many more await in less known sources.

This issue can be addressed not only lists of individuals, but to lists of villages and administrative units. In my thesis, I used such sources to reconstruct

⁴¹ <http://web.uvic.ca/hrd/cfp/>, accessed in June 2020.

⁴² <https://www.nappdata.org/napp/>, accessed in June 2020.

⁴³ <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/home>, accessed in June 2020.

⁴⁴ For more, see <https://ehps-net.eu/>, accessed in June 2020.

administrative divisions, by digitizing the editions into spreadsheets, in order to generate GIS data. While the work of the editors (transcriptions, annotations) proved crucial in accessing the historical information, the paper format was more or less a methodological barrier. It, alone, was not enough to work with the historical information; additional instruments had to be created. The same with census aggregates published in the age. Put together, the tables in the early issues of *Analele Statistice* (for 1859 and 1860), would form a table of over 500 columns for each urban settlement and each subdistrict. Using even a small part of these tables required transcribing the material into a spreadsheet. In debates regarding the research results, why not release and work directly with the datasets?

Hence, if crucial research can only be performed effectively by reconverting these editions into digital format, why not consider releasing a digital edition in the first place? Datafiles or population samples can be published, used, cited, corrected, and updated easier than most types of source editions, requiring no editorial costs, and accessible to a far larger audience. Why not rethink the way we publish these sources, given the excellent opportunity for research? My intention is not to underrate, nor to discourage the publications of statistical sources in any format. Ultimately, any sort of edition is beneficial. But it needs to be signaled out that, from a point onward on the research path, working on paper format is simply not practical.

Historians like Irina Gavrilă understood the importance of databases and promoted their use⁴⁵, while at the same time employing them on issues such as land ownership. However, public resources for historical demography have only recently started being available. In 2015, the MOSAIC database released the first publicly available sample of the 1838 Wallachian census, adding this source to a collection of datasets from other 19th century censuses from Central and Eastern Europe⁴⁶. While this paper was written, another international project focusing on the same source was ongoing: MAPROM, aiming at digitizing and working with historical Roma population samples, mainly from Wallachia and Romania. The project joins Södertörns University and the Romanian Academy and includes David Gaunt, Ryan Dias, Julieta Rotaru, Florin Rotaru.

III. The Dem-Ist database

The Dem-Ist database was conceived as another step in introducing old Romanian population lists to digital media, by creating resources that will hopefully facilitate the use of these sources in the humanities, and, in some cases, help the creation and of fields associated with historical demography. The goal is to encourage historians of the two principalities to integrate digital formats into their

⁴⁵ Irina Gavrilă, *Metode statistice și prelucrare automată în exploatarea informației istorice*, București, Oscar Print, 2002.

⁴⁶ <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/data/mosaic-data-files>, accessed in June 2020.

framework, and to find the much-needed common ground of discussion with historiographies of Transylvania and beyond.

This undertaking was envisaged several years ago, but effective planning and work only began after funding was secured. In 2019, the project to build the database was awarded a grant by the Romanian Academy through the GAR-UM-2019 program. The project is hosted by “Nicolae Iorga Institute of History”⁴⁷ and extends until November 2021, when the database is set to launch. The project team consists of the author of this paper, as project director, and Nicolae Coman, IT specialist, both affiliated with the institute. As project director, my responsibilities covered the historical aspects: documentation, identifying and editing sources by transcribing and harmonizing them, as well as compiling documentation (presentation) of the whole process.

The project’s outlines were established in such a way that it would maximize the scientific potential of the results, while facing limited resources in terms of finances and personnel. In these conditions, the design of the project meant negotiating between:

1. **Type of historical information.** The general intention was to edit sources that need digitization the most – sources that are most complex. Population lists are an obvious choice but not singular but are not exclusive. Complex census aggregates will also be covered;
2. **Technological requirements for coding.** I emphasize this aspect, especially in regards to other projects that use extensive human resources and/or special software for compiling datasets. These are needed when the process is more complicated, going beyond a simple transcription and standardization. Vital records contain information for the same individual, scattered in different archival units. One individual can be recorded in different books, depending on the circumstance: birth, marriage, death, birth/marriage/death of one’s relatives, etc. Data linkage software can be used for coding these instances, as was the case for the HPDT, but such a procedure was avoided here. This is another reason for which lists of individuals were chosen, rather than lists of events.
3. **Size of the initial datasets.** Samples had to be as large as possible within the project’s timeframe. The initial proposition was for the initial release to contain a population sample of some 20,000 individuals. This target was reached ahead of schedule, so at the time this paper was written, an extension is being planned.
4. **Targeted use and features.** The intention was for a wider reach as possible, with two main options considered, both specific to scientific database in general:
  - a. Online use, with search tools and data visualization tools embedded in the interface, for:

⁴⁷ <http://iini.ro>.

- i. Simple operations. They can include name queries for genealogical research, or the extraction of general figures on settlements, administrative units, suited for local history;
- ii. Medium level operations, such as bivariate analysis in social and economic topics;
- iii. Complex operations, such as multivariate analysis, the kind performed in a multitude of research interests.

Given the work in progress, it is still uncertain the extent to which these operations will be possible directly online. Most likely tools for simple operations will be available, while those for more advanced data visualization will have to be integrated over time, after the current project's deadline.

- b. A platform for datasets that can be downloaded by users, who can then work with these datasets as they see fit. These datasets would have to be adapted for scientific use, as to:
  - i. Suit frameworks applied in social, demographic and economic history;
  - ii. Suit both Romanian and foreign researchers interested in Romania or Eastern / South-Eastern Europe.

In order to meet this requirement, scientific compatibility must be given priority when organizing the database and the datasets. This feature has to be ensured by considering: bilingual versions of the site and publications; samples with harmonized variables that facilitate the understanding and use of historical information; standardized systems of harmonized variables that are used internationally.

Creating such datasets is within the project's capacity.

*

The above-stated goals and principles lead to organizing a platform where users could either use online tools for simple operations or download datasets that are adapted as much as possible for multiple scientific use, addressed to Romanian and foreign researchers alike. The initial content is planned to consist of both population samples and census aggregates. Since the former pose most editing problems, this paper will discuss only them. I chose the 1838 Wallachian census not only because I am more familiar with it, but also because it fits the general principles of this endeavor. It is detailed in the sense that it covers the entire population, not just heads of families or certain population groups. At the same time it is rich in information, proving to be a good source in a whole array of subjects: family and household demography, kinship, household economy, economic history in general, gender studies, minority studies, study of the elites, medical history, not to mention local history and genealogy. Most demographic and economic information can be coded as to ensure compatibility with other databases and frameworks, or otherwise can be made simple to understand by non-Romanian historians. Moreover, compiling the datasets does not require data linkage in the coding process or other sophisticated software tools.

THE 1838 CENSUS OF WALLACHIA: HISTORICAL CONTEXT AND PRESERVED MATERIAL

The first modern Romanian population census was, in fact, not just a population census. It consisted of multiple forms and measured population, wealth, habitat, natural resources, being “the country’s statistic”, as presented earlier. Operations started in November 1837, directed by Section III of the Department of Interior, invoking its attributions art. 151 of the Organic Regulation⁴⁸.

The precise context of its initiation and design is still unknown. Following the administrative chain of command, one might assume that it was Iancu Manu, the chief of Section III, who planned the census or at least ordered planning, since it fell under his obligations. In the same manner, we can look towards Mihail Ghica, the chief of the Department of Interior and Iancu Manu’s direct superior. It was under his supervision that the Department coordinated a number of important social and institutional reforms, which he lauded in official discourse, even using statistics to show the progress of his administration⁴⁹. We can then point towards his brother and the prince of the country, Alexandru Dimitrie Ghica (1834–1842), himself a promoter of reforms. Lastly, one might assume the role of foreign influence. The Russian occupation had ended three years before the undertaking, but Romanian historians are in general suspicious in regards to the influence of the Russian consulate. So far, no evidence of such an intervention surfaced.

As to why the census had certain elements, there are a few clues. George Retegan underlines an 1835 initiative to record estates in an attempt to establish a cadaster system that failed because of opposition from the landed gentry (who controlled the legislature)⁵⁰. The author observed what can be interpreted as striking similarities between the failed project and the census: both aimed at measuring the size of estates and recording various natural elements; in both cases, *statistic* was used to term the survey. We can, therefore, assume that the initiator(s) of the census could have repurposed the cadastral project, reducing it to a survey (perhaps to help with future planning or to experiment with the capacity of the administration?). Later, when filling the forms allocated to estates, some census agents addressed certain unclarities to the Department. Unable to clarify them, the latter forwarded their requests to the office responsible with education: *Eforia Școlilor*, then lead by Petrache Poenaru, another prominent figure at the time⁵¹. What is interesting about the correspondence between Section III and the Office of Education, is that it was straightforward, lacking an exchange of information on the census itself. This suggests that the Office was aware of the undertaking and did not need a briefing

⁴⁸ For a general presentation of the census, as well as for the headtables of its forms, see also George Retegan, *Primul recensământ modern al populației și agriculturii Țării Românești: 1838*, in *Din istoria statisticii românești*, București, Direcția Centrală de Statistică, 1969, p. 157–172.

⁴⁹ *Analele Parlamentare ale României*, VI–I, București, Imprimeria Statului, 1895, p. 693–701.

⁵⁰ George Retegan, *op. cit.*, p. 159.

⁵¹ For edited correspondence see Bogdan Mateescu, *Recensământul și administrația publică...*, p. 176, 180.

on the context. Moreover, the reply contained references to the census instructions, which do not seem to have been shared on that occasion. Based on this apparent familiarity, one might consider to include the official responsible with education – Petrathe Poenaru – on the list of possible initiators and designers of the census.

The population forms, on the other hand, remain a mystery. Taken individually, each column within the form can be found in various other censuses, from Wallachia or abroad. Nevertheless, the combination in which these columns were arranged – the form itself – leaves much to ponder, as it is too different from anything close in time (great discrepancy exists between it and the first modern general census of France, which was conducted just two years earlier, in 1836). The first column, where individuals were numbered by living quarters, could have been an idea borrowed from abroad, since the local administration did not employ houses to impose fiscal obligations. The same can probably be said about Ethnicity, Age, and Disability – all previously unused by the Wallachian government (at least not in that specific format). Other columns already had a history of being used in population lists (like those covering agriculture), or referred to aspects that were all too common (like Property and Occupation). Therefore, it is hard to track them to a particular source of inspiration in the absence of definite evidence.

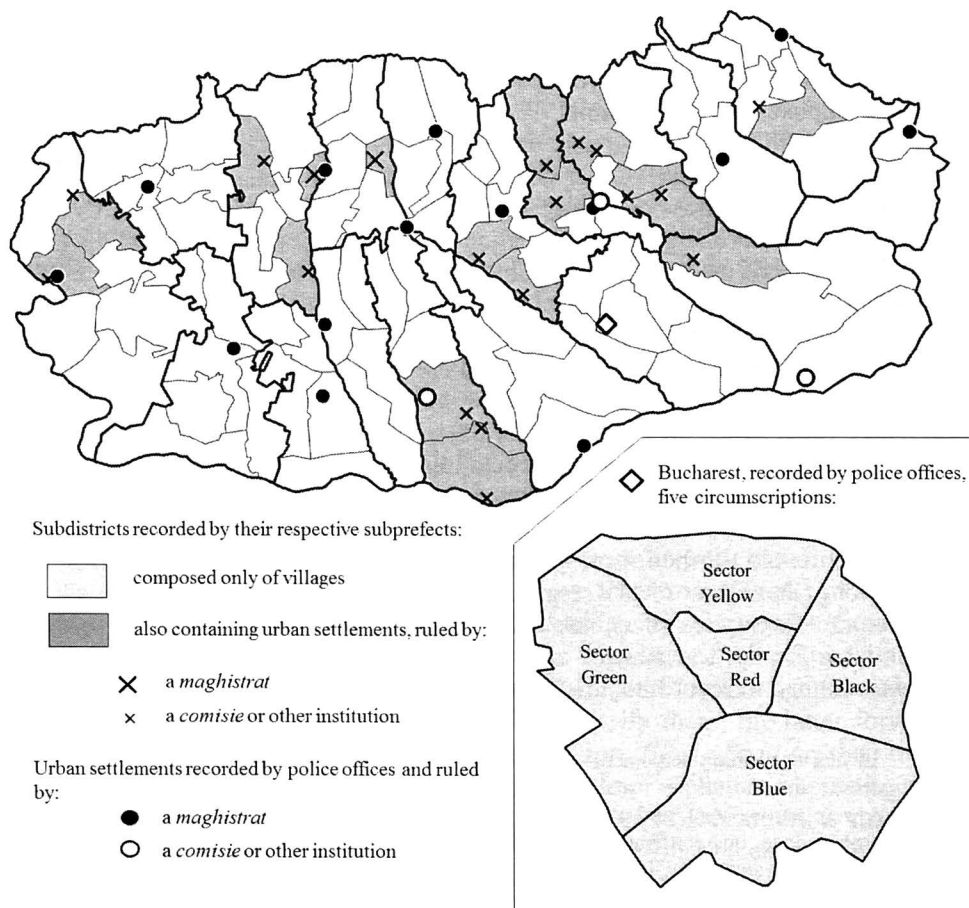
Of what we know so far, the 1838 census was built on the idea of „country statistic” but, in contrast with previous “statistics”, its designers (Mihail Ghica, Iancu Manu, Petrathe Poenaru?) wanted to cover as much as possible, in as much detail as possible. They introduced new concepts to those in practice, while previously failed projects were brought back to life. In a way, it represented the culmination of 1830s administrative operations, in an effort that seems destined to capitalize an all perceivable topics and to gain as much ground as possible, thus recovering from decades of statistical “blindness”.

The orders to fill the forms, along with instructions and specimen forms, were passed along the Department’s regular administration, which was assigned with groundwork. Two types of census circumscriptions existed, replicating ordinary jurisdictions. Firstly, townships⁵² with police offices. Each police chief (*polițai* or *polițmaister*) had to record its jurisdiction (22 in total), while in Bucharest, this task

⁵² In that age, urban settlements were often referred to as *orașe* (towns) or *târguri* (market-towns/bourgs), with the former usually seen as more important than the latter. However, official definitions were non-existent, and official language was very fluid. Depending in the author of the official correspondence, one settlement was designated eitherway. Therefore, classifying them is not easy. For the sake of simplicity, in this paper I chose to classify them according to the type of local council that governed them, in turn varying according to the number of members. Bucharest was headed by a council (*sfat orașenesc*) of seven members, including *locum tenens* members. Other municipalities had six members, and the council was called *maghistrat*. In all such cases the settlement was called *oraș*, was on “free land” (owned collectively by the townsfolk, not by an estate owner), and almost all were primary administrative centers, hosting different other institutions within their respective district. A third type of settlements were led by a *comisie* (“commission”) of two to four members. Most of them were called *târguri*, some *orașe* but in general were seen as of secondary administrative importance. Police offices existed only in the centers that were home to prefectures, regardless of their type of council.

fell upon the police chiefs of town sectors (five *comisari*, so five jurisdictions). Secondly, in the countryside, each subprefect (*suborcărmuitor*) was tasked with his subdistrict⁵³. Wallachia had 18 districts (*județe*), divided into 95 subdistricts (*plăși* in the lowlands, *plaiuri* in the highlands) – so there were 95 subprefectures (Map 5). Since 17 of them contained towns absent of police offices, these towns also fell under the care of subprefects, as the following map shows.

Map 2. The circumscriptions of the 1838 census

Different types of forms were used in Bucharest and the province, and they were not filled simultaneously, but in four phases: (1) population forms (type A in the province and B in Bucharest); (2) land, settlement and building forms (types B,

⁵³The only exception was made for Craiova, a regional capital in Western Wallachia (Oltenia), the only Wallachian town supervised by a subprefect. The police chief was the authority tasked with the census.

C, D, E, F in the province and A in Bucharest); (3) a survey regarding agricultural production, and, lastly, (4) one regarding mills. The fact that forms from the last two operations were not labeled might suggest that they were not part of initial plans, and one might even consider them separate from the census, especially since the same surveys were carried out regularly (not just in 1838). However, since orders from the Department of Interior demanded them as part of the “statistic”, along with the previous forms, I decided to include them in the same discussion⁵⁴.

In the first two phases, proceedings took far longer than expected by the central authorities. A possible cause for this was the obligation to produce the material in three copies: one to be kept a police/subdistrict level, one to be sent at district level (prefecture), and the third to the Department of Interior. Additionally, land measurements necessary in forms B probably delayed operations even further. So, while population record probably ended in the first half of 1838, in some cases even in 1837⁵⁵, the formal proceedings appear to have ended in 1841, when the last circumscriptions handed over copies of the material to the Government.

Given the large and unprecedented scale of the operations, it is no wonder that Section III found itself under-staffed when managing the volumes of lists it received. Requests were made to supplement the bureau with men and supplies, but, when work finally ended, the aggregate results did not reflect the complexity of the census. No evidence exists that forms type B, C, D, E and F (for the province) and A (for Bucharest) were centralized in the results presented in the Country’s Assembly⁵⁶ and in those published in an official publication (*Almanahul Statului* per 1842), but figures were extracted only from the population forms, and even so, per districts (not even per towns). In the end, it appears that the Wallachian government was too optimistic regarding its plans, as well as the possibility of the local administration to follow the immense tasks place upon it.

*

Leaving these contextual discussions aside, I will briefly refer to the types of information recorded in the forms themselves and their state of preservation.

The population was recorded in two forms: type A used in the country and type B in Bucharest. The unit of recording was the individual and all individuals had to be recorded. However, different spatial units were used: in the country individuals had to be grouped by house, while in Bucharest by enclosure (yard). Both forms required similar information to be given by the respondents: name, relations to other persons living in the same household/enclosure, age, marital status, occupation, disability. In Bucharest, the type of presence also had to be recorded (basically “traveler” or “settler” –

⁵⁴ For published correspondence see Bogdan Mateescu, *Recensământul și administrația publică...*, p. 107, 109.

⁵⁵ See the case of subdistrict Câmpu-Romanati, Bogdan Mateescu, *Recensământul și administrația publică...*, p. 56–7.

⁵⁶ *Analele Parlamentare ale României*, IX–I, București, Imprimeria Statului, 1898, p. 1163–1169.

with no methodology of defining each category), also if individuals were vaccinated or not. Wealth was recorded in both cases, but only that related to livestock and agriculture. In the province, the space allocated to these issues spanned across 15 columns, on land, livestock, beehives, trees, and vineyard (Figure 7). In Bucharest, they were reduced to just six, five of which were also found in the province (horses, cows, bulls, buffalo, and pigs); and one specific to Bucharest (dogs).

Forms type B, C, D, E, F (province) referred to estates, villages, rural habitat (houses of both villagers and estate owners), mountains, hills, rivers, water sources, forests, roads, different establishments (churches, mills, taverns, abattoirs, inns). In Bucharest, the situation was much different, as form A was specialized in urban habitat (buildings, shops, facilities, streets, etc.), and the unit of recording coincided with that used in form B. Practically, each *comisar* (police sector chief) took every single enclosure and recorded its inhabitants (form B), as well as its physical characteristics, (form A).

Table 1

A description of the forms used in the 1838 census: the topics (population, urban property, estates, environment, etc.) and general information that was recorded

Form type	Unit/object of recording	Units primarily grouped by	Information on
Population			
A – province 24 columns	Person	house	Name, relation, age, marital status, ethnicity, occupation, wealth (livestock, used land)
B – Bucharest 17 columns	Person	enclosed or demarcated property	Name, relation, age, marital status, occupation, ethnicity, disability, presence, vaccination, wealth (livestock),
Urban properties			
A – Bucharest	Property	neighborhood (<i>mahala</i>)	Street, owner, type of property, type of enclosure
	Building	enclosed or demarcated property	Type of roof, number of levels, number of rooms per level, the placement of the main façade
	Shop		Type
	Stable		Construction material, capacity (no. of horses)
	Shed		Construction material of walls, roof, capacity (no. of carriages)
	Water wells/shafts		Number
	Church		Name, denomination, Building material, no. of bells
	Part of the street facing the yard		Street name, state of pavement
	owner		name

Table 1 (continued)

Estates			
B – province 15 columns	Estate	subdistrict (plasă/plai)	Name, owner, size, neighbours, type of border
Environment and roads			
C – province 23 columns	River	estate	Name, origin, points of entry and exit, width, ris of drought, mills (including damsns and artificial lakes)
	Lake		Name, location, size, vegetation, possibility of crossing
	Number of water sources		By type (regular/ mineral water)
D – province 18 columns	Mountain	estate	Name, location, orientation, presence of forests
	Hill		Idem
	Valley		Idem
	Hillcock		Idem + size
E – province 18 columns	Road	estate	Name, points of entry and exit
	Forrest		Name, location, orientation, size, types of trees, general landscape of forested area
Settlements, churches and other buildings / facilities			
F – province 16 columns	Village	estate	Name, location, state of systematization,
	Church	village	Location, construction material, no. of bells
	house owned by the estate owner		construction material, no. of rooms, of levels
	houses owned by villagers		sum of ~, by construction material / general type
	Inns		sum of ~, location on the estate
	taverns		sum of ~
	abattoirs (<i>zalhanale</i>)		
	markets (<i>târguri</i>)		
	fairs (<i>bâlciuri</i>)		
	distilleries (<i>poverni</i>)		
Various yields			
(unlabelled) 9 columns	beans	village	Quantity expressed in <i>ocale</i> ³⁷
	lentils		
	broad beans		
	green peas		
	flax		
	hemp seeds		
	tobacco leaves		
Mills			
(unlabelled) 4 columns	mill	estate	Name of the owner, name of water course, no. of wheels, the presence of dams

⁵⁷ 1 *oca* = 1 kg or 1 litre, depending on the type of measurement (weight or volume).

The vast majority of known preserved material from this census (excluding correspondence and centralization) consists of the duplicates of population forms handed over to the Department. They cover a surface area of approx. 59,000 (76% of total surface area). This territory includes:

- the capital Bucharest, (with some 50,000–60,000 inhabitants);
- 12 urban settlements ruled by *maghistraturi*., Brăila, Buzău, Caracal, Câmpulung, Cerneți, Craiova, Curtea de Argeș, Focșani, Giurgiu, Pitești, Ploiești, Slatina;
- 16 urban settlements ruled by *commissions* of two or more members: Alexandria, Bucov, Călărași, Câmpina, Filipești, Găești, Mavrodin, Mizil, Potlogi, Râmnicu-Sărat, Rușii de Vede (today Roșiorii de Vede), Severin, Slănic, Urlați, Văleni, Zimnicea;
- For villages: 73 out of Wallachia's 95 subdistricts (approx. 900 000 – 1. mil. people). Material is missing from Mehedinți (all seven subdistricts), Gorj (all six subdistrict), Vâlcea (all seven subdistricts), Romanați (one subdistrict) and Ialomița (one subdistrict).

These forms were grouped in registers (books) of one or two volumes, according to the circumscriptions presented earlier (1 circumscription = 1 register). Some exceptions exist. The material for Bucov was too small to form a register, consisting only of a single page. Bucov was Wallachia's smallest town, with just 33 houses. The respective page was attached to the book of the surrounding subdistrict (Podgoria-Săcuieni). In the case of Zimnicea, a market-town in subdistrict Marginea-Teleorman, the opposite happened. Its forms are preserved in a separate book, together with those for two settlements that lack a direct identifier. Using the size and structure of the population (large size, including merchants and artisans), Mihai Chiriță inferred that one the settlements is the market-town of Rușii de Vede. The other one, according to the same researcher, could be the village of Nenciuiești.

Several attempts to inventory the population forms were made. One, by Mihai Chiriță, was never published, available as a manuscript copy at the library of the “Nicolae Iorga” Institute of History⁵⁸. My own effort was carried out as part of the MOSAIC project, published in 2012⁵⁹, and it led to adding new material to the list, although at the time of the research, not all archival units of interest could be accessed⁶⁰. Subsequent research enabled me to fill these gaps, so, up to date, I identified population forms distributed among tree archives (Map 6):

⁵⁸ Mihai Chiriță, *Obșteasca Catagrafie – 1838 (Țara Românească). Statistică numerică*. 2003.

⁵⁹ Bogdan Mateescu, *Census like material preserved in the Romanian archives, for the former principalities of Moldavia, Wallachia and for Romania before 1914*, MOSAIC working paper 2013–1 – Max Planck Institute for Demographic Research, 2013 – <https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/sites/default/files/downloads/publications/mosaicWP/mosaic-wp-2013-001.pdf>, accessed in June 2020.

⁶⁰ What remains of the register for subdistrict Balta-Ialomița is in relative poor state and even when accessed (October 2014), it still could not be fully researched, so it is unclear if how many villages are missing.

- The central office of the National Archives of Romania (or Arhivele Naționale Istorice Centrale), fond Catagrafii, containing archival units for 114 circumscriptions;
- Ialomița District Archives, fond Prefectura Județului Ialomița, for two subdistricts (Borcea and Balta) and the town of Călărăși;
- Teleorman District Archives – duplicates for one circumscription also covered in fond Catagrafii – subdistrict Șerbănești-Olt.

Other types of forms have been preserved to a far lesser extent. I could find only five subdistricts with preserved forms types B, C, D, E and F⁶¹, and no forms type A-Bucharest. Because the lists of mills and yields took relatively little space, they were deposited directly in the correspondence file (itself split into two volumes⁶²); therefore, they are preserved in most part.

DIGITIZATION OF FORMS TYPE A (PROVINCE) IN THE DEM-IST DATABASE

So far, in the broader historiographical field, 1838 census forms have been selected for publication in three main research frameworks:

1. interest in local history, usually directed towards urban settlements (like the examples given earlier);
2. interest in the country as a whole, using a representative sample: the case of the MOSAIC database;
3. interest in a particular population group, like, the MAPROM project, focusing on Romani.

Having this in mind, the next step would be to publish the material for the entire country and the entire population. This endeavor will have to take place gradually, as it requires precise long-term goals and timetables, that current resources do not allow. However, the framework of the Dem-Ist database can be considered as a first step in such a systematic approach. Instead of isolated settlements or certain population groups, I propose tackling the material by circumscriptions, one or several at a time. Therefore, the initial releases of the database will cover the entire population of some circumscriptions. Hopefully, in time, with new opportunities and working teams, with potential contributors, the publicly available samples will grow in number.

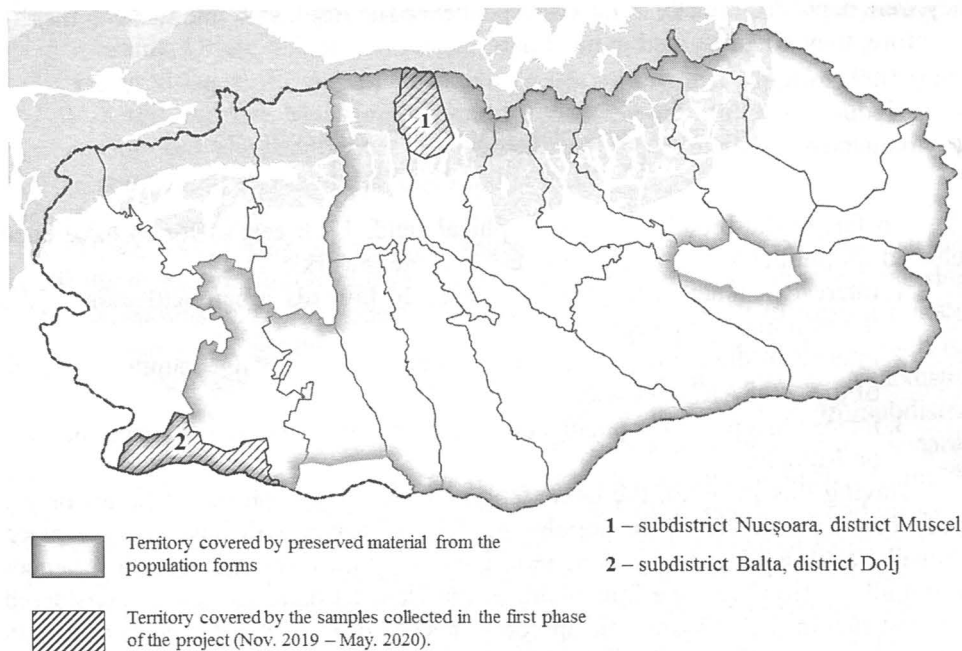
Since urban settlements have disproportionately benefited from attention from historians preoccupied with the census, work in these early stages of the

⁶¹ Bogdan Mateescu, *Recensământul și administrația publică...*, p. 265; *Casele proprietarilor de moșii în formularele recensământului general al Țării Românești din 1838*, in Dan Dumitru Iacob, (editat de), *Avere, prestigiu și cultură materială în surse patrimoniale: inventare de averi din secolele XVI–XIX*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza”, p. 553–601.

⁶² National archives of Romania, fond Vornicia Dinlăuntru, 447/1837 and 448/1837 (both cited in older publications by their previous identifier – 6353).

database prioritized villages. Two subdistricts have been chosen, from different environments, in order to account for the country's natural diversity (in turn linked to social and economic differences): Nucșoara-Muscel, a highland subdistrict (*plai*) in Greater Wallachia (Muntenia), and Balta-Dolj (a *plasă*), in the lowlands, bordering the Danube in Lesser Wallachia (Oltenia). Their registers have already been transcribed and will be prepared as two different samples, totaling information for 22403 people, who lived in 37 villages. Since this progress was made during the project's first year, expansion to new material is currently considered.

Map 3. The territory covered by the population sample in the current state of the project.

The process of creating the population samples followed three main principles:

1. It should include all the information from the historical source, in a format as close to the original as possible;
2. The columns from the census form should be joined by columns in which the same information is standardized so that it can be used more effectively. This does not imply that the original information is omitted or modified. Both the original and the standardized columns will be present in the dataset. Another point to consider is the general scope of the database in regards to accessibility. Since it is destined for a wide range of scientific interests, the standardized (or harmonized) variables will be structured according to practices in the general field of historical demography. The

main inspiration came from the MOSAIC database, in turn based on the same practice found in NAPP or international statistics (Eurostat, United Nations) – see the guidelines authored by Siegfried Gruber⁶³. Moreover, the datasets will be released in two versions: Romanian and English. Not all of the information was translated into English. The original information was kept as it is, in both versions. Only harmonized variables were duplicated by language. In turn, each version (Romanian and English) was again duplicated by format of harmonized variables. Some standardizing systems use both text labels and numerical codes. Example: in Table 2, *fiu-său* is used to refer to Dinu, as son of Ioan. In the NAPP, this term would be standardized as the text label “child”. In turn, “child” corresponds to a numeric code: 0301. Both labels and codes can be used to harmonize historical information and to analyze it (depending on the methods) and the Wallachian sample will come in both formats. So, four versions of the samples will be available: Romanian – labels, Romanian – codes, English – labels, English – codes.

3. Transparency in methodology. The process of compiling the dataset is presented in a two steps documentation. This paper represents the first step and has the role of outlining the main principles: the origin of the census, the state of the preserved material, nature of the historical information, the variables within the dataset: systems of labeling and coding, the rationale behind them, general difficulties and ambiguities. Ideally, a thorough documentation should present a full list of unique harmonized labels and codes used for each variable, together with the corresponding information within the source. However, at the moment, this paper was written, the coding process was still ongoing. Moreover, because presenting correspondence tables takes plenty of editorial space, this second part of the documentation will be published solely online, along with the database. Therefore, the sections below are not destined to provide complete details on the contents of each column.

I tried to maximize the application of all of these principles, although some exceptions had to be made. In some cases, applying a strict guideline was relatively useless, while in others, there was the risk of over-processing the historical content, thus creating ambiguity, as detailed onwards. I will explain how procedures and compromises were carried out by elaborating on each step of the process.

Basic transcription

This stage took place by transcribing the information into a spreadsheet. Two main aspects can be discussed here. First is the historical writing and its conversion to present-day norms. In the age a Romanian version of the Cyrillic alphabet was

⁶³ Siegfried Gruber, *Mosaic data files: Documentation of harmonized variables, Version 1.9* (April 7th 2015), https://censusmosaic.demog.berkeley.edu/sites/default/files/downloads/mosaic_data_files_harmonized_variables_version_1.9.pdf, accessed in June 2020.

used. Its set of letters could vary from one author to another, as did calligraphy, accents, and punctuation, which were quite diverse. To add to these irregularities, abbreviations were often used.

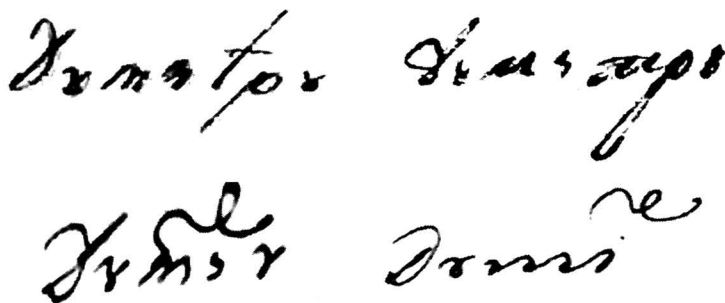

Figure 1. Exemplification of Cyrillic writing styles in Wallachia: the name Dumitru

Influence from the Latin alphabet can also be noted, the reason why the Wallachian and Moldavian writing from that age is sometimes referred to as “transition alphabet”, employed before the adoption of the Latin alphabet in the 1860s. Whatever the letters and calligraphy used, the source was transcribed into the present-day Romanian alphabet, following a graphic principle, according to which I prioritized signs over pronunciation. My goal was to be as transparent as possible as towards what signs were used, and not to interpret how they were pronounced. I used the closest but also the most basic correspondence between the two alphabets, avoiding the use of accents. I also avoided the tacit filling of abbreviated words, often used in Romanian source editions. Instead, I marked the abbreviated parts with brackets “(...)”, as in the following example:

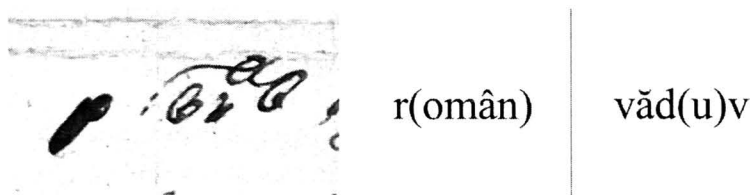

Figure 2. Exemplification of transcribing abbreviated words.

Another tacit intervention on the historical text often made by Romanian historians is when confronted with the sign ѡ/ѡ – â. This sign was often used in constructions that today use the sign “â”. The argument is that the sound was pronounced as today (â), but only written differently out of pure convention – so it should be transcribed as “â”. I avoided making this modification and reflected the signs as they are in the source.

The only compromise from the graphic principle is made in the case of what seem to be silent vowels. They are represented in soft signs that mark the palatalization of consonants: -ă, -u, as well as -â (more rare), often found following -n, and -l. These signs appear out of two possible reasons. First, out of convention, as a legacy of Slavic writing, in the same manner as modern Slavic Cyrillic alphabets include the *yer/er* sign. Second, via Romanian, where each consonant, if pronounced independently, has vowels attached to it. In speech, these vowels become silent when the consonant is linked with other sounds to form a word or syllable. The fact that some writers represented silent vowels might suggest that their spelling was not cursive, but made syllable by syllable or letter by letter. Soft signs were usually attached at the end of consonants (like Ivanâ and sinâ in Figure 3), but in rare cases they can also be found preceding it (like Maînda and Aîndrei). Whatever the explanation, signs marking silent vowels were omitted from the transcription.

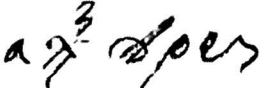
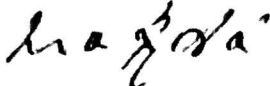
<i>Transcription in the data set</i>		
	Ivanâ sinâ Petco	Ivan sin Petco
	Aîndrei	Andrei
	Maînda	Manda

Figure 3. Exemplification of silent vowels in Walalchian Cyrillic writing.

The second important aspect related to transcription is the source's tabular form. The intention was to replicate it as much as possible, but two of its columns contain more than one set of terms or expressions, each associated with a different type of historical information. In their case, replicating the exact source format would render the basic transcription extremely hard to work with. Moreover, separating each by type of information would not hinder the understanding of the content, as explained further below. From this point of view, strictly respecting the source table is an unnecessary principle. Therefore, in the transcription phase, I proceeded to split these columns, as follows:

- I. „Name” (column 2). As implied, it contained the name, and, besides it, the relation of the individual to other co-residents. Since there was no official procedure in defining or assigning names, individuals could be referred to by their baptism name, but also by their title/appellative, occupation, nickname, kin. Informal practices used at that time make classifying names

and nicknames rather tricky. At the same time, it is not the purpose of this paper, nor that of the population sample, to discuss and account for all the nuances. My purpose is only to give the information a minimal coherence and let the reader and user of the sample judge by themselves how names and identities overlapped. In this sense, I used three minimal criteria to distinguish between different components. First, I isolated the first name (given at baptism) from any other word or phrase, because it is very easily recognizable in Romanian sources. Second, I took the first name as a reference point and proceeded to separate all other parts according to their position to the first name. Third, the relation to other members of the household was judged separately, since its demarcation also came without ambiguities. Following this principle, I classified the information present in the column „Name” as follows:

- information recorded before the first name. It was usually an expression used to address individuals by referring to their status, in turn, shaped by multiple criteria: noble rank, occupation, age. Old people were addressed using: „baba”, „mătuşa” (for women) / „moş”, „uncheaşu” (for men); priest by *popa*, *preotul*, *duhovnicul*; noblemen by their rank, and so forth.;
- the first name, which was the name given at baptism;
- information following the first name can be assimilated to family names or nicknames. As in other European countries, family names were often derived from kinship, taking the form of simple or composite nouns. The latter were quite recurrent, formed by adding particles derived from Slavonic. These particles were: *sin* (“son of”), *zet* (“son-in-law of”), *brat* (“brother of”), *vnuc* (“grandfather of”), followed by the kin’s name. Alternatively, Romanian could be used: *ginerele lui* (“son-in-law of”), *fratele lui* (“brother of”), *sora lui* (“sister of”). The genitive particle *al/a lui* or simply *lui* (“of”) was used mainly to mark filiation of male offspring: *Dinu lui Marco* = “Dinu [son] of Marco”. A secondary use was for widows, who most often were referred to by their deceased husband’s name: *Mitra a lui Barbu* = “Mitra [widow] of Barbu”. The same applied if the husband was absent from the household in the moment of the census (some were recorded as imprisoned or serving in the Army). The referred kin could be named only by the first name or by first name and family name (or substitute). Multiple patterns could be found for family names, including combinations of kinship and nicknames, or two kinship references. Examples: *Tudor Costandin, ce-i zice şi Găină Măreaţă* (father’s first name + one’s nickname); *Stan Stelea ce-i zice şi zet Ganea* (father’s first name or family name(?) + father-in-law’s first name); *Ghiţă cumnatu lui Ştefan brat Vâlcea* (brother-in-law’s first name + brother-in-law’s brother’s first name); *Ilie Ştefan Cărciumaru Galiceanu* (father’s name + occupation + nickname,

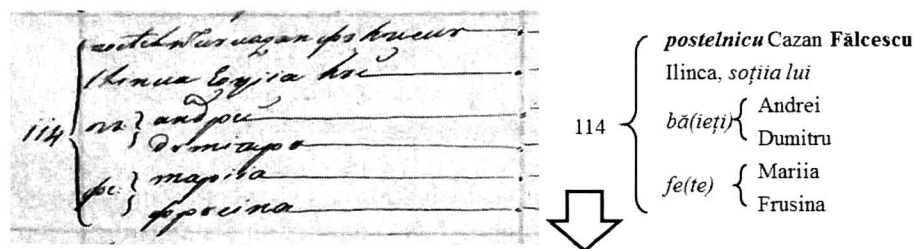
derived from the place of origin). All of these possibilities make naming patterns in the census extremely various;

- status/relation to other members of the household or family: wife, son daughter, mother, father, servant, and so on. These expressions could also precede or follow first names but are easily distinguishable because each census taker used standardized expressions, repeated in the same sequences (for example, the wife was enumerated after the husband, sons before daughters). Accolades were used for individuals sharing the same status, thus adding a visual mark for this type of information, clearing it of ambiguities (Figures 4 and 6).

When transcribing the census forms, I divided the „Name” column into four artificial columns, each assigned to one of the four variables presented above (Figure 4):

- *appellative_or* – containing any information recorded before the first name, such as titles or nicknames;
- *first name_or* – name of baptism;
- *second name_or* – anything that followed the name of baptism, substituting as family name;
- *relation_or* – for any information referring to the relation of persons that lived together.

This separation enables each element to be tackled more easily, while not interfering too much with the historical information. If the user of the sample decides that the title and second name are interchangeable, or that the second name can be divided or classified in various ways, the format fully allows for such initiatives.

house no._or	appellative_or	first name_or	second name_or	relation_or
114	<i>postelnicu</i>	Cazan	Fălcescu	
114		Ilinca		<i>soția lui</i>
114		Andrei		<i>bă(ieți)</i>
114		Dumitru		<i>bă(ieți)</i>
114		Mariia		<i>fe(te)</i>
114		Frusina		<i>fe(te)</i>

Figure 4. Example of how the column Name was transcribed.

II. „Worked land – Pogoane lucrate” (column 9, see Figure 7). Here, the census agent wrote the number of plots (*pogoane*) used by each individual for crops and hayfields. This column was split in as many unique usages found in all of the sample.

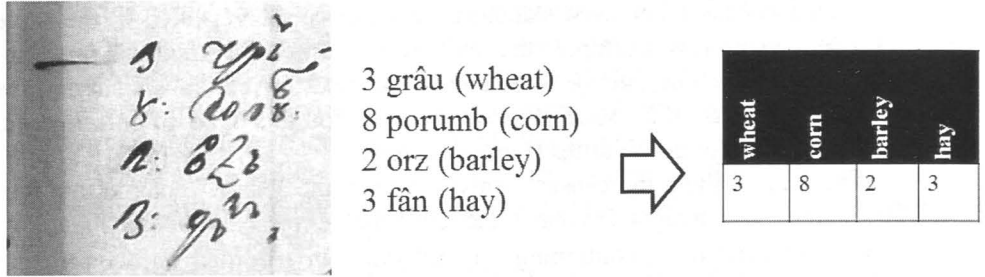

Figure 5. Example of how the column Used land was transcribed.

A similar case can probably be made for the column Disabilities since it recorded not only disabilities but also the time of their occurrence (at or after birth). However, this column had relatively few rows filled, so, working with its content is not difficult. Hence, the source format was respected in this instance.

All other columns were transcribed as they are in the source and are included in the public datasets.

Lastly, some parts of the source were excluded entirely from the population sample itself, since the information does not refer to individual persons, but the whole community. These are the aggregate reports the census takers wrote for each settlement (Figure 8). They are being transcribed but will be made available separately from the primary datasets.

Harmonization and harmonized variables

The process of harmonization (or standardization) consisted of creating variables (columns) in which the historical information is converted in a standardized form (labels or codes), making it easier to use digitally, in versions suited for scientific purposes. Revisiting a previous example, “son” in the census appears as: *fiu-său, fiî-său, fiu, fecioru, feciori, băiat, băieți*. To a census agent, the exact term or form made little difference. But for a historical demographer interested in converting census forms into data, and then analyzing the data, such lack of uniformity can translate into a real impediment. Therefore, adaptations are necessary.

For the 1838 datasets, the process of harmonization involved:

- 1. Creating new sets of variables for information that either does not exist in the source, either it exists, but not in tabular form. Such variables refer to topics like:

a. Basic descriptors:

- i. Geo-referenced information: places, administrative units. Every row/record in the dataset, which represents one individual, is assigned variables describing places;
  - ii. Numeric identification numbers that, applied to individuals or groups of individuals, facilitates analysis;
  - b. Gender of individuals – is not present as an independent column in the census form, but can be inferred;
  - c. Quality-flag variables: these variables assess the degree of confidence in the process of adaptation (harmonization), marking potential problems.
2. Creating sets of variables that complement existing columns in the census forms, where the original information was too irregular to use, like in the previous example (of “son”).

I will further detail how these processes take place by tackling each type of information present in the datasets.

*

Basic descriptors were created in order for the information to be identified geographically and historically. Their design takes into consideration the possibility of the database to be expanded with samples from the same source or different sources. In such an event, each record (person, row) will have to be distinguished by identifiers unique within the entire collection. The variables allocated to these identifiers are:

- *source*: this variable uses a single label: Wallachia general census 1838;
- *id_source*. represents the numeric version of *source*: instead of a text label, it uses a numeric code: “101” was assigned to the census.
- *id_person*. As the name suggests, it is a (numeric) code applied to all persons within the datasets. When future samples are added, the methodology of generating the code ensures non-repetition. The personal ID number is formed by concatenating three codes:

id_source code (3 digits) + LAU-2 code⁶⁴ + running number within the LAU-2 code for all locations currently belonging to the LAU + running number within the historical place (five digits)

Example: the first person recorded in the village Gângiova (Map 7) will receive the following code: 101725790200001 = 101 (the code for the Wallachian census) + 72579 (LAU-2 code for the commune of Gângiova) + 02 (because the historical village Gângiova was the second village located within the territory of present-day Gângiova commune) + 00001 (because the person is the first one enumerated within that village).

⁶⁴This is a numeric code assigned to all territorial administrative units (unități administrative teritoriale), a system used across the European Union. See Eurostat: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/nuts/local-administrative-units> (June 2020).

- *country_hist*: name of the historical country (principality) where the source originated.
- *admhist_1*: first historical administrative division bellow country level, in this case, *județ* (district/county).
- *admhist_2*: second historical administrative division bellow country level – *plasă* / *plai* – see Map 4;
- *place*: name of the historical settlement, as it appears in the census operation (it disregards possible alternative names present in other sources).
- *place_div*: name of the settlement's division (hamlets, neighborhoods, sectors), if these are reflected in the census. If they are not, the label “undivided” was used.
- *place code*: applied to settlements, this variable uses the same methodology as MOSAIC. Each code is formed by concatenating:

country ISO code (3 digits)⁶⁵ + the LAU-2 code (9 digits) + running number within the LAU-2-code for all villages belonging to the same LAU-2 (3 digits)

See example in Map 7.

Gender was inferred using mainly the information regarding the relationship to other persons. Labels such as “wife”, “sons”, “daughters” made this task relatively easy. If the relation status was missing because the person was the head of the household, civil state was used for reference, as well as other elements (the presence of a wife, occupation, etc.). It was harmonized following the MOSAIC guidelines, into two variables:

- *sex*, using four labels: male, female, illegible and missing/unknown.
- *qsex*, a variable that marks whether or not there are potential contradictions between the information used to infer sex.

Age will be represented by three variables:

- *age_or*: the basic transcription from the census form, information that comes in numeric or alpha-numeric form. Examples: 1, 2, 3, 20, 34, *de 2 săptămâni* (“2 weeks old”), *de 6 luni* (“6 months old”);
- *age*, the same variable as in MOSAIC, designed for statistical analysis, retaining only number formats. Whole numbers were reproduced as they are in the source, except when the reported age more than 125, in which case it received a special code. Fractions of ages were ignored, retaining only whole numbers. Special codes were used where the age was unknown, less than 1.
- *qage*, or quality flag check for age. This variable mark two instances where the quality of the historical information is of visible concern: ages over 125

⁶⁵ See United Nations Statistics Division: <https://unstats.un.org/unsd/tradekb/knowledgebase/country-code> (June 2020).

or if the age of the individual is not in accordance with that of related individuals (as in the MOSAIC Guidelines). Different codes/labels were used for each situation.

Marital status too will be reflected by the same three variables: the original transcription (*marital status_or*), plus the two others used in MOSAIC: *marst* (the harmonized information for marital status) and *qmarst* (the quality check variable corresponding to *marst*).

Relations between individuals. In historical times, the networks each individual was part of can be defined by multiple criteria: economic relations (employer-employee; landowner-land tenant), spatial proximity (neighbor-neighbor; coresident-coresident), kinship, spiritual kinship, friendship, discord. The criteria that is best reflected in the census form is that of coresidence. Individuals that were grouped by house were those for which relations were defined in most detail and in the most uniform manner. In some cases, it is possible to infer kinship ties between individuals belonging to different houses. Names make such reconstructions possible. In the example below, we see Ioan, son of Mirea Boată, living in house no. 16. In the next house, there is Ioan, son of Ioan Boată. We can safely assume that the two are related, the ages confirming that Ioan from house 17 is most likely the son of Ioan from house 16.

Table 2

Wallachia, census of 1838. Extract for village Coveiu de Sus (Dolj),
households no. 16 and 17 (columns *Name* and *Age*)

16	Ioan	Mirea Boată		55
	Stana		soția sa (wife)	50
	Dinu		fiu-său (son)	15
	Mariia		fata (daughter)	10
17	Ioan	sin Ioan Boată		26
	Mariia		soția sa (wife)	23
	Dinu		băieți (sons)	4
	Marin			1
	Maria		fata (daughter)	3

For the time being, the first samples of the database are projected to exclude harmonized variables on cross-household ties. There are several reasons for this: these relations can be established mainly in cases of direct filiation of male descendants; for now, it is uncertain how many of them can be identified; the process of identification is mostly manual (therefore the effort needed is considerable and the results unpredictable). Hence, I decided to prioritize coding only for ties that are visible inside the household.

Here, various overlapping links can be drawn. Let us take, for example, the two households from the village of Tunarii Români, presented in Table 3. Their structure can be defined in a number of ways, like considering generational thresholds.

Household 25 hosted three generations. Matei Pârvu lived with his wife, four unmarried children (Ion, Iancu, Opra, Anuța) and two married sons: Stan and Neagoe. Stan's son, Ion, was the younger member of the household, representing the third generation when compared to Matei, and the second generation when compared to his father. If we account for kin status, then the situation complicates itself: Ion (age 1) is the son of Stan, grandchild of Matei and nephew to Neagoe, Ion, Iancu, Opra, and Anuța. Marica is wife to Neagoe, daughter-in-law to Matei, sister-in-law to Stan and aunt of Ion (age 1). Household 27 also had three generations, but its structure is far simpler. Instead of three married couples, it only had one: Vană, son of Pârvu lived with his wife Floarea and three children (Ilie, Stanca, Opra), but with his mother, Vanca, as well.

To create order out of these entangled perspectives, and simultaneously retain the complexity of each household, historical demographers operate with two main complementary concepts, each convertible into variables.

The first is the conjugal family unit, or CFU. It is comprised of the individuals that were part of the same nuclear family and lived together. When two or more related families shared one household, this concept prioritizes individuals who headed their own family, isolating them from other kin. It means that CFUs can take only three forms: couples without unmarried children, couples with unmarried children, single parents with unmarried children⁶⁶. In household 27, there are three CFUs: one lead by Matei Pârvu, one by Stan, and one by Neagoe. Applying the same logic, in household 25, we have only one CFU – that of Vană. Even though he lived with his mother, their relationship is not classified. On the one hand, Vană was married, so he is the head of his own CFU. On the other hand, since Vanca was left without coresident unmarried children, she is simply not part of a CFU.

Translating these concepts to a coding system did not follow specific international standards, because, to my knowledge, there are not any that are widely used. This should not worry the user of the dataset, because the classification of CFU is straightforward, so navigating through systems used by different historians is an easy task. Hence, because of the few unique labels used, the user can simply replace them, if they see fit to do so. The Dem-Ist database uses three variables for CFUs:

- *cfu relation*: represents the status of each individual inside the CFU: “head”, “wife”, “child”, “unknown/ambiguous” and “no CFU” – the last label reserved for persons like Vanca from our example. “head” applies either to a husband or a widowed parent (regardless of gender).
- *id_cfu*: a unique numerical code specific to the members of the same CFU. It is generated in the same manner as *id_pers*, except it applies to more than one person. Individuals who were not members of CFU (labeled “no

⁶⁶ Eilidh Garrett, Alice Reid, Kevin Schürer, Simon Szreter, *Changing Family Size in England and Wales: Place, Class and Demography, 1891–1911*, Cambridge University Press, 2006, p. 59.

CFU”) also received a unique ID within this variable. The codes used in Table 3 are for example purposes only, to show the members of the same CFU. The codes in the public sample are different.

- *q_cfu_relation*: the quality of information on which the coding is based. It will contain three labels:
  - “not altered” – if there is no problem with the historical information;
  - “altered because of missing information”;
  - “altered because of contradictory information”;
  - “not altered, non-consecutive order” – used in cases where the CFU relation was transparent, but members are not listed in consecutive order (which may cause ambiguities).

Conceptualizing and coding the CFU is not sufficient to encompass the complexity of inner-household relations. That fact that in household 27, we have three CFUs, does not tell us anything about what kind of kinship links their members. So, the second set of variables applies to the entire residential group. The Dem-Ist database uses the same system of classification as MOSAIC, replicated from NAPP. This system uses the household head (or householder) as reference, and classifies all other residents according to their relation to the household head. In household 25, everyone is labeled according to their position towards Vană: wife, child, child, child, and mother. The same in household 27, in regards to Matei. The following variables were created to harmonize residential status:

- *hh_relation*: the equivalent of *relate* in MOSAIC, applying the system of standardization described above;
- *id_hh*: a unique numerical code given to the members of the same household, formed in the same manner as *ID_pers* and *ID_CFU*. The codes used in Table 3 are for example purposes only, to show the members of the same household. The codes in the public sample will be different;
- *qhhrelation*: the equivalent of *qrelate* in MOSAIC, a variable that signals problems in coding the original information.

Table 3

Wallachia, census of 1838. Extract for village Tunarii Români (Dolj), households no. 25 and 27 (columns *Name* and *Age*).

house no.	first name	last name	relation	age	CFU ID	CFU relation	Hh ID	Hh status
25	Vană	sin Părvu		30	1	head	1	householder
	Floarea		soția sa (<i>his wife</i>)	28	1	wife	1	spouse
	Ilie		fiu-său (<i>his son</i>)	2	1	child	1	child
	Stanca		fată (<i>girl</i>)	3	1	child	1	child
	Opra		fată (<i>girl</i>)	1	1	child	1	child
	Vanca		mumă-sa (<i>his mother</i>)	70	2	no CFU	1	parent
27	Matei	Părvu		68	3	head	2	householder
	Marica		soția sa (<i>his wife</i>)	60	3	wife	2	spouse

Table 3 (continued)

Ion	băeți (<i>boys</i>)	12	3	child	2	child
Iancu	băeți (<i>boys</i>)	9	3	child	2	child
Opra	feate (<i>girls</i>)	16	3	child	2	child
Anuța	feate (<i>girls</i>)	13	3	child	2	child
Stan	fiu-său (<i>his son</i>)	21	4	head	2	child
Ioana	soția sa (<i>his wife</i>)	19	4	wife	2	child-in-law
Ion	fiu-său (<i>his son</i>)	1	4	child	2	grandchild
Neagoe	brată (<i>brother</i>)	17	5	head	2	child
Marica	soția sa (<i>his wife</i>)	17	5	wife	2	child-in-law

Occupation was challenging to manage because of two main factors. Firstly, recording it was *de facto* not restricted to one column. According to the instructions, it should have been limited to *Occupation*, but, since fiscality overlapped with social status, in turn overlapping with professions, some census agents listed occupation under the *Fiscal category* as well. Three patterns emerged: recording occupation solely under Fiscal category, recording it only under Occupation, recording it both columns. Moreover, these patterns did not apply universally, but only for three main categories: the clergy, public officials, and military recruits. So, from the start, this irregularity had to be fixed. A second challenge was to adapt the information to international standards. HISCO – Historical International Standard Classification for Occupations – is probably the system used most widely, including by the HPDT. It is practically the adaptation of the ISCO (International Standard Classification for Occupations), but destined for use in historical research developed by a team of researchers at the International Institute of Social History⁶⁷. It is also not a single of variable, but several:

- HISCO – the coding system for occupations;
- HISCO Status, referring to career stages (apprentice, journeyman, master) or other hierarchical levels applied to the occupation (education, business ownership);
- HISCO Relation – kinship relation to practitioners;
- HISCO Product – the nature of objects or services provided by occupations.

Given the complexity of these systems and of the Wallachian data itself, the ambiguities in equating Wallachian terms/occupations to international standards, also given the reduced manpower of the project, the initial releases of the Dem-Ist database will be harmonized according to just one system: HISCO. Overall, occupation will be present in the following variables:

- *occupation_or*: the basic transcription of the column *Occupation* from the census form.
- *occupation 1*: this variable offers the occupation recorded in either column (*Occupation* and/or *Fiscal category*). If an individual has two recorded

⁶⁷ Marco H.D. van Leeuwen, Ineke Maas and Andrew Miles, *HISCO – historical international standard classification of occupations*, Leuven, Leuven University Press, 2002.

occupations, only the first is covered in this column. No changes were made to the terms used in the source.

- *occupation 2*; for the second recorded occupation (if applicable);
- *occupation source*: this variable shows from what column the occupation was extracted (*Occupation* and/or *Fiscal category*);
- *HISCO_oc_1*: this variable harmonizes the information from *occupation_1*, using the HISCO classification tree, composed of nine major groups, each with its own minor groups⁶⁸;
- *HISCO_oc_2*: idem, but for *occupation_2*.

Fiscal category and dependent information chapters (class and nationality)

represent another field where no internationally standardized coding was used for reasons that should be obvious: the historical information is too specific and hard to interpret in a standardized form. As said, this column combined fiscality and social status, so we have two types of information, but that could not be separated during the transcription phase, since very often they were embedded in the same term or expression. In this case, the solution was to distinguish between them in the harmonization phase, by allocating special variables to each.

In Wallachia, not all socio-professional categories were subject to paying taxes. These were: the nobility, the clergy, slaves, foreign subjects, as well as those that offered or were mandated to offer their services to the state. Military recruits were also exempted, as well as a person of their choosing.

Individuals from remaining categories were categorized using a combination of criteria: occupation, type of settlement, existing family, family origin, capacity to earn a living. They were subjected to:

- The main tax, or head-tax (*capitație* or *bir*), destined to the state coffers, was paid by everyone who did not practice crafts or commerce (most of whom were agriculturists). It was complemented by a local tax (*zeciuială*), equivalent to 10% of the head tax. All married men (from the mentioned category) paid these taxes, although exceptions applied: in the case of incapacity and during the first six months after their first marriage. Widows and those incapacitated were exempted, with one exception: if the widow lived with one unmarried able son, over the age 20. In that case, half of the amount of the head-tax was due.
- The “patent” (*patentă*), paid to the state by urban artisans and merchants, plus a local tax.
- A tax owed by *mazili* – the descendants of second-class nobles.

The manner in which all of these arrangements are reflected in the 1838 census is as follows. Those exempted because of social class were marked simply by stating their title or social status: noble, clergy, slave, etc. Nobles were recorded by rank, clergy by position. According to the instructions, slaves had to be recorded by type of owner, while also mentioning the owner’s name. The rest usually fell

⁶⁸ Besides the cited work, see also <https://historyofwork.iisg.nl/major.php> (June 2020).

under the main categories mentioned above: head-tax payer (regardless of the sum required to pay) and exempted (regardless of reason). Sometimes the census agent went into detail and reported even more exact circumstances, but this was not a common practice, so the source is biased in this regard.

One additional mention should be made regarding former crown slaves. Wallachia formerly knew their existence, but with the Organic Regulation the prince lost ownership over them, and they became known as “State Gypsies” (*igăanii Statului*). With minor exceptions, they appear as such in the census. This term, however, should not be taken in a denotative sense – the state (government) did not own them. They could not be sold, exchanged, married off into captivity, as slaves were – such actions were illegal⁶⁹, as was their use in unpaid labor⁷⁰. They were taxed as free people were, and, in 1838, a law proclaimed their freedom⁷¹. The relative freedom that they experienced during this decade caused much confusion, as different dates are cited for their emancipation, both in historical sources and by historians (1831, 1832, 1837, 1838, 1843, 1847). The most common one used today is 1843, referring to a law that transferred fiscal and police authority over them from one branch inside the Department of Interior office to another, a law that did not refer to their freedom or emancipation. In my view, how this law was later cited as emancipation is a mere cliché, with no explicit arguments⁷² and derived from an

⁶⁹ Bogdan Mateescu, *Căsătoria robilor: între alegerea cuplului și voința stăpânului. Studiu și documente de arhivă despre căsătoriile robilor din Țara Românească după 1830*, Brașov, Etnous, 2014, p. 21–38. In this aspect, historians generally focused on the fact that after 1831 they were taxed as free people, but ignored other issues such their right to marry or the interdiction to marry slaves (in 1832) and other obligations towards the government. Labor duties, military recruitment; or rights such as access to public health, education and justice courts. The exact set of rights and obligations that they were subject to – regardless if it determined the status of slave or freeman, or just as tax payers – is still to be fully studied and understood.

⁷⁰ They did participate in some mandatory labor, but, in my opinion, it was in the same manner as free people. One fundamental difference between these duties and those that involved slaves was payment. For numerous examples 1830s paid contracts (or references to contracts) between former crown slaves and public institutions, see the National Archives of Romania, fond Vornicia Temnițelor (1831–1840).

⁷¹ The same law allowed for the marriages between them and Romanians.

⁷² For example, Viorel Achim writes that “The abolition of the slave status was carried out by the removal of these Gypsies from the tax records of the Prison authority, and their transfer to the civil authority” (*The Gypsies in the Romanian Principalities: The Emancipation Laws, 1831–1856*, in „Historical Yearbook. Nicolae Iorga Institute of History”, 1, 2004, p. 115). The author’s statement does not contain any explanation. Of course the individuals were transferred from one record (administration) to another – that was the essence of the law. However, since the law did not refer to the status or rights of individuals, for a historian, the point was to explain why this transfer should (or should not) be considered an emancipation. What rights did the individuals gained – how did these rights defined them as free men? What ownership rights that the state lost? What did the law actually mean in relation to authority? Instead, the author avoids these issues and simply repeats a summary of the bureaucratic aspect of the law, as other authors did as well. In my opinion, from the point of view of written and customary law, the law of 1843 did not touch upon freedom or slavery. By all accounts, the respective individuals were already considered free by 1843.

error made in the civil code in 1854⁷³. In the sample, these individuals are harmonized as *fiscalized Roma*⁷⁴ and, in my opinion, should not be considered as slaves of the government (at least not until strong arguments are brought).

To tackle these entanglements, I designed the sample to have four variables:

- *fiscal_or*: fiscal status as recorded in the source;
- *fiscal_status*: harmonized variable. Here, individuals are classified in four categories: “head-tax payers” (regardless of taxation level), “patent payers”, “*mazili*”, “former crown slaves” and “exempted” (regardless of reason);
- *reason for exemption*, applied only to exempted individuals. The title of the variable is self-explanatory; four labels were used: “social category”, “military recruit”, “foreign subject”, “unspecified,” and “other/ambiguous”.
- *class_fiscal_gen*. Here I harmonize the social class of exempted classes of individuals, each receiving a general label: “noble”, “clergy”, “slave”, “foreign subject”, and others.
- *class_fiscal_subtype*. Every exempted individual is labeled according to the subtype recorded in the census:
  - nobles according to their ranks: *postelnic*, *medelnicer*, *serdar*, etc.;
  - clergy and employees of the Church, according to their rank: deacon, priest, dean, bishop;
  - slaves according to their owner: private slaves or Church slaves;
  - foreign subjects according to their nationality.

Property was more simple to deal with since it encompassed only one type of information, although some nuances applied differently from towns to villages. Since the initial samples of the database include only the latter, I will leave towns outside the discussion, for now. In the countryside, the focus fell on land ownership, the census column being designed to record the main social actors from this point of view: small land tenants (*clăcași*), small landowners (*moșneni*), large land tenants (*arendași*) and large landowners (*proprietari*, *moșieri*). The dataset will cover this aspect in two columns:

- *property_or*: the basic transcription;
- *property*: the harmonized version. It uses only a few labels: mainly, the four categories described above. “Others” or “unknown/ambiguous”, might be added. In some circumscriptions, the expression *scutit* (exempted) is used widely, referring to peasants that did not own land but, at the same time, were not subjected to obligations/payments by the landowners. Usually, it applied to old, widowed and/or incapacitated, or peasants that only used land for house and garden, not for crops. But it is uncertain the extent to which this principle was continuously followed, and which census agents ignored it. Given this potential problem, it should be assumed that

⁷³ Bogdan Mateescu, *Căsătoria robilor...*, p. 31–38.

⁷⁴ I avoided the term “tax payer” because some were exempted.

clăcaș might refer to landless peasants in general, not just for those that were effectively subject to agrarian duties. Because of this discrepancy, I used the label *clăcaș* (small land tenant) even if the person is mentioned as exempted. An additional variable is created for the latter situations:

- *labor_exempted*: all persons marked as *scutit* will receive a yes under this column. The user of the database should mind the bias of the historical information in this respect.

Ethnicity was recorded in the homonym column from the census form. Like in the case of occupation and fiscal category, overlapping identities caused some complicated patterns of references. The following patterns can be observed:

- Romanians, the ethnic majority of the principality, were usually divided according to origin and/or nationality. Wallachian subjects were labeled *Rumân* or *Român* (Romanian); Moldavian subjects – *Moldavian*; Austrian subjects – *Ungurean* (roughly translated as Romanian from Transylvania).
- German-speaking people were recorded as *Neamț* (German); with exceptions made in the case of Prussians (mentioned as such).
- Roma were sometimes divided by professional groups (*neamuri*): *Rudari*, *Ursari*, etc.
- Converts to Orthodox (Eastern) Christianity received a special mention of their baptism: *ovrei / turc botezat* (baptized Jew / Turk);
- Non-Christians were sometimes labeled according to their religion, and not their ethnicity: *calvin*, *luteran*.

Therefore, ethnicity was recorded with special references to nationality, subculture and religion. However, these patterns do not seem to have been applied universally, so the level of detail should be taken as biased. Given the potential error in analysis, the Dem-1st samples will contain the following types of variables related to ethnicity:

- *ethnicity_or*: the basic transcription of the source column.
- *ethnicity_gen* (general). In this harmonized variable, labels were reduced to general categories: Romanians (regardless of nationality/origin), Germans (regardless of nationality), Roma (regardless of professional category), etc. Non-ethnic denominations were labeled unknown/ambiguous.
- *ethnicity_subtype*: here, harmonized labels reflect all subtypes of references, regardless of their specificity (religious, cultural, professional).

Wealth and resources. Here, processing the information was the most simple. Problems posed by the original format only existed in the case of used land, resolved since the basic transcription phase, as explained earlier. The population sample will contain:

- one variable for each type of land use found in the forms. So far, these are: wheat, corn, barley, oat, millet, and hay. The variables are titled according to the name of the crop plus the ending *_or*. The information is expressed

in the number of *pogoane*, the unit of measurement used in the Romanian principalities, equivalent to approx. 0.5012 ha.

- one variable for each kind of domestic animal: horses, bulls, cows, sheep, goats, pigs, buffalo, donkeys, and mules, representing the sum of each kind of livestock.
- one variable for the number of hives: *hives_or*;
- one variable for the sum of plum trees: *plum trees_or*;
- one variable for the sum of mulberry trees: *mulberry_trees*;
- one variable for the sum of other fruit trees: *other fruit trees_or*;
- two variables for vineyard, depending on the unit of measurement used in each circumscription: rows or *pogoane*;

Disability is present as the following variables:

- *disability_or*: the basic transcription of the homonym column from the census form;
- *disability_gen*. this variable gives a generic description to the disability, by assigning each case to one of the following labels:
  - “general impairment”. This label is used for situations where the individual is suggested to be generally incapable of self-sustaining. Fiscally, it overlaps with situations where individuals were exempted because they were unable to provide from themselves. Predictiably, this is especially the case of the elderly.
  - “sensory impairment” for cases of blindness, deafness, muteness.
  - “physical impairment” for dysfunctionalities of the limbs.
  - “mental/intellectual impairment”, where terms like *prost / nebun / lipsit din minte* ( ) are employed by the census taker;
  - “multiple impairments”: if the individual fell in two or more of the above categories.
  - “diseased”: applied to individuals recorded as having a disease in the moment of the census. Such instances are more rare:
  - “ambiguous/unknown”

Other labels may be created by time the samples will be released.

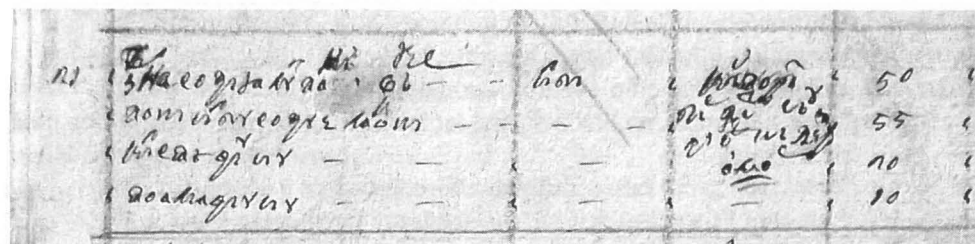
- *disability_subtype*: this variable consists of subcategories of the previous labels. For example: “blindness”, “deafness”, “muteness” will correspond to “sensory impairments”. The full set of labels is in progress of being developed.
- *disability_event* is a variable simple to tackle, consisting only of three labels:
  - “at birth”, for disabilities recorded by the census taker as dating since birth;
  - “post-birth”, for disabilities mentioned as having occurred after birth;
  - “unspecified”.

Social class and **nationality** will, for now, be reduced the the variables derived from the column Fiscal category, presented above. In future phases

international systems (such as HISCLASS, derived from HISCO) will probably be implemented.

The type of presence is a crucial aspect covered both in historical and modern-day censuses. Unfortunately, the Wallachian government did not give any instructions in regards to this topic, leaving ground-level agents to sort it as they saw fit. The outcome can only be characterized using the words *relativeness* and *irregularity*. Some agents seem to have completely disregarded absent persons, or the issue of absence (recorded individuals might have been absent, but there is no mention of this fact). Others included absentees, providing the context in notes attached to various entries, in various columns. Figure 3 illustrates such a detail in column 4 (Marital status), but similar examples can be detected in columns 6 (Fiscal category) and even 7 (Property). In the population sample, presence is harmonized in two variables:

- *presence*, using the same labels/codes as MOSAIC: present, absent, obviously dead, double entry, unknown. The user of the database is once again reminded that these apply to a set of historical information that itself is not based on a known methodology. Therefore, this variable should be used with caution;
- *presence_source* – in cases where the status of the individual is anything but “present”, this variable indicates the census column(s) where the contextual information lies. In the example from Figure 6, the label would be “Name, Marital status”.

21	Igna, soția lui Pană Văc(a)r(u) Pană Sărbu, soțu e la ocnă Cărstea, fiu-său Toma, fiu.său	sărbă	căs(ă)torit(ă). bărbatu său în ocnă pent(ru) omor	50 55 20 10
21	Igna, wife of Pană Văc(a)r(u) Pană Sărbu, the husband is in the mines Cărstea, her son Toma, her son	Serb	married, her man [is imprisoned] in the mines for murder	50 55 20 10

Figure 6. Example of recording of an absent person. Fragment from village Boanta, subdistrict Câmpu-Romanați.

General quality check. Another step in preparing the material for public release is verification for flaws in either transcription or harmonization.

A first phase of this process is carried out during transcription, by transcribing each page column by column, rather than row by row. In the eventuality that individuals or households were omitted by mistake, a gap in the Name column would be visible after typing in other columns. A mismatch would occur between names, marital state and age, which would prompt an *ad-hoc* verification.

Harmonized variables are tested for the following anomalies that mark potential mistakes in the coding:

- regarding groups of individuals: households or CFUs with no coded heads or with more than one head; married individuals without a spouse or with more than one spouse.
- regarding individuals:
  - Age/marital status: heads of families and widowed persons younger than 18; incompatibility between CFU status and marital status (example: “child” under CFU, but coded as “married”; “wife” recorded as unmarried or “widow”);
  - Gender: incompatibility between the coded gender and that derived from the original information (example: individuals recorded as “*mumă-sa*” (“his mother”) under *Name*, but coded as “male” under *sex*; or gendered names that do not correspond to their coded gender);
  - Social status: incompatibilities between CFU status and occupation: “wife” and “child” with a recorded occupation, fiscal status or property status.
- regarding wealth: individuals with more than five items of the categories that are usually very scarce: donkeys, mulls, buffalo. Such instances may be the result of mistyping the numbers in the wrong columns (example: transcribing the number of pigs (which were quite common) under buffalo). Or, individuals with more than ten bulls, or cows, since such livestock were usually few, only several animals per owner. In their case, typing errors could occur, or transcribing the number of sheep under cows, for example.

For each anomaly, the transcribed or harmonized information is verified by consulting copies of the historical document.

Finally, the column *Remarks* will be added, signaling problems that are not covered in the individual quality check variables (*q_age*, *q_sex*, *q_cfu_relation*, *q_hh_relation*). These problems include transcription issues such as uncertain readings, or unusual features of the source information or format.

*

To conclude, the Dem-Ist database will be released with two population samples from the 1838 Wallachian general census: one for subdistrict Balta-Dolj, and one for Nucșoara-Muscel. Each sample will have two versions (Romanian and

English) and will contain 31 variables (columns) of basic transcription of historical information, as well as 37 harmonized variables. Out of the latter, 12 are according to international systems of standardization applied to the same kind of historical information, and all will come both text format (labels) and numeric format (codes). This paper was meant to provide only the general methodology behind the process of compiling these samples. How each original entry is converted into a standardized form will be presented in separate online publications, accompanying the samples.

Work on digitizing these forms will continue beyond the current project's framework. New material will be added, and existing samples will be improved with new samples and potential corrections. Hopefully, future projects will equip the database with features enabling online analysis, data visualization or access to archival copies of the census forms.

CONCLUSIONS

Romanian demographic sources are still very far from being valued at their full potential. For the 19th century, most bear similarities with those from other European countries: civil state records, fiscal censuses, general censuses, population counts, counts, or lists of specific population groups. While some are known to historians for decades, the majority are yet to be discovered in terms of preserved material. Moreover, all still need to be addressed in terms of research questions and paths in the fields of humanity, whether it is social history, economic history; general inquiries, or micro-historical approaches. This is hardly possible, since very few editions exist and the published material is tough to use, since it is in paper format. Databases for historical demography not only constitute a platform for publishing archival documents, but also provide it in formats indispensable in specific fields of historical demography. With the launching of Dem-Ist database in 2021, and its expansion further into the future, these sources can be re-discovered and integrated into new research paradigms.

APPENDIX

I. Examples of formats used in compiling 19th century population records

Table 4

Lists of taxpayers and their wealth, 1828. Fragment for village Negrași (Vlașca).
Romanian National Archives, Fond Administrative Vechi (1828–1831), file 3263/1828, p. 12v.

<i>lude</i>	<i>number</i>	<i>Name, patronym, nickname</i>	<i>Abled sons</i>	<i>oxen</i>	<i>cows</i>	<i>horses</i>	<i>buffalo</i>	<i>sheep</i>	<i>goats</i>	<i>hives</i>	<i>stânjeni</i>	<i>vineyard</i>	<i>plumns</i>	<i>On whose estate</i>
lude	număr	Numele, sinul, porecla	feciori	boi	vaci	cai	Bivoli	oi	Capre	stupi	Moși, stânjeni	vie	pruni	Pă a cui moșie
2														Moșie megieșească
	1	Iordache Argeșan		4	4	4								
	1	Dinu Grecu	1	2	2						25		60	
	1	Radu sin Badea Mănoiu		4	5			38			10			
...	...	....	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

Table 5

Records of mandatory contributions to emergency food supplies, 1831. Fragment – village Dobrogostea (Argeș), 1831. Argeș District Archives, Fond Pretura Plasei Pitești (1831-1951), file 4003/1831, p. 18.

<i>Corn, pogoane</i>	<i>Millet, pogoane</i>	<i>Corn, banișe</i>	<i>Millet, banișe</i>	<i>Village Dobrogostea</i>
Porumb pogoane	Meiu pogoane	Porumb banișe	Meiu banișe	Sat Dobrogostea
4		4		Ion Cârpeniș
4		4		Dumitru, brat
2		2		popa Ion
3		3		Anghel Rașca
....	....	....	....	....

Table 6

List of villagers and their wealth, 1832. Fragment for village Polovragi (Gorj). Romanian National Archives, Fond Vornicia din Lăuntru (1829–1858), file 386/1832, vol. II, p. 1050.

<i>bulls</i>	<i>cows</i>	<i>goats</i>	<i>sheep</i>	<i>rammers</i>	<i>steeds</i>	<i>mares</i>	<i>donkeys</i>	<i>mulles</i>	<i>subdistrict Novaci, village Polovragi</i>
boi	vaci	capre	oi	berbeci	cai	epe	măgari	catări	Plaiul Novaci, Satul Polovragi
4	2	14	16	2		2			Nicolae sin Avram
3	2		34	6		2			Ion sin Manasiia
3	2	13	26	4	1				Dinu sin Manasiia
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

Table 7

List of landless peasants living on estates belonging to the Church, ... Fragment for village Bârsanu (Vâlcea). Vâlcea District Archives, Fond Prefectura Județului Vâlcea (1830–1950), file 77/1837, p. 76.

<i>Monastery</i>	<i>Estate</i>	<i>Name of land tenants, patronym and nickname</i>	<i>Plots attributed to each land tenant, according to the Regulation</i>	<i>prăjini</i>	<i>Additional plots</i>	<i>prăjini</i>
Numirea mănăstirilor	Numirea moșiilor mănăstirești	Numele clăcașilor cu sinu și porecla lor	Suma pogoanelor de loc ce are fieșcare clăcaș după Regulament	prăjini	Suma pogoanelor ce prisosesc	prăjini
Sfânta Episcopii Râmnicu	Moșiia Drăgășani, satu Bârsanu	Dinu Lănaru	8	1		
		Gheorghe sin Stan Ceteră	6	3		
		Radu Grădișteanu	6	28		
...	...	...	...	...	...	...

Table 8

List of men and boys compiled from the orders of the Russian military government, 1849. Fragment for village Dimieni (Ialomița). Ialomița District Archives, Fond Prefectura Județului Ialomița (1830–1849), file 983/1849, p. 13.

<i>No. of families</i>		<i>First and last name</i>	<i>Their number</i>	<i>age</i>	<i>Fiscal status</i>
No. familiilor		Numele și pronumele	No. lor	Anii fiecăruia	Orânduiala la care să află
1	3	Frangul Baboia	1	50	Birnic
		Stan, fii-său	1	15	
		Costandin	1	8	
1	4	Ion sin Petre Ursan	1	40	Idem
		Tudor, fii-său	1	12	
		Ștefan, idem	1	9	
		Dobre, idem	1	5	
...	...	...	...	...	...

Table 9

List of Church slaves, Wallachia, 1839, fragment for village Drăgulești (Vâlcea). Vâlcea District Archives, Fond Pretura Plășii Oltul de Jos – Budești (1831–1948), file 35/1839, p. 38.

No.	Village Drăgulești Names of slaves belonging to the Holy Monastery of Cotmeana, settled on this estate, along with the name of their chieftains	age	Payed tax	Their condition						
				occupation	bulls	cows	horses	sheep	goats	pigs
No.	Satul Drăgulești Numele Țiganilor Sintei Mănăstiri Cotmenii ce sânt statorniciți tot pă această moșie, precum și numele vătafilor lor	Vârsta de câți ani este fiecare Țigan	Ce capitație a plătit	Starea lor						
				Ce meșteșug au	boi	vaci	cai	oi	capre	porci
1	Gheorghe, acestor Țigani de mai jos	35	Vătaf	muncitor	4	4	2			8
	Costandina, soția	(...) ⁷⁵								
	Pătru, sin	6								
	Ion, sin	4								
	Floarea, sin, fată	3								
2	Sandu Ologu	70	6	portar						
	Mariia, soția	65								
	Ilinca, sin, fată	18								
...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...

⁷⁵ Not specified in this case.

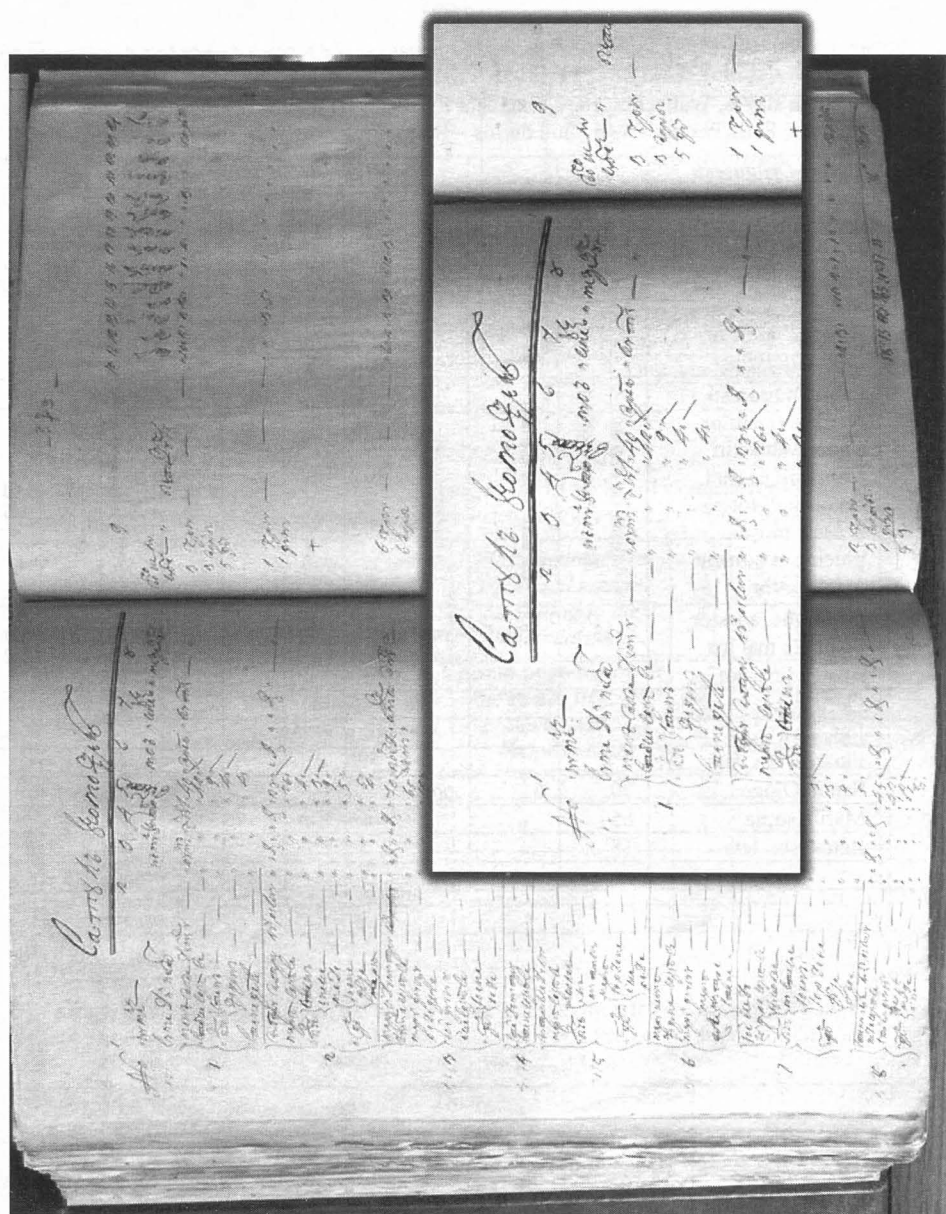

Image 1. 1838 Wallachian census, form type A (province). Fragment for village of Comorăni (Dolj). Romanian National Archives, Fond Catagrafii (1818–1870), register 1/9, p. 373.

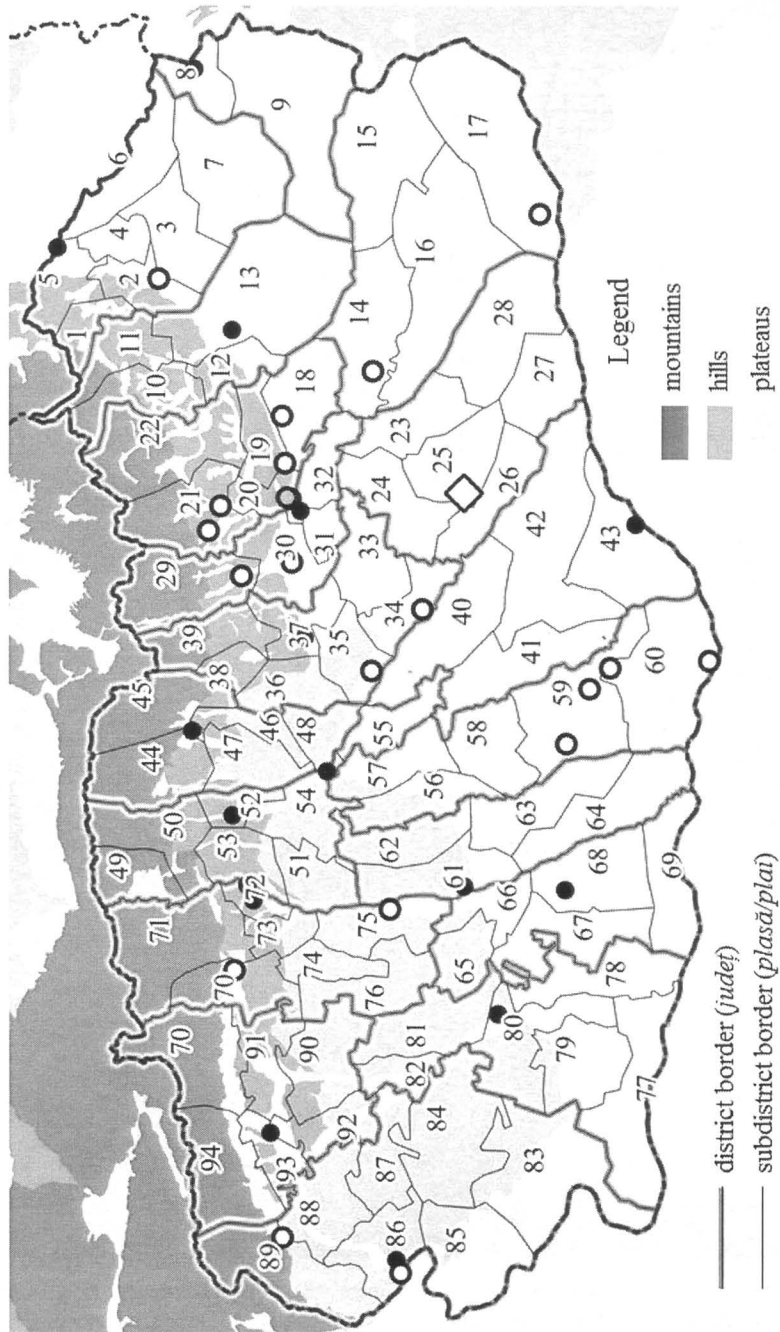
Image 2. Wallachian census – Type I. Fragment, the town of Brăila. Romanian National Archives, Fond Direcția Generală a Statisticii (1844–1901), file 54.1859, p.83.

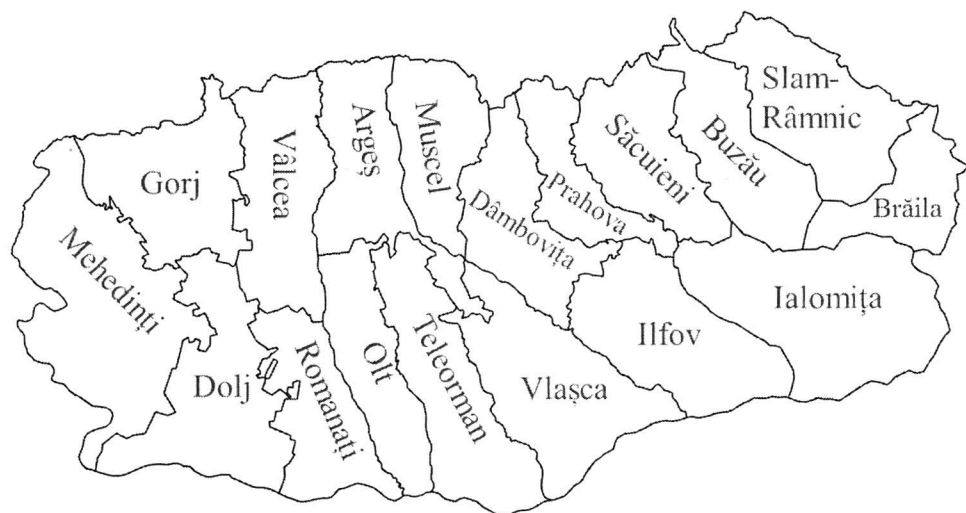
II. Wallachia in 1837

Map 4. Administrative divisions: districts and subdistricts.

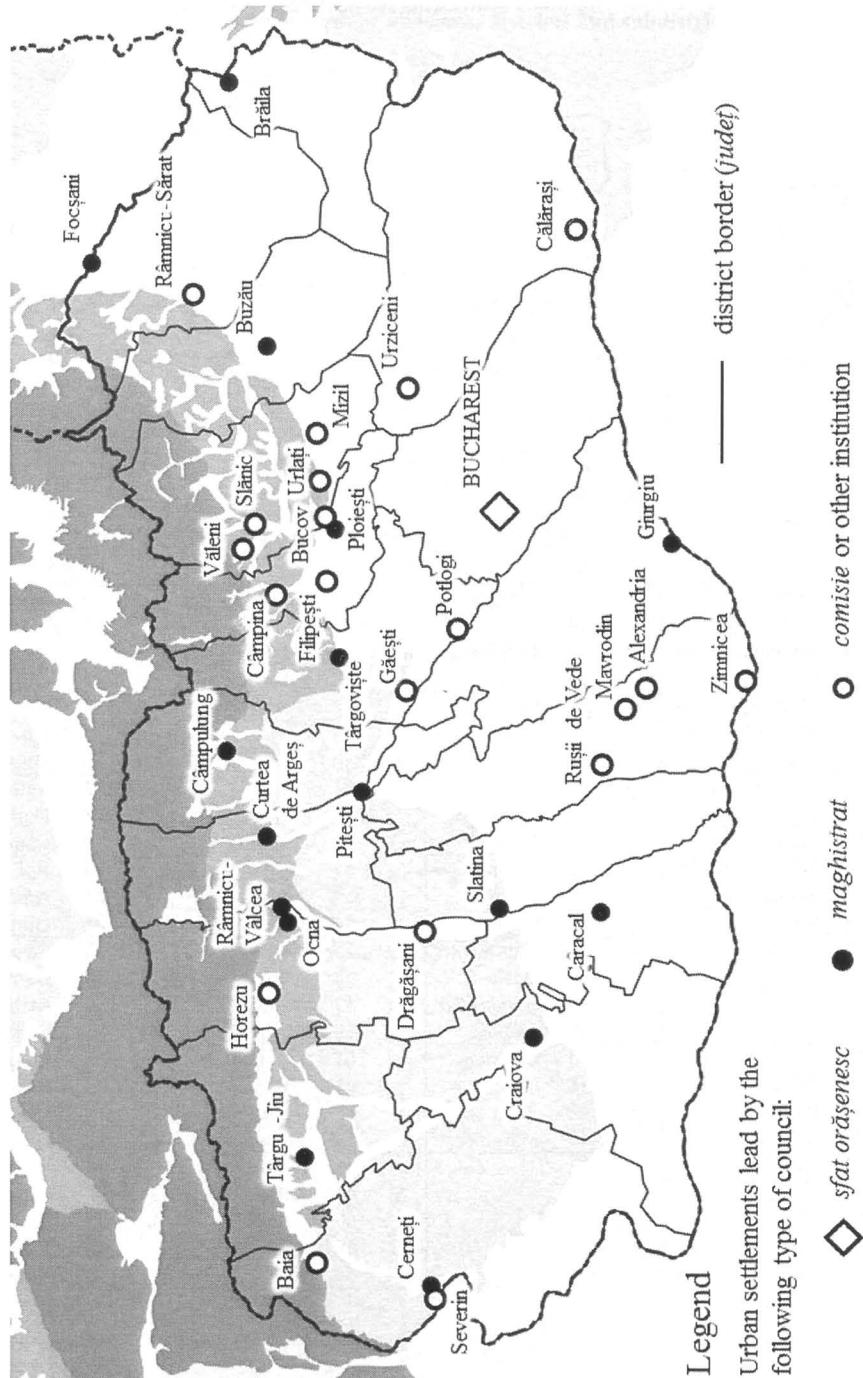

Map 4 – Legend. Names of districts (“județe”) and subdistricts (“plăși” or “*plaiuri*” – in italics); for urban settlements see next map.

Slam-Râmnic	1	<i>Râmnic</i>	Ilfov	23	Gherghița	Muscel	44	<i>Nucșoara</i>	Vâlcea	70	<i>Horezu</i>
	2	Râmnicu de Sus		24	Znagov		45	<i>Dâmbovița</i>		71	<i>Cozia</i>
	3	Râmnicu de Jos		25	Dâmbovița		46	Argeș		72	Râmnic
	4	Orașu		26	Sabar		47	Râurile		73	Otăsău
	5	Marginea de Sus		27	Oltenița		48	Podgoria		74	Cernea
	6	Marginea de Jos		28	Ciocănești		49	<i>Loviște</i>		75	Olt
	7	Gradești		29	Prahova	Argeș	50	<i>Aref</i>		76	<i>Oltețu</i>
Brăila	8	Vădeni	Prahova	30	Filipești		51	Olt	Dolj	77	Balta
	9	Balta		31	Târgșoru		52	Argeș		78	Dumbrava
Buzău	10	<i>Pârscov</i>		32	Câmpu		53	Topolog		79	Câmpu
	11	<i>Slânic</i>	Dâmbovița	33	Ialomița	Teleorman	54	Pitești		80	Jiul
	12	Sărata		34	Bolintin		55	Gălăești		81	Amaradia
Ialomița	13	Câmpu		35	Cobia		56	Cotmeana		82	Gilort
	14	Câmpu		36	Dâmbovița		57	Teleorman	Mehedinți	83	Câmpu
	15	Balta		37	Dealul	Olt	58	Mijlocul		84	Dumbrava
	16	Ialomița		38	<i>Dâmbovița</i>		59	Târgul		85	Blahnița
	17	Borcea		39	<i>Ialomița</i>		60	Marginea		86	Ocolu
Săcuieni	18	Câmpu	Vlașca	40	Ogrăzeni		61	Oltul de Sus		87	Motru
	19	Tohani		41	Izvoru	Romanatî	62	Vedea		88	Baia
	20	Podgoria		42	Balta		63	Șerbănești		89	<i>Cloșani</i>
	21	<i>Teleajen</i>		43	Marginea		64	Oltul de Jos		90	Gilortu
	22	<i>Despre Buzău</i>					65	Tezlui	Gorj	91	Amaradia
							66	Oltul		92	Tismana
							67	Câmpu		93	Jiul
							68	Mijlocul		94	<i>Vulcan</i>
							69	Balta		95	<i>Novaci</i>

Map 5. Urban settlements by type of headship.

III. The 1838 general census of Wallachia

Map 6. Territory covered by preserved population forms and their archival references.

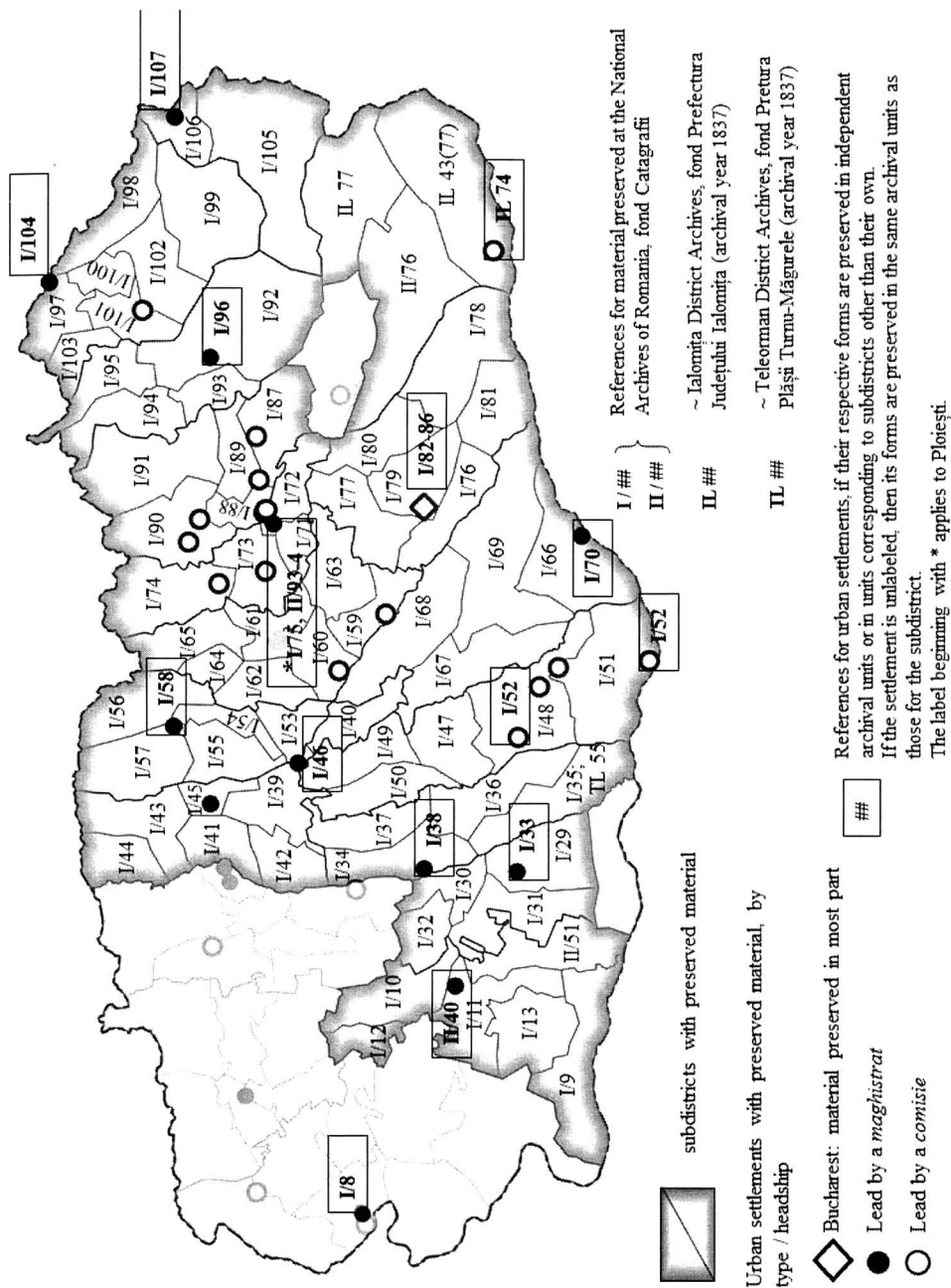
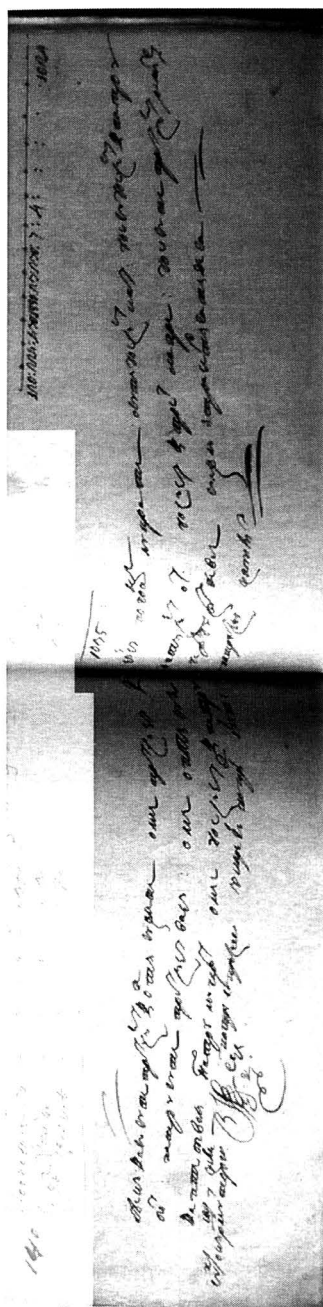

Figure 7. Form type A (province): header and example of recorded information.

1035	120	224	430	1880	23	230	7	4	1024
------	-----	-----	-----	------	----	-----	---	---	------

Adică șasă sute treizeci și opt suflete, o mie treizeci și cinci pogoane lucrate, o sută douăzeci cai, două sute douăzeci și patru boi, patru sute treizeci vaci, o mie opt sute optzeci oi, douăzeci și trei capre, două sute treizeci râmât(o)ri, șapte bivoli, patru măgari, o mie douăzeci și patru de rânduri de vie să află într-acest sat Desa.

Iar file patrusprezece, în care să copind o sută patruzeci familii.

Suptocârnuitoriu Nicolae Gioroceanu

Therefore, sex hundred thirty eight souls, one thousand thirty five plots, one hundred twenty horses, two hundred twenty four bulls, four hundred thirty cows, one thousand eight hundred and eighty sheep, twenty three goats, two hundred thirty pigs, seven buffalo, four donkeys, one thousand twenty four rows of vine; found in this village of Desa.

And fourteen pages, that include one hundred forty families.

Subprefect Nicolae Gioroceanu

Figure 8. Example of local-level census aggregate.

**Map 7. Exemplification of how current administrative units
are used to generate the *place code*.**

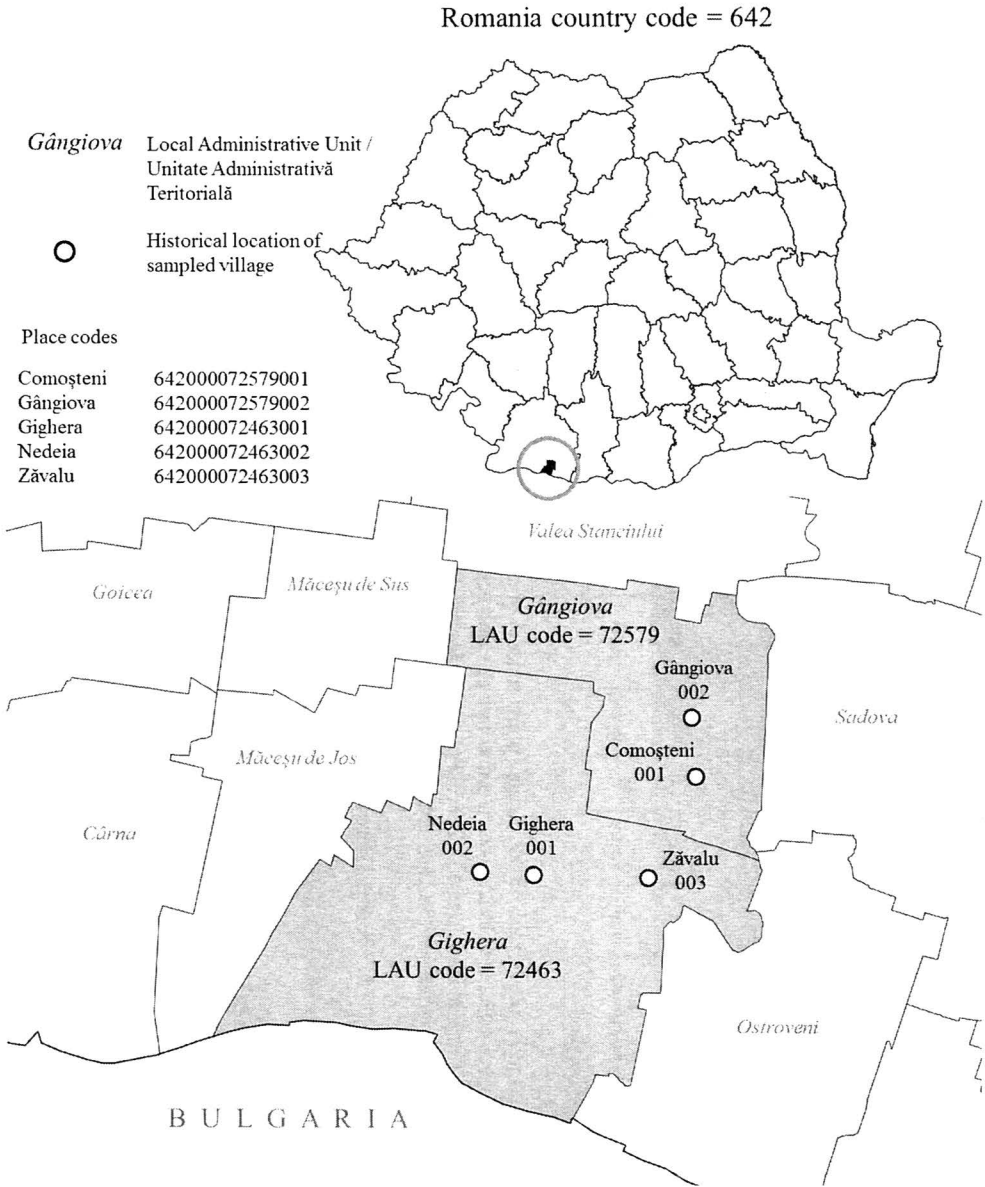

Table 10

Projected variables of the initial 1838 samples; their relation to the original form.

column in the census form	column in the basic transcription	column in the public data sets	Language	format ⁷⁶	international standards used for coding
		source	Ro, En	both	
		country_hist	Ro, En	text	
	admhist_1	admhist_1	Ro	text	
	admhist_2	admhist_2	Ro	text	
	place	place	Ro	text	
	place_div	place_div	Ro	text	
		place code		num.	MOSAIC
		id_pers		num.	MOSAIC
No. (House number)	House no.	house no_or		num.	
		id hh		num.	
Numele (Name)	title	appellative_or	Ro	text	
	first name	first name_or	Ro	text	
	second name	second name_or	Ro	text	
	relation	id_cfu		num.	
		cfu_relation	Ro, En	both	
		q_cfu_relation	Ro, En	both	
		hh_relation	Ro, En	both	MOSAIC
		q_hh_relation	Ro, En	both	MOSAIC
		sex	Ro, En	both	MOSAIC
Vârsta (Age)	age	q_sex	Ro, En	both	MOSAIC
		age_or	Ro	alpha-num	MOSAIC
		age		num.	MOSAIC
		q_age	Ro, En	both	MOSAIC
Căsătoria (marital status)	marital status	marrital status_or	Ro	text	
		marst	Ro, En	both	MOSAIC
		qmarst	Ro, En	both	MOSAIC
Neamul (Ethnicity)	ethnicity	ethnicity_or	Ro	text	
		ethnicity_gen	Ro, En	both	
		ethnicity_subtype	Ro, En	text	
Birul (Fiscal category)	fiscal category	fiscal_or	Ro	text	
		fiscal_status	Ro, En	both	
		reason for exemption	Ro, En	text	
		class_fiscal_gen	Ro, En	both	
		class_fiscal_subtype	Ro, En	both	
Meșteșugul (Occupation)	occupation	occupation_or	Ro	text	
		occupation_1	En	text	
		occupation_2	En	text	
		occupation_source	Ro, En	text	
		HISCO_oc_1	Ro, En	both	HISCO
		HISCO_oc_2	Ro, En	both	HISCO

⁷⁶ “Both” means that the variable has different formats, depending on the version of the sample: text format in the label version; numeric format in the code version.

Table 10 (continued)

<i>Claca</i> (Property)	property	property_or	Ro	text	
		property	Ro, En	both	
		labor_exempted	Ro, En	text	
<i>Beteșugul</i> (Disability)	disability	disability_or	Ro	text	
		disability_gen	Ro, En	both	
		disability_subtype	Ro, En	both	
		disability_event	Ro, En	text	
<i>Pogoane</i> <i>lucrate</i> (Used land)	wheat	wheat_or		num.	
	corn	corn_or		num.	
	barley	barley_or		num.	
	oat	oat_or		num.	
	millet	millet_or		num.	
	hay	hay_or		num.	
<i>Cai</i> (Horses)	horses	horses_or		num.	
<i>Boi</i> (Bulls)	bulls	bulls_or		num.	
<i>Vaci</i> (Cows)	cows	cows_or		num.	
<i>Oi</i> (sheep)	sheep	sheep_or		num.	
<i>Capre</i> (Goats)	goats	goats_or		num.	
<i>Râmători</i> (Pigs)	pigs	pigs_or		num.	
<i>Bivoli</i> (Buffalo)	buffalo	buffalo_or		num.	
<i>Măgari</i> (Donkeys)	donkeys	donkeys_or		num.	
<i>Catări</i> (Mules)	mules	mules_or		num.	
<i>Stupi</i> (Bee hives)	bee hives	bee hives_or		num.	
<i>Pruni</i> (Plum trees)	plum trees	plum trees_or		num.	
<i>Duzi</i> (Mulberry trees)	mulberry tree	mulberry tree_or		num.	
<i>Vie</i> (Vineyard)	vineyard - rows	vineyard rows_or		num.	
	vineyard - pogoane	vineyard pogoane_or		num.	
<i>Pomet</i> (Fruit trees)	fruit trees	fruit trees_or		num.	
[various columns]		presence	Ro, En	both	MOSAIC
		presence_source	Ro, En	text	
	remarks	remarks	Ro, En	text	

Credits, citations and remarks on to the maps published in this paper

All maps were made by the author of this paper, using the resources presented below.

The 1833 Bergenheim-Galizin map of Wallachia⁷⁷ served for the approximate reconstruction of administrative borders in 1837 (Maps 2–6). Certain corrections or adaptations were applied where needed, in order to respect 1837 boundaries. To

⁷⁷ National Archives of Romania (SANIC), Fond Documente Diplomatie (1626–1847), 146.

give just one example, on the Russian map, the district of Brăila is wrongfully represented with three subdistricts. The most Southern one belonged to Slam-Râmnic until 1831, when it merged with subdistrict Balta from Brăila. Besides such details, the reader should mind the fact that the administrative limits illustrated in this paper reflect only the situation of late 1837, at the beginning of the census. Changes took place shortly after the census ended (some even during the making of the census): subdistricts Aref and Lovișteea were merged, the most Southern tip of Mehedinți district was moved to Dolj; several exchanges were made between Olt, Argeș and Teleorman. Similar cautions should be taken for urban settlements, as some changed their status (institutions) within the same timeframe.

Given the fact that no publically available vector data exist for Romanian historical geography of the 1830s, the instruments used so far had to be developed from 0. Their development is ongoing, being continuously improved and corrected. For this reason, minor differences can be observed between the maps presented here and those from previous publications.

For natural landscape represented in Map 3–5, I used the vector data authored by Bogdan Candrea, Petronela Candrea și Mihai Daniel Niță, published on the platform geo-spatial⁷⁸.

Current administrative borders shown in Map 7 are defined by the vector data released by Agenția Națională de Cadastru și Publicitate Imobiliară (ANCPPI), with feature attributes added by geo-spatial.org; downloaded from geo-spatial.org in December 2019.

DIGITIZING THE WALLACHIAN CENSUS FORMS OF 1838. THE FIRST POPULATION SAMPLES OF THE DEM-IST DATABASE

Abstract

The 1838 census of Wallachia is the first modern Romanian census and one of the first in South-Eastern Europe. Its population forms are preserved in most part, but are mostly unpublished and very few researches are based on them. After a representative sample from this material was published in 2012 in the MOSAIC database, the process of digitization continues at the Nicolae Iorga Institute of History, which plans to host the Dem-Ist database, explicitly designed for demographic sources created in the former principalities of Moldavia and Wallachia.

At the same time, the historiographic context in which this effort takes place calls for a general discussion on the need for such instruments, and the slow progress in which statistical sources are valued. On the one hand, this paper will attempt to contribute to such a discussion. On the other, it will present the general framework and methodology in which the first Dem-Ist population samples are being compiled.

Keywords: 1838 census, Wallachia, database, Romanian historical demography, population studies.

⁷⁸ <http://www.geo-spatial.org/download/harta-unitati-relief-romania>, downloaded in December 2019.

REVIZIONISM ISTORICO-POLITIC

ALEXANDRU MAMINA
(Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”)

În cunoaștere, deci și în istoriografie, asistăm periodic la revizuirea premiselor, metodelor și interpretărilor. O revizuire ce poate să decurgă din evoluția cunoașterii însăși (noi descoperiri, acumulări cantitative, reconsiderări teoretice), după cum poate să fie inspirată și de factori extraprofesionali, mai precis de comanda socială, adică de ceea ce „se caută” pe piața publicistico-mediatică, sau de imperativele politico-ideologice ale regimului. Mai ales în aceste ultime circumstanțe revizuirea tinde să fie asumată în mod declarativ, precizându-se ca discurs polemic, altfel spus ca revizionism. Prin revizionism înțelegem așadar orientarea dintr-un câmp de cercetare, motivată profesional, social sau politic, ce vizează programatic modificarea sau eliminarea unor teze și evaluări consacrate. În istoriografie, chestiunile disputate, susceptibile să genereze direcții și să delimiteze tabere, sunt frecvent chestiuni majore, cu relevanță în memoria colectivă și conștiința publicului dincolo de interesul strict al specialiștilor. Din acest punct de vedere, apariția și cu precădere proliferarea unui curent revizionist devin semnificative pentru autoreprezentarea mentală, transformările atitudinale și „agenda publică” din societate. În general vorbind, indiferent ce cred adepții unei esențe pure a cunoașterii, necontaminată de contingent, istoricii activează în contextul de rigori al existenței cotidiene, care se definește prin încadrarea instituțională, salarizare și posibilitățile de promovare. Un istoric prost plătit, care pentru a se întreține trebuie să-și completeze veniturile și din alte surse de finanțare decât salariul (burse, proiecte), este de obicei mai atent în alegerea temelor de cercetare la ceea ce se promovează pe linie oficială sau de către diferitele fundații particulare (de pildă multiculturalismul și studiile de gen). În cazul unuia bine plătit, conformismul derivă mai mult din dorința de celebritate sau chiar de ascensiune politică. Eliberarea de constrângerile materiale constituie astfel un element necesar al accederii la „obiectivitate” în istoriografie, dar în legătură cu aceste lucruri am argumentat mai amănunțit în altă parte.

Un exemplu notoriu de revizionism îl reprezintă reevaluarea, în Occident, a Revoluției franceze, începută încă de la finele anilor 1970, în continuarea gândirii lui Raymond Aron și sub influența considerabilă a lucrărilor lui François Furet. A fost vorba despre o reconsiderare în sensul desprinderii de marxism, asociat prin excelență cu numele lui Albert Soboul, și deopotrivă de tradiția interpretării „iacobine”, care făcuse carieră de la Jules Michelet până la Albert Mathiez cel

puțin. Miza politică subtextuală era, în conformitate cu viziunea liberalismului clasic, disocierea principiilor valabile proclamate în 1789 de violența Terorii, atribuită nu circumstanțelor, ci dinamicii inerente a fenomenului revoluționar¹. Cu atât mai mult cu cât a fost o violență asumată la vremea ei ca supralicitare populară, egalitară, de unde și tentația unor istorici cu vederi de dreapta mai vechi sau mai noi (Pierre Gaxotte, Alain Besançon) de a face din episodul Terorii un fel de anticipare a dictaturii comuniste². Pe plan social și profesional, disputele s-au circumscris conjuncturii specifice din mai multe țări occidentale, corespunzând tentativei mai ample a intelectualilor liberali și neoconservatori de a-și impune hegemonia culturală în mediul universitar și în *mass media* după circa trei decenii de preponderență a stângii, rezolvând totodată pe această cale și unele rivalități colegiale. Treptat, ca urmare a unor serii cauzale diferite asupra cărora nu insistăm acum, s-a devalorizat însăși ideea revoluționară, până într-acolo încât, de la vârful puterii politice, Nicolas Sarkozy să proclame la un moment dat că spiritul de la 1968 s-a încheiat.

Dacă ne referim în mod particular la tema revoluției, observăm că ea a fost abordată în istoriografia română și după 1989, ceea ce denotă că interesul legat de aceasta nu se explică exclusiv prin raportarea la retorica oficială a regimului comunist. Pentru intervalul 1990–2008 am repertoriat, pe lângă mai multe studii, 18 volume consacrate numai evenimentelor din anii 1848–1849. Dintre autorii preocupați de fenomenul revoluționar îi amintim pe Gheorghe Platon, Dan Berindei, Gheorghe D. Iscru, Anastasie Iordache, Apostol Stan, Camil Mureșan, Gelu Neamțu, Liviu Maior, Ela Cosma, Simona Nicoară, Nicolae Bocșan, Ion Bolovan. Notăm că în majoritate erau în perioada menționată deja la maturitate, fapt relevant sub aspectul poziționărilor istoriografice la care ne referim în continuare. Surprinzător, deși a provocat numeroase comentarii de presă, revoluția din 1989 s-a regăsit destul de puțin în preocupările istoricilor profesioniști, două excepții notabile fiind Ioan Scurtu și Constantin Corneanu. Treptat însă, fără să dispară, interesul față de această problematică a scăzut. În 2019, de pildă, s-au împlinit 230 de ani de la începutul Revoluției franceze. După știința noastră (dacă ne înșelăm o facem într-o marjă de eroare nesemnificativă), cu excepția conferinței „De la ideile Revoluției franceze la cultura protestului”, organizată în data de 11 iunie 2019 la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, momentul a trecut practic nebăgat în seamă. De altminteri, nici în 2018 nu se vorbea prea mult despre ceea ce s-a întâmplat cu 170 de ani înainte, la 1848, în Europa sau măcar în țările române, probabil și pentru că centenarul Marii Uniri acaparase atenția generală.

Totuși, nu subiectul revoluționar a catalizat disputele istorico-politice și pentru hegemonie culturală în România, nici măcar marxismul, fiindcă aici,

¹ A se vedea Mona Ozouf, *War and Terror in French Revolutionary Discourse (1792–1794)*, în „The Journal of Modern History”, Volume 56, Number 4, December 1984, p. 579–597.

² Alain Besançon afirmă în mod explicit: „Robespierre îl prefigurează, irezistibil, pe Lenin”. Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 1993, p. 36.

dincolo de utilizarea nu o dată artificială și schematică a conceptelor de clasă socială ori mod de producție, nu a existat o „școală” marxistă autentică, ci mai curând un amestec de pozitivism și istorie instituțională, cu unele incursiuni în domeniul analizei cantitative, al mentalităților și antropologiei culturale. Drept urmare, marxismul nu a reprezentat realmente o miză nici din punct de vedere teoretic, nici din punct de vedere politic. Mai ales după criza emoțională provocată de represiunea din decembrie 1989, anticomunismul și antimarxismul s-au instalat aproape indiscutabil în zona partinică și de asemenea în zona intelectuală. În aceste circumstanțe, lupta autohtonă pentru hegemonia culturală și accesul aferent la resurse a fost purtată pe alt teren: pe terenul problematicei statului-națiune, sau al statului național unitar, cum era desemnat într-o formulare mai veche. În termeni foarte actuali am zice că se confruntau „suveraniștii”, care ocupau poziția dominantă la începutul anilor 1990, și „europeniștii” – gruparea emergentă. (Am pus ghilimelele deoarece folosim termenii în sens eminent orientativ, pentru forța lor evocatoare, corespunzând unei înclinații morale sau intelectuale, nu unui program politic asumat. De altfel, nu se poate stabili o corespondență netă între orientarea interioară și opțiunea politică, eventual numai o compatibilitate potențială).

Punctul central în această dispută care, la drept vorbind, s-a purtat mai mult sub forma unor discursuri paralele decât a unor polemici directe, l-a reprezentat caracterul de necesitate istorică al unității politice românești³. Un caracter afirmat cu argumente profesionale inclusiv de către Nicolae Iorga și Gheorghe Brătianu (așadar doi autori cu opțiuni politice diferite), amplificat însă cu stridențele propagandei patriotarde în perioada ceaușistă, când a fost proiectat retrospectiv până în antichitate, mai precis până la așa-zisul stat dac centralizat și independent condus de Burebista. Această acomodare a tezei istoriografice cu propaganda oficială a generat o anumită susceptibilitate față de argumentele tezei în sine și a făcut ca tocmai ea să facă obiectul revizionismului, nu revoluția sau marxismul. Potrivit formulării lui Sorin Mitu, de pildă, istoriografia tradiționalistă, echivalentă cu o religie laică manipulabilă politic, nu este altceva decât „un succedaneu al istoriografiei național-comuniste”⁴. În aceste circumstanțe, critica „mitologiei” naționale și a teleologiei statului unitar au apărut ca un fel de marcă a repudierii naționalismului ceaușist și a însușirii democratismului și europenismului⁵. Împotriva interpretării consacrate, calificată drept „canonică”, a început să se discute despre caracterul ficțional, „poetic”, al unității românești, rezultat nu al procesualității obiective pe durata lungă ci al unei voințe subiective de schimbare din secolul al XIX-lea, despre neconcordanța programului național formulat de elitele politico-intelectuale cu preocupările majorității populației, respectiv despre specificul

³ Dintre lucrările polemice consacrate modului de raportare la trecut, probabil cea mai cunoscută rămâne Ioan-Aurel Pop, *Istoria, adevărul și miturile. (Note de lectură)*, București, Editura Enciclopedică, 2002.

⁴ Sorin Mitu, *Transilvania mea. Istorii, mentalități, identități*, Polirom, 2013, p. 27.

⁵ Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, (2000), p. 47.

regional și chiar despre vocația federalistă a românilor din Transilvania. Elementele de legătură între principate sunt negate uneori inclusiv cu privire la epoca modernă, așa cum procedează un eseist contemporan atunci când evocă polemic ideea caracterului unitar al revoluției de la 1848⁶. Cu titlu de exemplificare a spiritului revizionist, amintim ceea ce spunea Ottmar Trașcă în documentarul *Maghiari în România – 100 de ani de istorie*, și anume că în locul termenului „canonic” de dictat, asociat probabil cu perspectiva naționalistă, el preferă să se refere la arbitrajul de la Viena, din 30 august 1940. Concluzia generală, formulată fără echivoc de către Marius Turda, este că reafirmarea unui stat român unitar nu reprezintă astăzi altceva decât un anacronism istoric⁷. Din păcate, uneori abjurarea naționalismului ajunge la sentințe tot atât de grotești ca ale naționalismului cel mai exagerat. Ne-a oferit o mostră Daniel Citirigă, de la Universitatea „Ovidius” din Constanța, care, într-o intervenție la sesiunea anuală a Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din 2018, aprecia că „vânzarea” evreilor și germanilor de către Nicolae Ceaușescu a avut semnificația unei politici de purificare etnică.

Nu intrăm aici în substanța disputei, adică nu aducem argumente istorice nici în favoarea interpretării consacrate, nici a revizionismului. Nu comentăm nici aserțiunea privind manipularea politică în sens naționalist a istoriografiei tradiționaliste, cum o numește Sorin Mitu, într-o presupusă antiteză cu revizionismul imparțial. Concordanța evidentă a discursului revizionist cu programul autonomist susținut de cel puțin o parte a maghiarilor din Transilvania este de natură să relativizeze serios o asemenea departajare epistemică. Dorim să remarcăm alt aspect, care privește încadrarea socio-profesională a disputei, în sensul amintitei lupte pentru hegemonia culturală și accesul la resurse, implicând, pe lângă afinitățile intelectuale, anumite rețele de influență și segmente de vârstă. Este exact ceea ce semnalează un apărător al tezelor revizioniste, atunci când arată că reproducerea culturală a discursului „canonic” servește vechilor structuri de putere, atât celor politice, cât și celor din mediile universitare și academice⁸. Cum precizam înainte, la începutul anilor 1990 „suveraniștii” ocupau poziția dominantă. Aflați în posturi-cheie din învățământ și cercetare (șefi de catedre, academicieni, conducători de doctorate), aveau influența instituțională și simbolică necesară ca să asigure preeminența discursivă a tezei unității. Numele amintite probabil cel mai frecvent pentru a ilustra situația sunt Ioan Scurtu și Dan Berindei, mai ales că, între 2001 și 2004, Ioan Scurtu a beneficiat și de prestigiul pe care i-l oferea funcția de consilier al

⁶ Ioan Stanomir, *Așteptând revoluția. Pașoptismul și vocile sale*, București, Humanitas, (2019), p. 7–8.

⁷ Marius Turda, *Transylvania revisited: public discourse and historical representation in contemporary Romania*, în Balász Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi and Zoltán Kántor (edited by), *Nation-Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest, Iași, Regio Books, Editura Polirom, 2001, p. 200.

⁸ Răzvan Părăianu, *National prejudice, mass media and history textbooks: the Mitu controversy*, în Balász Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi and Zoltán Kántor, *op.cit.*, p. 111–112.

președintelui Ion Iliescu⁹. În acest cadru, pe lângă orice alt considerent de ordin strict profesional, revizionismul a echivalat cu încercarea grupului emergent de a se substitui, cu argumentele „europenismului”, în pozițiile de conducere ocupate până atunci de „suveraniști”. Din grupul emergent au făcut parte istorici prea tineri sau cu mai puțină notorietate înainte de 1989 (minus Lucian Boia, trimis să participe la manifestări științifice inclusiv în străinătate), și care voiau acum să promoveze. Bogdan Murgescu și Adrian Cioroianu, care au făcut carieră în conducerea învățământului superior, unul ca șef al Școlii doctorale din cadrul Universității București, altul ca decan, sunt numai două exemple. S-a adăugat și o trăsătură generațională, în sensul că istoricii formați după 1990, în climatul revizionist al „demitizării” trecutului, au înclinat în destule cazuri către curentul „europenist”, mai ales că din această direcție puteau spera la burse de studii ori la stagii de cercetare mai degrabă decât de la forurile autohtone. Factorul instituțional de agregare l-a reprezentat, conform unui membru al grupului, Universitatea Central Europeană de la Budapesta¹⁰. Acolo s-au perindat de-a lungul timpului Irina Culic, Marius Turda, Răzvan Pârlăianu, Constantin Iordachi, Cristina și Dragoș Petrescu.

În ultimii circa douăzeci de ani, revizionismul a fost favorizat din cel puțin două considerente. Primul ar fi climatul cultural postmodern, în condițiile în care, după cum se știe, postmodernitatea respinge așa-numitele metanarațiuni filosofice și politico-naționale, precum și existența referințelor sau cauzelor obiective în actul interpretării. O perspectivă accentuată la nivelul învățământului superior odată cu aplicarea „sistemului Bologna”, întrucât sub aspectul studiului istoriei noul sistem a însemnat renunțarea la cursurile generale și la organizarea predării materiei prioritar după criterii cronologice. Această situație este de natură să fragmenteze perspectiva de ansamblu asupra evoluției, reducând pe cale de consecință posibilitatea înțelegerii schimbării în istorie ca proces. Al doilea considerent îl constituie suportul mediatic. Dacă apariția în 1996 a cărții lui George Ciorănescu, *Românii și ideea federalistă*, a trecut aproape neobservată, peste puțin timp lucrările unor autori precum Lucian Boia și Neagu Djuvara, percepute în răspăr cu viziunea istoriografică „naționalistă”, au început să fie salutate în *mass media* și de către exponenții „societății civile” ca fiind edificatoare intelectual și salvatoare în ordine morală. Fenomenul se află desigur în relație cu integrarea țării în Uniunea Europeană și cu asumarea proiectului europeanist, pe lângă partidele parlamentare, și de principalele trusturi de presă.

Revizionismul istoriografic românesc se definește așadar drept unul motivat mai degrabă social și politico-ideologic, decât strict științific, profesional. Argumentele sale se subscriu unei dispute pentru putere instituțională și simbolică în interiorul breslei, la intersecția cu opțiunile politice sau cultural-politice ale

⁹ A se vedea Bogdan Murgescu, *The romanian historiography in the 1990's*, în „Romanian Journal of Science”, Vol. 3, No. 1, Spring 2003, p. 48–51.

¹⁰ Irina Culic, *Re-writing the history of Romania after the fall of communism*, în „History Compass”, 3 (2005) EU 157, p. 7.

persoanelor angajate în confruntare. Tocmai această notă cu relevanță în conștiința colectivă, și mai precis încercarea de a disloca în termeni recriminatori o serie de reprezentări sociale cu încărcătură emoțională, provoacă reacții adverse la adresa revizionismului într-o parte a publicului larg. Riscul major pentru cunoaștere este că, în acest context cu un pronunțat substrat subiectiv și interesat, discuția detașată aflată în căutarea adevărului se transformă frecvent într-un monolog polemic acuzator de factură politico-electorală. Atunci când adevărul însuși nu este refuzat în numele relativismului cu iz agnostic postmodern...

RÉVISIONNISME HISTORICO-POLITIQUE

Résumé

L'article traite le révisionnisme historico-politique roumain en comparaison avec le révisionnisme français. Autant qu'en France les enjeux de l'historiographie ont été l'approche de la Révolution française et le marxisme, en Roumanie le révisionnisme s'empare surtout de l'État-nation et de l'interprétation selon laquelle l'unité nationale est le résultat d'un processus objectif. Le débat implique, plus que le côté professionnel, un autre côté social, politique et idéologique, entre le champ des historiens consacrés avant 1989 et le champ émergent, imbu assez souvent de relativisme postmoderne, dont les représentants cherchent d'arriver à leur tour dans une position institutionnelle et symbolique prépondérante.

Mots-clefs: révisionnisme, État-nation, rivalités socio-professionnelles et politico-idéologiques.

O MANIPULARE DURABILĂ: NICOLAE IORGA TRANSILVANIST

TUDOR AVRIGEANU

(Institutul de Cercetări Juridice „Andrei Rădulescu”)

„Câteodată se întâmplă ca și un român din Regat să-și dea seama că diferitele popoare din Transilvania sunt legate mai puternic unele de altele decât românii aparținând diferitelor provincii. Profesorul Iorga, cu adâncă înțelegere, scria (*wrote*): «Nu voi crede nici un transilvănean care spune că este maghiar, sas sau român – ei sunt cu toții transilvăneni. Cu secole în urmă, maghiari, sași și români s-au adunat în munții Transilvaniei și au dezvoltat un spirit particular transilvănean, care trebuie păstrat [...] cu atât mai mult cu cât, dacă eșuăm în a-l păstra, maghiarii și românii, aceste două rase atât de diferite de cele care le înconjoară, vor fi înghițite de oceanul german și slav»¹. Alegând să încheie cu aceste cuvinte capitolul intitulat *Transilvania versus Vechiul Regat* din „lucrarea fundamentală”² despre *Minoritățile în Transilvania românească* publicată la Londra în anul 1927, publicistul maghiar Zsombor de Szász, „expertul în afaceri românești” al publicației budapestane „Magyar Szemle” fondată de contele István Bethlen (1874–1946) pentru a servi ca forum al dezbatelor privind revizuirea Tratatului de la Trianon³, făcea din Nicolae Iorga simultan protagonistul a două direcții de gândire și acțiune politică de largă rezonanță în perioada agitată a primilor ani de după Unirea din 1918 și recunoașterea internațională a acesteia prin Tratatul de la Trianon din 1920. Prima dintre acestea, constituind materia întregului capitol, consta în ceea ce Szász numea „lupta disperată (*the desperate struggle*) a românilor (s.n.) transilvăneni, din chiar primul moment al unirii, împotriva politicii Regatului”, luptă explicată prin conștientizarea de către aceștia a „marii diferențe dintre Transilvania și Regat, a superiorității culturale și morale incomparabile a Transilvaniei din trecut în raport cu cea din prezent”⁴. A doua direcție însă, pe care

¹ Zsombor de Szász, *The Minorities in Rumanian Transylvania*, london, The Richards Press, 1927, p. 362.

² Astfel aprecierea istoricului maghiar Ferenc Eckhart, *Introduction à l'histoire hongroise*, II, „Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes”, vol. 5 (1927), p. 323. Pentru Nicolae Iorga, Eckhart era „unul dintre cei mai cu minte istorici din noua generație a Ungariei libere”. Nicolae Iorga, *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, ed. Mihai Ungheanu, Editura Globus, București, 1991, p. 192.

³ Matthew Caples, *Et in Hungaria ego: Trianon, Revisionism and the Journal Magyar Szemle (1927–1944)*, „Hungarian Studies”, vol. 19 (2005), p. 87.

⁴ Zsombor de Szász, *op. cit.*, p. 349–350, 361.

Szász o trece ca atare sub tăcere dar care este evidențiată în mod lipsit de orice echivoc prin chiar cuvintele atribuite lui Iorga, este așa-numitul „transilvanism” dezvoltat de lideri politici și intelectuali ai *maghiarilor* din Transilvania ca proiect politic alternativ în raport cu „ideea statală a României Mari”⁵: înțeles drept „chintesența unei națiuni”⁶ transilvane distincte, așa-zisul spirit particular „comun românilor, maghiarilor și sașilor din Transilvania”⁷ fusese declarat de arhitectul Károly Kós (1883–1977), „părintele mișcării transilvanismului”⁸ ca fiind tocmai acel „spirit transilvan” în virtutea căruia românii, maghiarii și germanii din Transilvania ar fi „transilvăneni” și ca atare diferiți de confracții lor din România, Ungaria și Germania, constituind în schimb o „comunitate” proprie⁹.

Nu este greu să observăm că miza lui Szász nu era deloc una minoră, crearea impresiei unei convergențe între *regionalismul* promovat de lideri politici ai românilor ardeleni, precum în special Alexandru Vaida-Voevod, și *transilvanismul* maghiar al lui Károly Kós conducând *de facto* la ideea unui front comun al românilor și maghiarilor din Transilvania împotriva României Mari ca stat național unitar. Verificând trimiterea lui Szász la publicația în care Nicolae Iorga chipurile ar fi „scris în deplină cunoștință de cauză” (*wrote, with deep understanding*) cele atribuite lui¹⁰, ajungem la un articol *nesemnat* intitulat *Nu maghiar, nici sas ori român, ci transilvănean*, publicat pe prima pagină în ediția din 23 februarie 1922 a publicației clujene „Ellenzék” („Opoziția”). Într-adevăr, cu greu ne-am fi putut imagina un Nicolae Iorga colaborator al unei publicații calificate cu mai puțin de un an înainte într-un rechizitoriu al Parchetului General de pe lângă Curtea de Apel Cluj drept „gazeta oficială a nobilimii maghiare, a Bisericii Reformate” și „a conducătorilor tuturor mișcărilor iredentiste”, „redactată în spiritul criticii pline de ură pentru tot ce este românesc” și care „nu se mai poate tolera”¹¹, astfel că

⁵ A se vedea Zsolt K. Lengyel, „Östliche Schweiz” und Siebenbürgen 1918/19. *Aus der Geschichte der ungarischen Alternativvorstellungen zur großrumänischen Staatsidee*, „Siebenbürgische Semesterblätter”, vol. 6 (1992), p. 112–130.

⁶ Kinga Koretta Sata, *The Idea of the „Nation” in Transylvaniam*, în Balázs Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi și Zoltán Kántor (eds.), *Nation Building and Contested Identities: Romanian and Hungarian Case Studies*, Budapest, Iași, Regio Books / Polirom, 2001, p. 43.

⁷ Valentin Trifescu, *Spațiu și identitate culturală în opera lui Károly Kós. Repere identitare*, în S.-M. Molnár (ed.), *Educație interculturală în secolul al XXI-lea pe teritoriile locuite de maghiari*, vol. I, Eikon, Cluj-Napoca, 2018, p. 257.

⁸ Andrea Carteny, *Cultural Identity and Cultural Rights in Romania. The Case of Transylvania*, în R. Detrez, B. Segart (eds.), *Europe and Historical Legacies in the Balkans*, Brussels, P. Lang, 2008, p. 125.

⁹ Károly Kós, *Beszélnék Erdély kövei is*, Napkelet 1 (1920), p. 139, apud Zsolt K. Lengyel, *Kulturverbund, Regionalismus, föderativer Kompromiß: Betrachtungen zur Geschichte des frühen Transilvanismus 1918–1928*, „Ungarn-Jahrbuch” 1987, p. 58; Károly Kós, *Transilvania*, în Ahmet Ersoy, Maciej Górny și Vangelis Kechriotis (eds.), *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe 1770–1945*, vol. III/2, Budapest, CEU Press, 2010, p. 370–371.

¹⁰ Zsombor de Szász, *op. cit.*, p. 362.

¹¹ Astfel rechizitoriul datat pe 1 martie 1921 cu propunerea de suspendare a apariției acestei publicații, cf. Petre Țurlea, *Români și unguri*, vol. I, Ploiești, Kata-Graphic, 2018, p. 145–146.

minciuna lui Szász referitoare la acest aspect nu este surprinzătoare. Autorul anonim al articolului din „Ellenzék” afirmă, într-adevăr, că „cel mai mare om de știință al României, totodată și președinte de partid, a făcut o declarație remarcabilă despre locuitorii Transilvaniei” în sensul celor relevate de Szász, declarație pe care o comentează, accentuând importanța „hotarelor politice comune” din trecutul Transilvaniei pentru formarea a ceea ce „Iorga numește «spirit transilvănean»” și încheindu-și materialul prin aprecierea „efortului românilor din Transilvania de a explica și apăra la Alba Iulia acest spirit transilvănean prin decizii în formă juridică menite să asigure în continuare prosperitatea și autonomia teritorială a populației autohtone”, dar nerespectate în perioada care a urmat, motiv pentru care „din spusele lui Iorga, pe care le-am auzit nu o dată, ci de mai multe ori, noi le înțelegem ca pe un îndemn de a merge «înapoi la Alba Iulia»”¹².

Deși ar fi fost deosebit de relevant să aflăm când, unde și în ce context particular ar fi făcut Nicolae Iorga o asemenea „declarație”, din cuprinsul articolului nu rezultă nici o informație, fie ea oricât de imprecisă, referitoare la aceste elemente, așa cum membrul colectivului de redacție al „Ellenzék” omite să menționeze concret măcar una dintre împrejurările în care l-ar fi auzit pe Iorga rostind aceste cuvinte chipurile „nu o dată, ci de mai multe ori”, sugerând prin aceasta faptul că nu ar fi vorba de vreo exprimare izolată, pasageră și echivocă a marelui istoric român, ci că teza centrală a transilvanismului – „*une conception hongroise fondée sur la notion du caractère particulier de cette province dû à la coexistence de trois peuples de races distinctes*”¹³ – ar fi fost cumva legitimată prin concepția generală a „celui mai mare om de știință al României”. Potrivit *Memoriilor* sale, pe 12 februarie 1922 Iorga susținuse o conferință pentru studenți la Casa Școalelor, în care le vorbise despre „necesitatea culturii generale, naționale, active pentru a juca rolul în crearea vieții morale unitare a poporului românesc”¹⁴, promovând așadar idei mai degrabă complet opuse celor ce urmau a-i fi atribuite după nici două săptămâni.

Cu ocazia vizitei la București a regelui Alexandru I însoțit de o importantă delegație guvernamentală, Iorga avea să susțină pe 21 februarie, tot la Casa Școalelor, „conferința pentru Institutul sud-est-european, despre «Cele trei Serbii și cele trei Români»”¹⁵, publicată sub titlul *Români și slavi* în același volum împreună cu o altă conferință intitulată *Români și unguri*¹⁶. Fascinantul text în care istoricul român identifica și studia în paralel formarea succesivă a formațiunilor statale românești și sârbești pe parcursul evului mediu pornește de la realitatea istorică dată de „o singură întindere unitară și pentru neamul sârbesc și pentru

¹² *Nem magyar, szász vagy román, hanem erdélyi*, în „Ellenzék”, 42. szám, 43. évf., 1922, februar 23.

¹³ Victor Iancu, *Le véritable aspect du problème transylvain*, în „Revue de Transylvanie”, vol. 10, 1944, p. 50.

¹⁴ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. III, București, Editura „Națională” S. Ciornei, p. 273.

¹⁵ *Ibidem*, p. 275.

¹⁶ *Idem, Români și slavi, români și unguri*, București, Editura Institutului Sud-Est-European, 1922.

neamul românesc”, ca „teritoriu de o unitate perfectă, în care s-a tras pe urmă un hotar, și fiecare din bucățile desfăcute au fost supuse altor influențe, așa că s-a ajuns la alte formațiuni politice și alte direcții culturale” în contextul invaziilor străine, pentru a ajunge în prezentul în care, cât privește România, „statul românesc orientat către Răsărit, statul românesc bizantino-ortodox a izbutit să cuprindă în aceleași hotare elementele trăind până atunci sub stăpâniri străine ale celorlalte Români”¹⁷. Spre deosebire de cele afirmate în „Ellenzék” două zile mai târziu, Nicolae Iorga nu susține nicidecum necesitatea conservării vreunor *identități naționale* specifice – „evident, toți dorim să se ajungă în România la o unitate perfectă”, așa cum și în Serbia este îndreptățit „visul frumos al unor oameni uniți cu sufletul cum sunt uniți materialmente prin prezența tuturor în același stat”¹⁸ –, ridicându-se numai împotriva omogenizării forțate a unor „caractere istorice” a căror integrare într-o identitate națională unică și privită la rândul ei în mod dinamic trebuie să se realizeze pe calea unei veritabile sinteze: „să nu pierdem nimic din ce poate să servească pentru constituirea unei vieți naționale care nu va fi deplină decât în momentul când toate glasurile se vor reuni în același concert, iar nu să se suprimе glasurile divergente în dorința unui puternic solo, care să vie numai din capitala balcanică a Serbiei sau din capitala, quasi-balcanică, dunăreană, să zicem, a Românilor”¹⁹. Grăbirea forțată a acestui proces și crearea astfel pe cale artificială a unor tensiuni între românii (respectiv, sârbii) din diferitele regiuni reprezenta pentru Iorga o gravă imprudență politică: „atunci când avem în fața noastră două revanșe, pe care timp de mai multe generații le vor gasi în fiecare moment al greutăților lor și Serbia și România: revanșa ungurească și revanșa germană, nu poate să existe mai mare prostie decât să se zgândărească probleme de viitor atunci când avem tot interesul de a păstra o perfectă solidaritate, făcând un front unic pericolului mai apropiat”²⁰.

Tocmai aceasta urma să fie, însă, una dintre trăsăturile dominante ale agitatei vieți politice din primii ani ai României Mari, iar promotorii revanșei nu puteau scăpa ocazia de a fructifica tensiunile apărute pentru a-și atinge propriul lor interes. Apariția articolului din „Ellenzék” avea loc în perioada campaniei dinaintea alegerilor din martie 1922, alegeri marcate de adversitatea aproape fără limite dintre fruntașii politici ardeleni ai Partidului Național Român și cei „regăteni” ai Partidului Național Liberal, împotriva acestuia din urmă situându-se însă și cele mai multe dintre partidele mai puțin semnificative, cum era și cazul Partidului Naționalist-Democrat condus de un Nicolae Iorga, a cărui aversiune față de „firea dictatorială”²¹ a lui Ion I. C. Brătianu, „liderul elitei politice a Marii Uniri”²² nu era

¹⁷ *Ibidem*, p. 6.

¹⁸ *Ibidem*, p. 28.

¹⁹ *Ibidem*, p. 29.

²⁰ *Ibidem*, p. 30.

²¹ *Idem*, *Istoria Românilor*, vol. X, București, 1939, p. 421.

²² Cristina Vohn, *Ion I. C. Brătianu – „Autorul României Mari”*, în „Revista de Științe Politice și Relații Internaționale”, vol. 15 (2018), p. 9.

un secret pentru nimeni. Deși scrieri precum cea a unui anume Iancu Azapu, intitulată *Ardealul ardelenilor*, publicată la Viena în același an 1922 și rămasă în memoria posterității²³ datorită prefetei semnate de Alexandru Vaida-Voevod (considerat de Ioan Rusu-Abrudeanu, cu o motivație deloc lipsită de plauzibilitate, autor al lucrării)²⁴, ar putea pune la prima vedere sub semnul întrebării afirmația lui Leontin-Jean Constantinescu, după care „în ceea ce-i privește pe români, nici un partid, nici o grupare, nici o personalitate sau om politic, oricare ar fi fost el, nu a formulat măcar ideea autonomiei Transilvaniei”, iar „conflictele politice interne au avut un aspect ideologic național, democratic sau social, dar niciodată separatist sau autonomist”²⁵, viața politică însăși a României interbelice a confirmat teza lui Sextil Pușcariu, după care singur „politicianismul” ar fi responsabil de apariția „regionalismului” ca formă de manifestare a unei „probleme ardelenice” în politica românească²⁶. Odată ajunși la guvernare, așadar în situația de a putea trece la transpunerea în realitate a reprezentărilor regionaliste promovate în discursurile de campanie electorală din opoziție, liderii politici români au neglijat suveran această așa-zisă problemă. Proiectul federalist din 1931, de pildă, al profesorului de drept constituțional Romul Boilă – „de la Cluj, om de curaj, transilvan feroce”, despre care Nicolae Iorga scria în continuare că „a dat rețeta după care să facem, dacă am fi nebuni, șase Români, fiecare cu Parlamentul, cu instrucția și cu armata ei”²⁷ –, proiect ce viza construcția unui „mecanism de stat care să deservească mentalitatea, gradul de cultură generală, juridico-social și economică a diferitelor fracțiuni ale neamului nostru”²⁸, a rămas numai pe hârtie inclusiv în timpul guvernării național-țărăniște prezidate de Iuliu Maniu (unchiul lui Boilă); „efectul minim pe care el l-a produs în epocă demonstrează că un asemenea subiect devenise desuet” deja la vremea respectivă²⁹.

Astfel stând lucrurile, prezentarea de către Zsombor de Szász a opoziției liderilor Partidului Național Român față de „dictatura mascată”³⁰ a lui Ion I.C. Brătianu ca un conflict între românii ardeleni și cei regățeni, statura

²³ A se vedea pe larg Valentin Trifescu, *Transilvanismul lui Iancu Azapu*, „Anuarul Școlii Doctorale «Istorie, Civilizație. Cultură»”, vol. 5 (2011), p. 369–379; Daniel Citirigă, „Ardealul pentru ardeleni” – federalism, autonomie și regionalism în discursul lui Alexandru Vaida-Voevod (1918–1923), „Archiva Moldaviae”, nr. 11/2019, p. 185–211.

²⁴ Ioan Rusu Abrudeanu, *Păcatele Ardealului față de sufletul Vechiului Regat. Fapte, documente și facsimile*, București, Cartea Românească, 1934, p. 482–496.

²⁵ Leontin-Jean Constantinescu, *Chestiunea Transilvaniei*, București, Editura Jurnalul Literar, 1997, p. 20.

²⁶ Sextil Pușcariu, *Problema ardeleană în politica românească*, Cluj, Drumul Nou, 1931, p. 72.

²⁷ Nicolae Iorga, *Cel cu șase Români*, în „Neamul Românesc”, 18 septembrie 1931.

²⁸ Romul Boilă, *Studiu asupra reorganizării statului român întregit*, Cluj, Tipografia Națională, 1931, p. 8. Altfel decât considera Iorga, armata rămâne la Boilă „de atribuția guvernării și legislației centrale” (p. 32), însă cât privește restul, marele istoric are dreptate, și aceasta chiar dacă Boilă, confundând în mod evident descentralizarea cu federalizarea, considera că statul român ar continua să rămână „unitar și indivizibil” (p. 12).

²⁹ Daniel Citirigă, *Tentații federaliste: români, maghiari și problema autonomiei Transilvaniei în perioada interbelică*, „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, Nr. 1, 2012, p. 31.

³⁰ Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, București, Editura Minerva, 1976, p. 676.

intelectuală a lui Iorga obligându-l pesemne pe acesta din urmă să recunoască îndreptățirea taberei ardeleni, se dovedește în întregime manipulative. Adevărata opinie a lui Iorga față de tendințele regionaliste, pe care le refuză fără echivoc, indiferent de culoarea politică a celor care le-ar fi susținut, i-ar fi putut fi cunoscută publicistului maghiar din numeroase luări de poziție documentabile ale marelui istoric român. Deosebit de revelatoare în acest sens este o luare de poziție din 7 septembrie 1922, în care, sub titlul *Două steaguri?*, Iorga le imputa în mod indirect „funcționarilor *liberali*, prefect, subprefect” dintr-o localitate transilvană faptul că într-o anumită împrejurare „s-au scos steagurile, dar vezi, culorile erau *orizontale*, nu *verticale*”, menționând că „un bărbat politic, fost «șef de resort», amestecându-se în vorbă, a spus că *autoritățile ardeleni refuză să ridice steagul Regatului*, care ar fi al unor suveranități străine” și arătând cu o ironie mușcătoare că dacă „suveranitatea proclamată de d. Zaharia Boilă (fratele mai sus amintitului Romul Boilă – n.n.) nu e numai în drept, e în fapt”, atunci „nu înțelegem de ce nu se creează și o armată deosebită și nu se repară casele de vamă la Predeal și la Ghimeș”³¹. Acolo unde Szász vede în refuzul fruntașilor Partidului Național de a lua parte la ceremonia încoronării regelui Ferdinand în septembrie 1922 la Alba Iulia (Szász scrie, de altfel, că această ceremonie „a fost organizată, cu lipsă de tact, în vechea catedrală romano-catolică”, și nu în noua catedrală ortodoxă din vecinătatea acesteia!) o expresie grăitoare a „urii și dușmăniei” (*hatred and enmity*)³² dintre *românii* de pe cei doi versanți ai Carpaților, Iorga îi acuză pe „d. Iuliu Maniu și tot partidul național”, care „au refuzat hotărât să ia parte la încoronarea de la Alba Iulia”, că prin acest refuz „s-a dat dușmanilor noștri din țară și din străinătate acest trist spectacol: al oamenilor care au făcut unirea Ardealului cu noi cești de aici și care se țin deoparte, cu amare critice pe buze, când se dă acestei uniri suprema consacrare”, și că „nici prestigiul coroanei române, nici maiestatea momentului, nici alegerea locului ca un omagiu pentru ardeleni n-au putut dezarma o vrăjmășie înțetită și necruțătoare”³³, o vrăjmășie nutrită însă în mod evident de *politicieni* unii față de alții și nicidecum una între români ca atare.

Ca politician, și Nicolae Iorga avea să treacă de la elogiile aduse în 1922 lui Maniu și fruntașilor Partidului Național Român pentru a fi „păstrat peste munți o dărză conștiință luptătoare”, precum și pentru „hotărârile mântuitoare de la Alba Iulia”³⁴, la demolarea „legendei” liderilor politici ardeleni, cărora le *opune* imaginea unor „oameni de un patriotism jertfitor, de un naționalism fără tranzații, de un simț hotărâtor al unității românești fără regionalisme, de un sentiment religios care să nu priveze datoriile față de întreaga comunitate românească”³⁵. În

³¹ Nicolae Iorga, *Noua generație ardeleană*, București, Editura Saeculum I.O., 2012, p. 53.

³² Zsombor de Szász, *op. cit.*, p. 353.

³³ Nicolae Iorga, *Noua generație ardeleană*, și urm., p. 83–84 (*Între Alba Iulia și Bizanț*, 4 ianuarie 1923).

³⁴ *Ibidem*, p. 32–34 (*Național ardeleni și național liberali*, 17 ianuarie 1922, citatele la p. 33).

³⁵ Nicolae Iorga, *Istoria unei legende: Iuliu Maniu, Vălenii de Munte, Tiparul Datina Românească*, 1934, p. 4.

acest context vor primi o replică și alegațiile din 1922 ale redactorului de la „Ellenzék”, preluate în 1927 de Zsombor de Szász, privind adeziunea lui Iorga la teza transilvanist-maghiară a unui spirit transilvan situat mai presus de identitatea națională a locuitorilor Transilvaniei, cu ocazia repetării de către publicația de limbă maghiară din Cluj a aceluiași procedeu, de această dată față de Iuliu Maniu, cu ocazia demisiei acestuia din funcția de președinte al Partidului Național-Țărănesc. Pornind de la faptul că „Ellenzek, căutând a trage profit din ultima demisie a d. Iuliu Maniu, vorbește de acel spirit ardelenesc pe care demisionarul ar avea să-l susție”, Nicolae Iorga identifică o primă ipostază a acestui spirit în atitudinea de „pașnică ațipire în umbra bisericii ancestrale” și o a doua în cultivarea de „tradiții care s-au format de-a lungul secolelor” într-o Transilvanie unde „din lupte și suferinți – deosebite de la un neam la altul – se formează o mentalitate de opoziție dârză”, arătând în final că „este și un al treilea spirit ardelean, în care ceva din cerbicia năvălitorilor s-a strecurat, ajungând să domine”, și care abia acesta „place redactorului de la *Ellenzek*, și se poate să nu fi greșit căutându-l la d. Iuliu Maniu”³⁶. Nicolae Iorga menționa publicația respectivă fie într-un context care excludea cu totul orice urmă de probitate, așteptându-se personal într-o anumită împrejurare numai la „injurii în ziarul unguresc *Ellenzek*”³⁷, fie atrăgând într-o altă împrejurare atenția deputaților maghiari din Parlamentul României „asupra insultelor din *Ellenzek*”³⁸. Indiferent cum am aprecia în ce măsură Iorga dădea dovadă de *fair-play* atrăgând această publicație în conflictul dintre Iuliu Maniu și el însuși, episodul este revelator pentru manipularea la care aceeași publicație recursese în 1922 față de Iorga însuși.

Enormitatea acestei manipulări nu ar fi însă în întregime pusă în lumină, dacă nu am menționa faptul că ideile transilvaniste atribuite lui Nicolae Iorga fuseseră promovate deja – înainte de Károly Kós – de Elemér Gyárfás, fost guvernator al comitatului Târnava-Mică, care în 24 martie 1919 îi adresa lui Emil Hațieganu un memorandum intitulat *Principii ale unei Uniuni a celor trei națiuni transilvane*, inaugurând astfel tradiția proiectelor unui stat transilvănean de sine stătător³⁹. Un an mai târziu, după reiterarea tezei potrivit căreia românii din Transilvania, indiscutabil inferiori în raport cu maghiarii, sunt totuși, de o manieră la fel de evidentă, superiori celor din Vechiul Regat, delegația maghiară la Conferința de Pace arăta în *Nota VIII Despre problema transilvană*, înaintată Consiliului Suprem pe 14 ianuarie 1920 sub semnătura contelui Albert Apponyi, că „poporul român din

³⁶ Nicolae Iorga, *Noua generație ardeleană*, și urm., p. 88–89 (*Trei feluri de spirit ardelenesc*, 27 iunie 1931).

³⁷ Nicolae Iorga, *Memorii*, vol. IV, și urm, p. 353 (22 iunie 1929).

³⁸ *Ibidem*, p. 354 (26 iunie 1929).

³⁹ Ignác Romsics, *Graf István Bethlens Konzeption eines unabhängigen oder autonomen Siebenbürgen*, în „Ungarn-Jahrbuch”, vol. 15 (1987), p. 76; a se vedea și Béla Pomogáts, *Aspirations des Hongrois de la Transylvanie vers l'autonomie 1918–1921*, în Kálmán Benda, Thomas von Bogay, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel (eds.), *Forschungen über Siebenbürgen und seine Nachbarn: Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó*, I. Bd. 2, München, R. Trofenik, 1988, p. 85–86.

Transilvania se simte transilvănean, la fel ca și maghiarii și sașii din acest ținut. În sufletul său zace o conștiință și un patriotism transilvănean care sunt imposibil de stins, așa cum nemții, francezii și italienii din Confederația Helvetă se simt înaintea de toate elvețieni, și numai în al doilea rând nemți, francezi și italieni”⁴⁰. Cunoscut românilor înainte de 1918 mai ales prin legile școlare care loveau puternic în învățământul românesc, tot Apponyi era și acel „ministru de instrucție care a impus școlilor prin ordin confidențial ca [de]numirea de Transilvania (Erdély) să fie înlocuită cu aceea de «*Platoul sud-estic*», iar sub raport politic Ardealul a fost botezat «*ținutul de dincolo de Piatra Craiului*»”⁴¹, dând dovadă de ceea ce Károly Kós avea să califice drept „miopie sinucigașă”⁴² din perspectiva evoluțiilor ulterioare perioadei 1918–1920. Dacă însă Apponyi avea să își revizuiască în mod oportun concepția după prăbușirea așa-zisei Ungarii Mari, ar fi fost cam greu pentru redactorul „*Ellenzék*” din 1922 să explice motivele pentru care un om de știință de talia istoricului Nicolae Iorga, după înfăptuirea României Mari, și-ar fi revizuit opțiunile în virtutea cărora a fost caracterizat (și) de un savant maghiar pe bună dreptate ca *prophète de l'unité roumaine*⁴³, pentru a revendica *ex post factum* un loc în fotografia oficială a delegației maghiare la Conferința de Pace de la Paris.

Netulburată de asemenea inadvertențe și propagată eficient de Zsombor de Szász în anii '20 ai secolului trecut, manipularea inițiată de „*Ellenzék*” supraviețuiește până în zilele noastre. Aflăm astfel, dintr-o publicație mai nouă consacrată transilvanismului, nu numai că Szász „*quoted Professor Iorga, who declared [sic!] in the Ellenzék*” cele mai sus menționate, ci și că acest remarcabil efort intelectual era susținut de „dorința – evidentă și în prelegerea lui István Bethlen din Anglia – de a justifica patriotismul local chiar și printre români”⁴⁴. Intitulată *Problema Transilvaniei*, a treia din cele patru prelegeri despre *Tratatul de la Trianon și pacea*

⁴⁰ Nota VIII privind problema Transilvaniei, în C. Țineghe (coord.), *Problema transilvană reflectată în notele prezentate de delegația maghiară la Conferința de pace de la Paris (1920)*, București, Centrul de Studii pentru Resurse Românești, 2008, p. 28. ușor modificat cf. Note VIII. On the Transylvanian Question, în E. Cholnoky (ed.), *The Hungarian peace negotiations: An Account of the Work of the Hungarian Peace Delegation at Neuilly S/S, from January to March 1920*, vol. 1, Budapest, Printing Office of Victor Hornyánszky, 1920, p. 138.

⁴¹ Károly Kós, „Erdély Helikon”, nr. 1/1928, p. 57, apud Ion Chinezu, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*, Cluj, Editura Revistei „Societatea de Măine”, Cluj, 1930, p. 14.

⁴² Karoly Kós, în A. Bajor, *Ki mondjon igazat, ha nem az ember: Beszélgetés Kós Károllyal*. Igaz Szó nr. 11 / 1968, p. 640. Spre deosebire de textul citat de Ion Chinezu în 1930 – fără indicarea numelui autorului său – într-un pasaj devenit reper pentru critica transilvanismului ca formă de revizionism (Francisc Păcurariu, *Românii și maghiarii de-a lungul veacurilor*, București, Editura Minerva, 1988, p. 101; Ion Calafeteanu, *Revizionismul ungar și România*, București, Editura Enciclopedică, 1995, p. 67), dar care este în mod obișnuit numai citat ca atare, fără a fi supus vreunor analize istoriografice, Károly Kós menționează aici faptul că Apponyi fusese într-adevăr acel „ministru de instrucție”.

⁴³ Ladislás Gáldi, Nicolae Iorga, în „Nouvelle Revue de Hongrie”, vol. 34, 1941, p. 72.

⁴⁴ Piroska Balogh, *Transylvaniam: Revision or Regionalism?*, în Ignác Romsics/Béla K. Király (eds.), *Geopolitics in the Danube Region: Hungarian Reconciliation Efforts, 1848–1998*, Budapest, CEU Press, 1999, p. 248.

Europei, susținute în noiembrie 1933 la Londra de contele István Bethlen, fostul membru proeminent al delegației maghiare la Conferința de pace și apoi din 1921 timp de un deceniu prim-ministru al Ungariei, desfășura pe larg argumentația în sprijinul aceleiași soluții a Transilvaniei ca stat de sine stătător⁴⁵. În pofida faptului că românii constituiau în Transilvania majoritatea populației, Bethlen considera că îndreptățirea revendicării Transilvaniei de către Ungaria era și ea incontestabilă, câtă vreme, ungurii ar fi fost primii în Transilvania, ar fi apărut-o cu împotriva tătarilor și a turcilor și ar fi menținut-o ca stat „cu o civilizație și instituții liberale înaintea multor alte state occidentale”. Dat fiind faptul că nici românii, nici ungurii nu pot renunța la Transilvania, iar o împărțire a acesteia între cele două popoare este la rândul ei de neconceput, singura soluție posibilă ar fi fost independența provinciei, după modelul Elveției, promovată de frunzașii Partidului Național Român înainte de 1918, cu atât mai mult cu cât după Unire „mase largi ale populației românești din Transilvania ar fi înclinate chiar și în zilele noastre să adopte acest proiect de reconstrucție, și aceasta cu atât mai mult cu cât vechiul patriotism local sau transilvanism încă supraviețuiește în sufletul cetățenilor din acea țară, cea mai bună dovadă în acest sens fiind antipatia incontestabilă care îi separă pe românii din Transilvania de rudele lor din Regat – numele României antebelice sau regale – la care ardelenii se uită astăzi poate cu și mai mare rețineră decât acum cincisprezece ani”⁴⁶.

Deloc surprinzător, argumentația lui Bethlen urmează exact liniile promovate și de Zsombor de Szász în lucrarea din 1927. Ignorând, din câte se pare, această lucrare, Nicolae Iorga nu a întârziat însă a răspunde viziunii lui Bethlen asupra unei „viitoare Șvițeră transilvăneană”, privind așadar transformarea Transilvaniei „într-un fel de Elveție multinațională”⁴⁷, arătând deja în decembrie 1933 că „n-a fost o clipă în istoria Vechiului Regat, una singură, când ardeleanul să zică: eu sunt aici și ei sunt acolo”, așa cum „nu-i bucată de pământ în Ardeal care să nu fie stropită de sângele fecund al românilor de dincoace”⁴⁸. Mai mult, tot Iorga este cel care în

⁴⁵ Ladislav Ottlik, *Les conférences du comte Bethlen en Angleterre*, în „Nouvelle Revue de Hongrie”, vol. 50 (1934), p. 72–77 (în special 75–76). Asupra conferințelor lui Bethlen, în contextul întregii sale cariere politice de dinainte și de după 1918, se vedea Silviu Dragomir, *Les deux attitudes du comte Bethlen: L'imperialisme hongrois – La Transylvanie état-tampon*, în „Revue de Transylvanie”, vol. 1, 1934, p. 5–31; I. Polgar, *O dispută politică româno-maghiară: Contele István Bethlen despre misiunea istorică a Ungariei în Europa Centrală și Balcani*, în Sorin Șipoș, Mircea Brie, Ioan Horga, Igor Șarov, Ion Gumenăi (coord.), *Politici imperiale în estul și vestul spațiului românesc*, Oradea, Chișinău, Editura Universității din Oradea, Cartdidact Press, 2010, p. 386–393.

⁴⁶ Stephen Bethlen, *Treaty of Trianon and European Peace*, London, Longmans, Green & Co, p. 101, 139, 140. Programul complet al revizuirii Tratatului de la Trianon propus de contele Bethlen revendica restituirea către Ungaria – fără plebiscit – a teritoriilor din vecinătatea frontierelor cu statele vecine populate majoritar de maghiari, organizarea unor plebiscite în Banat și Voivodina, precum și independența Transilvaniei.

⁴⁷ Nicolae Iorga, *În luptă cu absurdul revizionism maghiar*, și urm., p. 57, 61.

⁴⁸ Nicolae Iorga, *Conferințe. Ideea unității românești*, București, Editura Minerva, 1987, p. 274, 275.

ultimul său an de viață atrăgea în mod special atenția asupra pătrunderii ideilor transilvanismului în discursul public românesc Spre finalul unui studiu despre *Unirea Ardealului*, datat 1 decembrie 1939, așadar la ultima aniversare a României Mari în granițele ei născătoare, marele istoric român atrăgea atenția asupra faptului că „un ziar din București a scris un articol în care spune că în Ardeal există o singură națiune, cu aceleași apucături, aceleași gânduri, că se întâmplă că unul vorbește săsește, altul ungurește, altul românește, dar sunt oameni de același fel, de aceeași țară, care trebuie să aibă același viitor, și dl. Victor Beldiman spune într-un loc: să lăsăm Ardealul ardelenilor – ce ne amestecăm noi ceilalți, care nu facem parte din sinteză?”⁴⁹.

Identificarea precisă a ziarului și articolului în care Victor Beldiman, fiul șefului misiunii diplomatice a României la Berlin înainte de 1916 și traducătorul în limba germană al memoriului din 1917 în care Constantin Stere milita pentru integrarea României în tabăra Puterilor Centrale⁵⁰, ar putea oferi date interesante cu privire la continuitatea dintre tezele transilvanismului interbelic și cele promovate în zilele noastre de autori precum politologul maghiar „Gusztáv Molnár și Sabin Gherman, doi dintre cei mai proeminenți suporteri ai identității specifice a provinciei [Transilvania]”⁵¹ pornind de la aceleași premise⁵². Dacă la sfârșitul anilor 1990, într-un eseu – amplu comentat la vremea respectivă și purtând drept *motto* un citat din conferințele susținute de István Bethlen la Londra în noiembrie 1933 – care pornea nu numai de la faimosul conflict al civilizațiilor (re)teoretizat de Samuel Huntington, ci și de la rezultatele alegerilor parlamentare din România anului 1996, Molnár aștepta de la „elita care vrea să ducă modernizarea României până la integrarea totală și definitivă în civilizația occidentală” recunoașterea faptului că „Transilvania are nevoie de un stat, în cadrul căruia să-și poată păstra și dezvolta propria identitate culturală și politică”⁵³. Astăzi o simplă căutare pe platforme de socializare precum *YouTube* sau *Facebook* este suficientă pentru a contempla o cuprinzătoare panoramă de steaguri tricolore având culorile așezate orizontal, nu vertical, „transilvanismul” ca lozincă și nume românești în calitate de promotori.

Oricum ar evolua lucrurile mai departe, cât privește manipularea prin care lupta politică dintre politicienii români și partidele românești este transformată

⁴⁹ *Ibidem*, p. 229–230.

⁵⁰ Lucian Boia, *Germanofilia: elita intelectuală românească în anii primului război mondial*, București, Humanitas, 2017, p. 356.

⁵¹ Luminița Ignat-Coman, *Transylvania between Identities: Imperial Heritage ad Nation-State After 1918*, în „Transylvanian Review”, 24, Suppl. No. 1 (2015), p. 6.

⁵² Cu trimitere la Edward Said, în sensul unui „orientalism intern” menit să justifice superioritatea ardelenilor față de locuitorii Vechiului Regat, a se vedea Marius Turda, *Transylvania Revisited: Public Discourse and Historical Representation in Contemporary Romania*, în Balázs Trencsényi, Dragoș Petrescu, Cristina Petrescu, Constantin Iordachi and Zoltán Kántor (eds.), *op. cit.*, p. 202.

⁵³ Gusztáv Molnár, *Problema transilvană*, în Gabriel Andreescu, Gusztáv Molnár (ed.), *Problema transilvană*, Iași, Polirom, 1999, p. 30.

pentru a servi drept instrument împotriva statului român ca stat național unitar, concluziile privind locul lui Nicolae Iorga ca reper în confruntarea vizând identitatea și viitorul acestui stat pot fi desprinse cu suficientă claritate. Criticat astăzi cu asprime de promotorii revizionismului istoriografic românesc nu numai ca „naționalist și autohtonist”⁵⁴, ci și ca principal responsabil pentru faptul că „anterioritatea Transilvaniei este pur și simplu pulverizată la nivelul conștiinței istorice românești”, fiind considerată „prin excelență o «țară românească»”⁵⁵, Iorga a apărat consecvent ideea statului național român ca „realizare a unei idei naționale” românești, exprimându-și o opoziție constantă inclusiv față de conceperea națiunii române ca națiune *politică* incluzând și minoritățile naționale, o opoziție care pornea însă nu de la presupuse pulsuni exclusiviste, ci tocmai de la necesitatea recunoașterii minorităților ca „grupări naționale, care au dreptul să fie respectate în toate amintirile lor, în tot ce îi ține la inimă în prezent și în tot ce pot aștepta de la viitorul lor în statul român – în această Românie care nu este o țară unde ei să fie tolerați, ci țara lor în același grad ca și pentru noi, majoritatea”⁵⁶. În sfârșit, dacă astăzi acestui stat național unitar i se contrapune și de către intelectuali români cu audiență publică „o alternativă care poate fi definită fie în termenii federalismului, fie în cei ai devoluției”, justificată de faptul că Unirea din 1918 „aduce împreună nu doar teritorii, ci și veritabile națiuni (*sic*) în măsura în care noile provincii posedă o identitate radical diferită de Vechiul Regat și distinctă una în raport cu cealaltă”⁵⁷ și aprofundată grație unei interpretări a Rezoluției Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia ca „declarația ce propune regândirea României născându-se... prin unghiul de sensibilitate al unei tradiții politice atente la domnia legii, la constituționalism și la policentrism”⁵⁸ precum cea promovată de fruntașii politici ai românilor ardeleni în *opoziție* cu „statul pe care Brătianu îl edifică, stat care se confundă cu România Mare... fondat în întregime pe autoritate și arbitrar, nicidecum pe controlul exercitat de cetățeni”⁵⁹, atunci continuatorii de astăzi ai liniei transilvaniste care

⁵⁴ Lucia Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, București, Humanitas, 2018, p. 133.

⁵⁵ Sorin Mitu, *Transilvania mea: istorii, mentalități, identități*, Iași, Polirom, 2013, p. 134.

⁵⁶ Constantin Bușe, Nicolae Dascălu (ed.), *Nicolae Iorga și revizionismul maghiar*, Editura Universității București, 1993, p. 55.

⁵⁷ Ioan Stanomir, *Democrație și autocrație în România, meditații la Centenar*, în Valentin Naumescu (coord.), *România, marile puteri și ordinea europeană: 1918–2018*, p. 277–278. De vreme ce, așa cum pe bună dreptate sublinia profesorul Cornel Sigmirean, la 1 decembrie 1918 elita românească din Transilvania realizase deja „treccrea de la «națiunea română din Transilvania» la «națiunea română în întregul ei»” (Cornel Sigmirean, *Elita românilor din Transilvania la 1918: educație, proiecte și opțiuni politice*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu», Series Historica”, Supliment 1, 2016, p. 181–205, 192), ne-am putea întreba care anume putea fi „veritabila” națiune din Transilvania avută în vedere de profesorul Stanomir?

⁵⁸ Ioan Stanomir, *La Centenar: recitind secolul României Mari*, București, Humanitas, 2018, p. 35.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 53. A se vedea spre comparație Zsombor de Szász, *L'évolution de la vie politique roumaine (1918–28)*, în „Nouvelle Revue de Hongrie”, vol. 47, 1932, p. 182–183: „Naturellement l'ancien système politique aurait dû se transformer conformément à cette grande transformation

începe cu notele delegației maghiare la Conferința de Pace de la Paris din 1920, Elemér Gyárfás, „Éllenzék”, Zsombor de Szász și István Bethlen s-ar putea raporta, pe bună dreptate, la aceștia – nu însă și la Nicolae Iorga.

A DURABLE MANIPULATION: NICOLAE IORGA
AS A TRANSYLVANIST

Abstract

During the third decade of the 20th century, immediately after the Grand Union of Transylvania with Romania and the Peace Treaty of Trianon, some Hungarian voices tried to establish the these according to which the great Romanian historian Nicholas Iorga may have defended a specific Transylvanian national identity of the people habitating this region. The paper questions this obvious manipulation, trying to identify its ideological premises, historical context and political consequences.

Keywords: Nicholas Iorga, Transylvanism, Károly Kós, István Bethlen, Revisionism.

(reprezentată de Marea Unire – n.n.). *Mais un tel changement n'eut pas lieu. L'esprit du parti libéral continua de régner, la toute puissance de Brătianu de durer dans une atmosphère qui était encore l'héritage des phanariotes*". Pentru prezentarea și critica detaliată a tezelor privind încălcarea de către statul român a prevederilor Rezoluției de la Alba Iulia, a se vedea deja Tudor Drăganu, *Les décisions d'Alba-Iulia et leur interprétation par les minorités nationales de Roumanie*, în „Revue de Transylvanie” vol. 10, 1944, p. 52–73.

Eșafodajul teoretic contemporan, atât al cercetărilor istorice cât și al studiilor culturale cuprinde, alături de întoarcerea către lingvistică¹ și cultură², și accentul pus pe înțelegerea practicilor și comportamentelor culturale ca reprezentații³. Această grilă de interpretare își are originea în modele teoretice din anii 40 și 50 ai secolului XX, ce vedeau societatea ca un teatru. Teoretizată de criticul literar Kenneth Burke⁴ în anii 40, „abordarea dramaturgică” a fost preluată de antropologi în anii 50. Astfel Michel Leiris⁵ a subliniat aspectele teatrale ale posedării de către spirite, Victor Turner⁶ a vorbit despre „dramaturgia socială”, iar Erving Goffman⁷ a asemuit comportamentul fiecărui individ în viața cotidiană cu jocul actorilor pe o scenă de teatru. În ultimele două decenii, această abordare teoretică a fost preluată de către tot mai mulți istorici, după cum o arată încetățenirea în limbajul de specialitate a termenilor „performance” și „performative”. Deși pare banală, ideea că, în împrejurări diferite, date de spațiu, timp sau prezența altor oameni, aceeași persoană se comportă în mod diferit, folosită ca punct de plecare al analizei istorice, poate avea implicații teoretice și metodologice importante. Aprofundarea acestor implicații este ceea ce și-au propus participanții la conferința anuală a Societății Internaționale de Istorie Culturală, desfășurată între 13–16 septembrie 2018 la Columbia University, New York, având tematica **Performance, Politics and Play**.

Unul dintre principalele domenii de studiu în care a fost aplicat conceptul de „performance” a fost cel al ceremoniilor și festivităților publice. În prezentarea sa⁸, Madison Sowell a arătat nu doar că există o legătură strânsă între politică și ceremoniile publice, ci că acestea erau unul dintre instrumentele prin care se exercita puterea politică. Festivitățile ce celebrau căsătoria, în 1608, a ducelui de Toscana, Cosimo II de Medici cu Maria Magdalena de Austria, au culminat cu

¹ *Linguistic turn*.

² *Cultural turn*.

³ *Performative turn*. În ultimele două decenii, cuvântul englezesc *performance* a fost adoptat, ca anglicism, în limba română. Vezi traducerea cărții lui Richard Schechner, *Performance: introducere și teorie*, București, Unibet, 2009.

În textul acestui articol vom folosi și alte cuvinte românești ce traduc englezescul *performance*, precum: *reprezentatie, spectacol, prestatie*.

⁴ Kenneth Burke, *A Grammar of Motives*, Berkeley and Los Angeles, University of California Press, 1969, (prima ediție, 1945).

⁵ Michel Leiris, *La possession et ses aspects théâtraux chez les Éthiopiens de Gondar*, Paris, Plon, 1958.

⁶ Victor Turner, *Schism and Continuity in an African Society: A Study of Ndembu Village Life*, Oxford, Oxford University Press, 1957.

⁷ Erving Goffman, *The Presentation of Self in Everyday Life*, Edinburgh, University of Edinburgh, 1956.

⁸ Intitulată *Performance, Poetry, and Politics in Seventeenth-Century Florence: The 1608 Marriage Festivities of Grand Duke Cosimo II De' Medici and Maria Magdalena of Austria*.

organizarea pe râul Arno a unei bătălii navale ce reconstitua lupta argonauților conduși de Iason cu locuitorii din Colhida, pentru obținerea lânii de aur. Punerea în scenă a unor asemenea naumahii nu era un eveniment neobișnuit la curțile princiare renascentiste europene. Aristocrația europeană folosea în mod curent spectacolele prilejuite de aniversarea unei căsătorii pentru a-și etala prestigiul și legitima autoritatea. Punerea în scenă pe râul Arno, din 1608, a *Argonauticelor* lui Apollonius din Rhodos, transmitea însă un alt mesaj decât evenimentul similar organizat la curtea engleză, cu prilejul căsătoriei dintre Elisabeta Stuart, fiica regelui Iacob I Stuart și prințul elector Frederik V. Atunci când Cosimo II de Medici (cavaler al Ordinului Lâna de Aur), în rolul lui Iason, îi oferea Medeei (Mariei Magdalena) mere roșii, ce făceau trimitere la blazonul familiei de Medici, mesajul simbolic transmis era că această alianță matrimonială va fi urmată de una militară, prin care Habsburgii să se alătore în lupta împotriva otomanilor. De altfel, un mesaj similar fusese transmis la nivel simbolic și prin ceremoniile prilejuite de căsătoria în 1589 a lui Ferdinando de Medici cu Christine de Lorraine⁹. Pe de altă parte, simbolistica punerii în scenă a mitului lânii de aur din Londra anului 1613 era legată de prezentarea lui Frederik ca Iason, călătorind în Anglia (Colhida) pentru a obține mâna prințesei Elisabeta (lâna de aur) și a se alătura astfel cauzei protestanților¹⁰.

Analiza festivităților publice ca forme de exprimare simbolică a puterii este și subiectul prezentării lui Robert John Iafolla¹¹. Pornind de la cronică de sfârșit de secol XV, *Relación de los Hechos del muy Magnífico e más Virtuoso Señor don Miguel Lucas, Muy Digno Condestable de Castilla*, Iafolla a arătat cum, într-un oraș castilian de la granița cu Granada musulmană, festivitățile publice erau folosite pentru a exprima la nivel simbolic, dar și legitima puterea politică. Pentru a contracara la nivel simbolic autoritatea informală deținută de episcopul de Jaén, Alfonso Vázquez de Acuña, Miguel Lucas de Iranzio, conte și comandant al armatelor regale, deținător, ca reprezentant al regelui, al puterii formale și legitime în Jaén, organizează o serie de serbări, ce culminează în 1463 cu simularea unei bătălii la care participă 200 de cavaleri, în care maurii înfrânți jură credință creștinilor conduși de Iranzio.

În prezentarea intitulată *Performing the Republic: Political Rituals in the Venetian Mainland*, Erika Carminati a analizat ceremoniile ce aveau loc la instalarea noului guvernator în orașele de pe teritoriul stăpânit de Veneția, cu cele

⁹ Katherine Poole, *Christian Crusade as Spectacle: The Cavalieri Di Santo Stefano and the Audiences for the Medici Weddings of 1589 and 1608*, în Sarah Blick, Laura D. Gelfand (eds.), *Push Me Pull You: Physical and Spatial Interaction in Late Medieval and Renaissance Art*, vol. 2, Leiden & Boston, Brill, 2011, p. 383–420.

¹⁰ Lucinda H. S. Dean, *Enter the Alien: Foreign Consorts and their Royal Entries into Scottish Cities, c. 1449–1590*, p. 251, în J.R. Mulryne, Maria Ines Aliverti, Anna Maria Testaverde (eds.), *Ceremonial Entries in Early Modern Europe: The Iconography of Power*, Farnham, Ashgate, 2015, p. 267–296.

¹¹ Prezentarea sa a avut titlul *Who Rules in Jaén? Performing Power in a Fifteenth-Century Castilian City*.

două momente importante: predarea cheii orașului și prezentarea publică a noului guvernator în piața orașului. În secolul al XVII-lea, într-o perioadă de declin a instituțiilor republicane, în care corupția și criza politică se adânceau, aceste ceremonii aveau funcția de a legitima tradiția politică republicană, de a restabili, în plan simbolic, ordinea publică existentă în perioadele anterioare.

Studierea ceremoniilor și festivităților publice ca spectacole prin al căror simbolism autoritățile încearcă să se legitimeze și să-și impună controlul asupra societății a fost lansată de Foucault în anii 70¹² și preluată apoi de tot mai mulți istorici. Încorporând noile tendințe metodologice de studiere a ritualurilor din antropologie, ceea ce a adus nou istoriografia ultimelor două decenii a fost accentul pus pe unicitatea fiecărei puneri în scenă a unei ceremonii, în ceea ce privește procesul de semnificare. Istoricii pun accentul acum pe rolul activ al fiecărui participant în stabilirea semnificației festivității la care ia parte. Astfel, Robert lafolla a arătat cum, la serbările organizate de Miguel Lucas de Iranzio în Jaén, unii dintre participanți și-au exprimat dezaprobarea față de politica reprezentantului regelui. În mod similar, a arătat Erika Carminati, în Bergamo, un oraș controlat de Veneția, ceremoniile organizate la instalarea unui nou guvernator au eșuat în a crea în rândul participanților o legătură simbolică între vechile instituții republicane și ordinea socială.

Istoricii ultimelor decenii au preluat de la lingviști teoria diglosiei, arătând cum, în mod conștient sau inconștient, oamenii folosesc un limbaj popular sau unul elevat în funcție de contextul social sau cultural. Faptul este cu atât mai evident în comunitățile bi- sau multilingve, unde folosirea unei limbi sau a alteia, în diferite contexte de comunicare, are puternice implicații sociale și culturale. În cadrul conferinței de la New York, Alessandra Vigo¹³ și-a prezentat rezultatele cercetării de teren realizată în cadrul comunităților de imigranți italieni veniți din nordul Africii în anii 60. În timpul interviurilor realizate cu membrii acestor comunități din Veneția și Milano, Vigo a observat că, în contexte informale, cum ar fi atunci când spuneau o glumă, respectivele persoane foloseau întotdeauna limba arabă. Folosirea atât a limbii italiene cât și celei arabe constituia așadar o modalitate de afirmare a unei identități specifice.

În studierea folclorului sau a culturii orale, accentul s-a mutat de la analiza textului unui basm, cântec sau baladă, la cea a fiecărui context în care respectivul basm a fost spus de un povestitor, sau balada cântată de un lăutar, precum și a modului în care acestea au fost receptate de publicul auditor. Pornind de la exemplul *Kalevali*, Juhaha Saarelainen¹⁴ a arătat cum schimbarea centrului de interes al analizei de la text la context a dus la importante consecințe în ceea ce privește disputa legată de autenticitatea epopeei. Culegerea de către Elias Lönnrot a

¹² Michel Foucault, *Surveiller et punir*, Paris, Gallimard, 1975.

¹³ În prezentarea intitulată *Italians from Africa: Performances of Blended Identity*.

¹⁴ Titlul prezentării a fost *Performing Authenticity: Transforming Folk Poetry from Bodily Performance to a Body of Written Works in Early Nineteenth-Century Finland*.

diferitelor poeme cu circulație orală și publicarea lor în 1835–1836 a dat naștere la numeroase discuții privind autenticitatea variantei scrise a *Kalevalei*, mai ales în contextul importantului rol pe care aceasta l-a jucat în crearea limbii literare finlandeze. Inutilitatea încercării de reconstituire a unui text autentic este însă sugerată de faptul că rapsozii populari nu erau interesați de autenticitatea poemelor, schimbându-le conținutul în funcție de publicul în fața căruia le recitau.

Prezentarea lui Brian Weiser¹⁵, de la Universitatea din Denver, a aratat cum, în Anglia epocii moderne, reprezentațiile publice ale unei piese de teatru puneau în discuție relația între onoare, categoriile sociale și rolurile de gen. *The Late Lancashire Witches* (1634) a avut un real succes în epocă, după cum o arată faptul că a fost jucată la Globe Theatre de trupa de actori King s Men (cea din care făcuse parte și William Shakespeare) trei zile la rând, în august 1634, într-o vreme în care în fiecare zi se punea în scenă o altă piesă. Piesa a avut la bază evenimente contemporane reale: procesul desfășurat la curtea de apel din Lancashire în 24 martie 1634, când 20 de femei au fost acuzate de vrăjitorie. Deși le-a găsit vinovate, tribunalul de Lancashire a evitat să stabilească pedepsele, trimițându-le pe cele 20 de femei la Londra, pentru investigații suplimentare. Aici, principalul martor al acuzării, un băiat în vârstă de 10 ani, a recunoscut că mărturia sa fusese alcătuită din diverse relatări ale unor cazuri anterioare de vrăjitorie. Chiar dacă unele dintre acuzate au fost găsite nevinovate, toate au rămas închise în temniță, unde este foarte probabil că au și murit. Piesa de teatru scrisă de Thomas Heywood și Richard Brome inversează ordinea socială firească, marcată de instituția căsătoriei: femeile își călăresc soții transformați în diverse animale și, mai grav, copiii își călăresc părinții, iar servitorii stăpânii, subminându-le astfel autoritatea. Ordinea socială este restaurată după ce vrăjitoarele sunt demascate și judecate. Punerea în scenă repetată a piesei a avut ca efect, ce nu fusese probabil căutat în mod voit de autorii piesei, crearea unui curent de opinie ce le considera pe cele 20 de femei reale acuzate de vrăjitorie ca fiind vinovate de transgresarea, în plan simbolic, a ordinii sociale acceptate. Această vină simbolică este probabil motivul pentru care femeile, deși achitate, nu au fost eliberate din temniță.

Alte prezentări din cadrul conferinței au atins subiectul punerii cotidiene în scenă a rolurilor de gen. Valerio Zanetti¹⁶, de la Universitatea din Cambridge, a arătat rolul pe care practicarea călăritului de către femei îl avea în cultura aristocrată a Franței secolului al XVII-lea. Pornind de la discursul medical contemporan, ce considera mișcarea fizică ca fiind periculoasă pentru femei, ducând la încălzirea excesivă a corpului și dereglarea echilibrului umorilor corporale, de la manualele de călărie, tablourile și gravurile ce înfățișează un astfel de subiect, dar și de la pasajele autobiografice scrise de Anne-Marie-Louise d Orléans, ducesă de Montpensier (1627–1693), Catherine Meurdrac de La Guette

¹⁵ *Honor, Skimmingtons, and the „Late Lancashire Witches” (1634).*

¹⁶ În prezentarea intitulată *Courtly Amazons and the Development of Female Sport in Early Modern Europe*.

(1613–1676) și Alberte-Barbe d'Ernécourt, dame de Neuville et de Saint-Baslemon (1607–1660), Zanetti concluzionează că echitația reprezenta, pe lângă o modalitate plăcută de petrecere a timpului, și un instrument prin care femeile din aristocrație își puteau exercita autoritatea în domeniul politic și militar.

Aplicând metoda observării participative, Marie Bennedahl¹⁷ a documentat interpretările cotidiene ale rolurilor de gen, așa cum erau puse în scenă în spectacolele (*reenactment*) ce reconstituiau bătăliile din timpul războiului civil american. Participând ca actriță în numeroase astfel de reconstituiri, atât de partea confederaților, cât și a unioniștilor, Bennedahl a remarcat că, dincolo de discursul oficial, ce dezavua rolurile de gen, la care aveau toți participanți, practicile cotidiene denotau și o altă atitudine în această privință. Astfel, în armata unionistă, a fost mult mai bine văzută de ceilalți participanți câtă vreme a jucat rolul unei femei la bucătărie, decât atunci când a jucat rolul unui soldat de infanterie. De cealaltă parte, colegii din armata confederată i-au spus să nu-și ascundă părul sub pălărie, căci soldaților confederați nu le e rușine să aibă femei în armata lor, așa cum le este unioniștilor.

Accentul pus pe reprezentare de cercetătorii din ultimele decenii a avut consecințe și în istoria vestimentației. Daniel Roche¹⁸ a arătat cum hainele au fost folosite ca mijloace de afirmare a diferitelor identități. În prezentarea intitulată *Pink: The History of a Punk, Pretty, Powerful Color*, Valerie Steele a fost interesată nu doar de istoria percepției culorii roz, ci și de maniera în care aceasta a fost utilizată în viața de zi cu zi. Continuând demersul lui Michel Pastoreau¹⁹ și teoriile acestuia, potrivit cărora percepția unei culori nu este aculturală și anistorică, Steele arată cum cultura occidentală a definit culoarea roz, acordându-i semnificații diferite, de la legătura cu sexualitatea feminină și până la transmiterea unor mesaje de protest social. Percepția medievală ce nu considera rozul ca o culoare de sine stătătoare, ci mai degrabă ca o nuanță ștearsă de roșu, s-a modificat în secolul al XVIII-lea, și ca urmare a descoperirii unui nou pigment în Brazilia. Curtea regală franceză impune folosirea culorii roz, atât în artele frumoase (vezi tablourile lui François Bouchard), cât și în decorațiile interioare și în vestimentație, unde era folosită în aceeași măsură atât de femei cât și de bărbați. În secolul al XIX-lea, pe măsură ce vestimentația bărbătească a renunțat la culorile stridente, adoptând culori sobre (în special costumul negru), rozul a ajuns să definească vestimentația feminină. La un bal organizat în Paris în 1840, este atestată pentru prima dată segregarea coloristică vestimentară ce avea să se încetățenească în mentalul oamenilor din secolul următor, subzistând până în ziua de azi în cultura populară: roz pentru femei/fete, albastru pentru bărbați/băieți. Treptat, din secolul al XIX-lea, culoarea roz a ajuns să fie asociată nu doar cu vestimentația

¹⁷ Prezentarea sa a avut titlul *Performative Research among Gunpowder and Hoopskirts*.

¹⁸ Daniel Roche, *La culture des apparences: une histoire du vêtement (XVIIe–XVIIIe siècle)*, Paris, Fayard, 1989.

¹⁹ Michel Pastoreau, *Albastru: istoria unei culori*, Chișinău, Editura Cartier, 2006.

feminină, ci și cu corpul, nuditatea și sexualitatea feminină, cu toate stereotipurile negative comune acesteia. În Statele Unite, cultura afro-americană nu a aderat însă la această feminizare simbolică a culorii roz, influențând și industria muzicală din a doua jumătate a secolului al XX-lea. Cadillac-ul roz al pugilistului Sugar Ray Robinson (1921–1989) a avut un impact puternic asupra lui Elvis Presley, iar pentru cântăreții de hip-hop de la sfârșitul anilor 1990 și începutul anilor 2000, culoarea roz a devenit un simbol al masculinității. Și pe continentul european, în anii 70, culoarea roz a fost revalorizată de cultura protestului. Astfel, Paul Simonon, basistul formației punk rock din Marea Britanie, „The Clash”, afirma că „rozul este singura culoare adevărată a rock and roll-ului”.

Alte prezentări din cadrul conferinței au investigat semnificațiile acordate diferitelor evenimente sportive. Bernard James Remollino²⁰ a arătat cum filipinezii foloseau meciurile câștigate de compatriotul lor, pugilistul Francisco „Pancho Villa” Guilledo (1901–1925), pentru a inversa în plan simbolic stereotipul inferiorității fizice a băștinașilor filipinezi în fața coloniștilor americani. Ecaterina Lung²¹ a identificat maniera în care, în România comunistă, în anii 70, dar mai ales în anii 80, ceremoniile sportive și rezultatele internaționale ale sportivilor români au fost folosite în scopuri propagandistice, în strânsă legătură cu cultul personalității lui Nicolae Ceaușescu. În plan intern, efectul nu a fost însă cel scontat de propaganda oficială, căci populația nu i-a atribuit lui Ceaușescu merite pentru succesele sportivilor români. Dimpotrivă, o parte a populației i-a învinovățit pe sportivi pentru dificultățile economice de la sfârșitul anilor 80, considerând că se cheltuia prea mult pentru promovarea acestora.

Scopul organizatorilor conferinței cu tematica *Performance, Politics and Play* nu a fost de a promova conceptul de *performance* ca instrument metodologic cu aplicare universală, ci acela de a identifica principalele arii de cercetare în care acest concept a fost folosit. Ca atare, prezentările au fost văzute ca puncte de pornire pentru discuții și dezbateri viitoare. Totuși, prezentări din cadrul conferinței nu au acoperit multe din domeniile în care conceptul de *performance* a fost aplicat de istorici²². Analizând folosirea cotidiană a insultelor, Burke²³ și Cohen²⁴ au arătat că aceste agresiuni verbale simbolice erau văzute ca afirmări ale masculinității sau încercări de a păta onoarea celuilalt. Nu au fost discutate în cadrul conferinței rezultatele novatoare aduse de aplicarea grilei interpretative ce pune accentul pe

²⁰ În prezentarea intitulată *Francisco „Pancho Villa” and Boxing in the Construction of Filipino Militant Identity, 1900–1935*.

²¹ *Sport and Sporting Performances in 1980's Communist Romania: Ideology and Propaganda*.

²² O parte din acestea au fost atinse în treacăt în discuțiile din cadrul mesei rotunde la care au participat Alessandro Arcangeli, Christian Biet, Elizabeth Claire, Mariem Guellouz, Felicia McCarren, Ida Meftahi, Richard Schechner și Diana Taylor.

²³ Peter Burke, *Historical Anthropology of Early Modern Italy*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, capitolul „Insult and blasphemy in early modern Italy”.

²⁴ T. V. Cohen *The lay liturgy of affront in sixteenth-century Italy*, în „Journal of Social History”, vol.25, 1992, p. 857–877.

prestație în arii de cercetare precum istoria emoțiilor²⁵ sau istoria arhitecturii²⁶, pentru a oferi doar două exemple. De asemenea, nu au fost ridicate nici problemele metodologice pe care le implică aplicarea conceptului de *performance*. Astfel, pentru a fi recunoscută de colectivitatea în fața căreia are loc, punerea în scenă a unui spectacol trebuie să respecte anumite condiționări de natură culturală. Pe de altă parte, lărgirea excesivă a definiției termenului de *performance* pentru a cuprinde aproape orice aspect al vieții, poate face ca acest concept să devină suficient de ambiguu pentru a nu putea fi utilizat cu succes în cercetarea istorică. Este acest concept în aceeași măsură potrivit pentru a analiza comportamentul formal al indivizilor în cadrul unei ceremonii oficiale, respectiv cel informal din viața de zi cu zi?

Daniel Gicu

În vara anului 2019, mai precis între 5–8 iunie, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași a fost gazda primei sale **Conferințe naționale**, ce se dorește a căpăta o regularitate anuală. Deschiderea lucrărilor a fost precedată de decernarea titlului de membru de onoare al institutului istoricului Ștefan Lemny, actualmente stabilit în Franța. Din punct de vedere organizatoric, evenimentul a oferit prilejul unor sesiuni tematice, adesea desfășurate în paralel, referitoare atât la aspecte politice, dar cât și culturale și sociale. În rândurile de față le semnalăm doar pe cele pe care le-am putut urmări și nota.

Ziua de 6 iunie a început cu o sesiune dedicată istoriografiei, educației, presei și naționalismului, cu prezentări ale istoricilor Ștefan Lemny, Florea Ioancioaia, Alexandru Gavriș, Petru Negură și Marian Hariuc.

A doua sesiune, intitulată „Moravuri și comportament social la începuturile modernității românești”, a reunit comunicări referitoare în principal la secolul al XIX-lea. Gheorghe Lazăr a vorbit despre practicile sociale și relațiile interfamiliale așa cum se întrevăd în discursul testamentar al negustorilor din Țara Românească la final de secol XVIII și la începutul veacului al XIX-lea, o temă cu care autorul este mai mult decât familiarizat. Petronel Zahariuc a adus în prim plan personalitatea Saftei Brâncoveanu, născută Balș, discutată însă prin prisma legăturii cu mănăstirea Văratec, unde a devenit schimonahie. Aspirațiile dinastice ale celor două familii, Balș și Brâncoveanu, sunt reliefate de autor prin recursul la genealogie, portretistică și document. Două direcții marchează comunicarea: legătura dintre familia Balș și mănăstirea aleasă de marea băneasă ca loc de retragere, respectiv rolul ctitoriei/donației ca modalitate de afirmare socială a elitei.

²⁵ A. Wierzbicka, *Emotions across Languages and Culture: Diversity and Universals*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999; W. Reddy, *The Navigation of Feeling: A Framework for a History of Emotions*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

²⁶ R. Krautheimer, *The Rome of Alexander VII*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 1985; Christopher P. Heuer, *The City Rehearsed: Object, Architecture, and the Print in the the Worlds of Hans Vredeman de Vries*, London and New York, Routledge, 2009.

Acest studiu de caz este o bună pistă de lucru pentru istoria femeii și legătura cu spațiul religios, puțin explorată în istoriografia românească. Mihai Mârza a reliefat convingător contribuția arhitecților străini Johann Freywald și Nicolai Singurov la arhitectura catedralei din Iași.

O secțiune comună pentru toți participanții la conferință a fost cea referitoare la violență și corupție la începuturile modernității. Cătălina Chelcu și Silviu Văcaru, doi cercetători care s-au aplecat îndelung asupra justiției penale din Moldova finalului de secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, publicând până acum două volume consistente legate de activitatea Departamentului Criminalicesc până la 1828, au oferit două contribuții importante și, în același timp, complementare. Pedepsa domnească a fost subiectul intervenției primului autor, care a arătat modul în care tradiția bizantină și-a făcut loc în reglementarea sa. La celălalt pol al clasei sociale, Silviu Văcaru a radiografiat manifestările violenței domestice în mediul rural al Moldovei de început de secol XIX, ținând cont de documentele existente la dicasterie și Curtea Criminală. Dovedirea afectării iremediabile a trupului (beteșug) și schițarea unui profil plurinegativ al acuzatului (adulter, bătaie, depravare) atrăgeau o blamare publică și o pedeapsă aspră.

Dintre comunicările prezentate în data de 7 iunie, câteva ne-au reținut atenția. Primele două fac parte din secțiunea „Identități și migrații în spațiul cultural românesc” și se referă la perioada interbelică și imediat următoare instaurării regimului comunist în România. Philippe Henri Blasen s-a oprit asupra învățământului în limba polonă din satul Poiana Micului, din actuala comună a mănăstirii Humorului din județul Suceava. În perioada studiată, majoritatea populației în localitate era formată din nemți și polonezi, pentru care educația era instrumentalizată politic în timpul dictaturii regale (1938–1940). Școala și Biserica sunt instituțiile atrase într-o luptă a naționalismului, în care Cehoslovacia și Polonia se înfruntă pentru populația din Poiana Micului.

Pentru perioada cronologică următoare, Dorin Dobrinu se oprește asupra foametei din 1946–1947 și a efectului avut asupra copiilor din Moldova, prezentând soluțiile familiale și instituționale pentru depășirea calamității. A fost o surpriză, pentru că autorul nu ne-a obișnuit cu asemenea subiecte istorice. Manifestată într-un context politic complex, cu o ocupație și situație nesigură, foametea se dovedește diferită față de alte momente (1907, 1909, de exemplu). Ea nu are loc între cele două cicluri agricole, iar soluțiile găsite sunt atât de ordin național cât și internațional. Comitetul pentru ajutorare, înființat în 1946, este condus de Mihail Sadoveanu și se ocupă cu trimiterea de alimente și îmbrăcăminte. Una dintre soluții privește formarea de grupuri de copii pentru a pleca cu trenul în zone mai bune, chiar excedentare ca recoltă, precum sud-vestul României sau Oltenia („trenurile foametei”). Deși statul era la început reticent, treptat, până la finalul anului 1946, aproape 60 000 copii intră în această schemă de repartizare națională, care apoi se extinde și în țări precum Bulgaria și Polonia. Acești copii trec printr-un proces de triere, care presupune o verificare a stării de sănătate și

consemnare a datelor de identificare. Sunt readuși în țară până în 1948. Comunicarea domnului Dobrinu este importantă și pentru maniera în care este conturată memoria evenimentului printre copiii deveniți adulți, dar și printre țăranii care îi primesc pe cei mici în familiile lor. Ca și în cazul lui Philippe Henri Blasen, există și aici un interes de durată pentru acest subiect și nu putem decât să sperăm că cei doi vor materializa în studii ample cercetările lor.

O altă secțiune a celei de-a doua zile a conferinței naționale de la Iași s-a referit la frământările modernității: politică, societate, personalități. Alexandru Ioan Cuza, așa cum a fost prezentat de către Dumitru Vitcu, rămâne la nivel internațional, inclusiv după abdicare, reprezentantul țării sale, perceput a avea o conduită ireproșabilă. Mihai-Ștefan Ceaușu, cunoscut pentru cercetările sale asupra Imperiului habsburgic, a vorbit despre societatea bucovineană sub impactul democratizării vieții politice provinciale. El a arătat semnificația constituției promulgate de împăratul Franz Joseph (26 februarie 1861) și a accentuării caracterului multietnic al imperiului, fapt care, în cele din urmă, a determinat o scădere a ponderii populației românești. Vechea generație aristocratică se implică tot mai mult în lupta electorală pentru a ajunge să reprezinte Bucovina la Viena, iar analfabetismul începe să fie combătut cu succes. Comunicarea lui Liviu Brătescu, *Politică și societate în România la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX. Actori și strategii*, a generat dezbateri aprinse. Noțiunea de „societate civilă” pentru care a pledat istoricul a fost considerată, în general, nepotrivită pentru această perioadă; un termen recent, dar a cărui formare poate fi urmărită istoric. Liviu Brătescu apreciază că în anii 1880–1890 se poate utiliza acest termen pornind de la ideea că opinia publică reprezintă un barometru social care capătă voce datorită manifestațiilor care au loc în Transilvania (cu prilejul comemorării anului 1848, a lui Horea etc). Însă obiecția principală care se aduce este că aceste manifestări nu erau spontane, ci erau sponsorizate de către elita politică din Vechiul Regat. O parte din asociații erau patronate politic de persoane care promovau unirea românilor, cel mai la îndemână exemplu dat fiind Liga de Unitate Culturală a tuturor Românilor. Dan Bălan, a realizat o biografie a unui personaj mai puțin discutat al parlamentarismului românesc: Marius Theodorian-Carada. Incursiunea a vizat cele două mandate (inaugurate în 1918 și, respectiv, 1926). Putând fi caracterizat drept un traseist politic (de la liberali la conservatori), Carada s-a remarcat printr-un retorism ieftin, iar discursurile sale se terminau adesea prin adăugirea fără drept de apel „am zis”. Prezentarea autorului nu diferă de cea făcută aceluiași personaj de către istoricul Lucian Boia în *Germanofili*, unde, în completare, găsim și avatarurile convertirii lui Carada la catolicism în varianta unită și, totodată, implicarea sa în politica religioasă de după Unire.

Nicoleta Roman

VIRGIL ALEXANDRU DRAGALINA, *Bătălia de la Jiu*, București, Compania Dan Puric, 2020, 174 p.

Lucrarea lui Virgil Alexandru Dragalina, consacrată primei bătălii de la Jiu, din octombrie 1916, încheiată cu respingerea ofensivei germane și austro-ungare și cu restabilirea frontului în unele puncte pe linia de graniță, reprezintă o evocare parțială și totodată sugestivă. Este parțială fiindcă, pe de o parte, survine ca evocare omagială a generalului Ioan Dragalina în antiteză cu alți ofițeri superiori implicați în evenimente, iar pe de altă parte, pentru că abstrage prima bătălie de la Jiu din contextul de ansamblu al campaniei, o consideră chiar „cea mai strălucită și mai categorică victorie din tot războiul nostru” (p. 62), în condițiile în care, strategic vorbind, anul 1916 s-a încheiat cu înfrângerea armatei române, ceea ce scade sensibil importanța pe teren a oricărei victorii trecătoare.

Deși este parțială, evocarea nu este însă mai puțin sugestivă. În primul rând din punct de vedere militar, întrucât relevă importanța spiritului de inițiativă și procedeele tactice prin care poate fi contraatacat cu succes un inamic profitând de lungimea prea mare a comunicațiilor și de expunerea flancurilor sale, după cum relevă și riscurile unei defensive în linie, prin care orice străpungere ajunge să amenințe întregul front. (Cu atât mai surprinzătoare opțiunea inițială pentru o astfel de apărare, anterior numirii lui Ioan Dragalina la comanda Armatei 1 de la Jiu, câtă vreme asupra riscurilor în cauză Carl von Clausewitz avertizase deja cu circa optzeci de ani înainte). În al doilea rând din punct de vedere istoric, în măsura în care documentează practic atmosfera, preocupările, atitudinile înregistrate la nivelul de conducere al armatei române în 1916, susceptibile să lămurească mai bine, așadar inclusiv din perspectiva factorului uman, evoluția operațiunilor până la sfârșitul anului. Se observă astfel cum trăsăturile morale au fost diverse, curajul amestecându-se cu teama, hotărârea cu indecizia și generozitatea cu meschinăria.

Neașteptată prin eclectismul ei ni se pare opțiunea editorială de a publica în cuprinsul aceluiași volum Cuvântul înainte scris de către Dan Puric, ce interpretează sacrificiul ofițerilor și soldaților implicați în prima bătălie de la Jiu din punctul de vedere metaistoric al unei conștiințe românești arhetipale, respectiv Prefața lui Petre Ottu, concepută în teremni pozitivi ai criticii documentare. Indiscutabil, sunt maniere de abordare a chestiunii din câmpuri de referință diferite și ca atare dificil, dacă nu imposibil, de reconciliat metodologic într-o lucrare omogenă teoretic. Nu este exclus însă ca, în ceea ce privește percepția cititorului, a cărui subiectivitate nu disjunge ci sintetizează planurile de înțelegere, cele două să se regăsească pe undeva în același registru de rezonanță personală.

Alexandru Mamina

ȘTEFANIA DINU, *Mese și meniuri regale: eleganță, fast și bun gust*, București, Corint, 2019, 192 p.

Lucrarea Ștefaniei Dinu se înscrie în seria preocupările mai vechi pe care autoarea le are legate de viața cotidiană în perioada Vechiului Regat și în special cu referire la curtea casei regale a României¹. Firul urmărit este unul cronologic, cu o discuție asupra meselor și meniurilor din timpul a

¹ Ștefania Dinu, *Viața cotidiană la Curtea Regală a României, 1914–1947*, București, Cartex, 2011. Adăugăm expozițiile coordonate și însoțite de albume, dintre care le amintim pe cele referitoare la modă și vestimentație, la transformările prin care a trecut clădirea Palatului Cotroceni de la un Palat regal la un Palat al pionierilor sau implicațiile prezenței familiei regale pe frontul primului război mondial (1916–1918).

patru regi, fiecare cu protocolul și specificul său. Ca reguli generale, aflăm că ceremonialul este fixat oficial încă din 1875 și că rolul important în stabilirea sarcinilor îl are mareșalul curții, iar Curtea regală era împărțită în trei (Curtea civilă, Curtea militară și Curtea doamnei/reginei). Dacă însă intrăm, așa cum ne propune autoarea, în lumea regalității prin prisma gastronomiei de la curte, aflăm lucruri relevante pentru fiecare domnie. Astfel, curtea regelui Carol I ne apare ca fiind austeră, cu puține momente de sociabilitate familială și publică; în parte datorită și morții premature a fiicei, Maria. Balurile erau rare prin comparație cu ceea ce întâlnim în timpul succesorilor săi, dar incursiunea în gastronomia voiajurilor de plăcere efectuate de Carol I anual, pe Dunăre, în compania familiei și a doctorului Grigore Antipa, este o surpriză.

După moartea lui Carol I, principesa și viitoarea regină Maria aduce în prim plan picnicul, ora ceaiului englezesc, diversifică și mai mult meniurile și, fapt inedit, introduce o seară în care familia regală petrece numai alături de personal. Creșterea numărului de evenimente, dar și a dorinței de a plăia cât mai mult meniul pe tipul întrunirii, atrage o serie de „dificultăți culinare” dintre care cea mai importantă, pentru suverană, este găsirea unui bucătar dedicat și talentat (p. 29–30).

O altă transformare are loc în timpul regelui Carol II. El păstrează tradiția bucătarilor germani care sunt specializați într-o gastronomie franceză, dar două aspecte noi îi reflectă domnia. În primul rând, ajunge să prefere bunurile de larg consum precum Coca-Cola și, totodată, să se îndrepte spre mâncăruri pe care le-am numi colocvial „populare”, spre exemplu cărnați cu varză și fasole, costiță etc. (p. 79). În al doilea rând, întâlnim la momente de gală „invenții” culinare precum deserturile „Dorința regelui”, „Castelul Foișor”, în 1936 (p. 59) sau felurile „Trăiască regele” și „Carol”, în 1938 (p. 68). Desprinderea de un protocol tradițional și îndreptarea spre dictatura carlistă este evidentă și în ce se servește invitaților în farfurie. Despre Mihai I considerațiile sunt puține, dar un filon care credem că ar oferi multe piste de lucru în viitor și care aici este doar punctat este rolul Economatului în aprovizionarea Curții regale în aceste ultime domnii (p. 74–75).

Cartea se încheie cu o anexă documentară referitoare la titulatura și rolul furnizorilor regali, aspectele financiare (facturi) și o parte din rețetele utilizate. La aceasta se adaugă o ilustrație bogată (p. 97–192), ea în sine un material documentar. Între aceste fotografii, de un inedit aparten este cea care o are în centrul atenției pe mica principesă Maria în vizită la rudele de la Neuwed (1873), sau cea în care principesa Maria și principesa Elisabeta ne privesc îngăduitoare în timp ce fotografii le-a surprins în poză la un picnic în munții Bucegi (cca. 1900). Această ilustrație cuprinde și elemente de cultură materială (meniuri, veselă) care vin cu propriul istoric.

În cazul meniurilor se observă o certă evoluție estetică și, totodată, o ierarhizare în funcție de tipul evenimentului. Meniurile sunt: simple (pentru membrii familiei regale), cu simboluri heraldice (pentru mesele oficiale), cu o ilustrație specifică locației (castelul Peleş, Dunărea) sau momentului (gală de comemorare, de exemplu). În acest sens, ne apar ca deosebite meniurile servite cu prilejul inaugurării canalului „Regele Carol I”, care cuprind fotografii din județul Tulcea (1906), sau cele create pentru celebrarea căsătoriilor. Aspectul estetic la moment festiv în materie de ilustrație evoluează și întâlnim o implicare inclusiv a artiștilor vremii precum Ottilia Michail-Oteteleşanu² sau Alexandru Poitevin Skeletti³. Dintr-un alt punct de vedere, meniurile pot fi privite și ca un dublu document: pe lângă felurile de mâncare oferite la mese sunt și o măturie a celor prezenți, întrucât se observă obișnuința de a include cât mai multe semnături.

Pe alocuri textul este descriptiv și ne-am fi dorit o comparație cu alte case regale europene, sau o analiză prin prisma observațiilor făcute de criticii din *high life*-ul românesc precum Claymoor. Curiozitatea stărnită de subiect merge și mai departe și poate că o prezentare detaliată a activității și vieții la curte a unuia dintre bucătarii șefi ar fi adus un plus de pitoresc. Însă, chiar și prin atât cât s-a întreprins printr-o carte care ajunge la un public mai larg și nu specialist, s-a făcut un pas înainte în ce

² Ottilia Michail-Oteteleşanu (1885–1974), pictoriță și plasticiană, specialistă în tehnica emailului. A lucrat pentru familia regală, iar în perioada regimului comunist pentru Patriarhia Română.

³ Alexandru Pitevin Skeletti (1879–1959), pictor impresionist, membru în societatea „Cenaclul Idealist” (1915–1935), fondată de Alexandru Severin și Ignat Bednarik și patronată, inițial, de regina Elisabeta a României.

privește un subiect care doar la o primă vedere poate părea facil și minor, dar care reflectă cu prisosință o cultură a elitei.

Nicoleta Roman

OLIVER JENS SCHMITT, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”*, București, Humanitas, 2017, 455 p.

Cartea lui Oliver Jens Schmitt, *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”*, ridică o serie de întrebări legate de modernizarea culturală a României moderne. Oliver Jens Schmitt nu este interesat de o analiză structurală a societății românești, cu toate că biografia sa nu abundă în focalizări psihologice sau în prezentarea unei traiectorii biografice unice. Istoricul elvețian apare ca direct preocupat de contextul național extins al anilor 1919–1938 în România și de moravurile politice autohtone, păstrându-l, însă, în centru pe omul Zelea Codreanu.

Cum se poate defini succint fascismul românesc după Oliver Jens Schmitt? Acesta este o emanație radicalizată a tradiționalismului popular românesc de dinainte de 1914, îngemănat cu elemente specifice conservatorismului agrarian de după 1880 din Europa centrală și de est. Din perspectiva autorului, pilonii ideologiei fasciste la români sunt, în ordine aleatorie, următorii: 1) naționalism etnic visceral, dublat de xenofobie; 2) antisemitism religios și 3) conceperea statului din perspectivă ortodoxistă, ca o formă de teocrație. Odată cu fondarea României Mari, șovinismul românesc capătă proporții gigantice, minoritățile conlocuitoare, constituind 30% din populația țării, dar și regionalismul neamului neomogen fiind suspectate și detestate politic și cultural. Antisemitismul, deși, repetăm, religios, atestă viziunea anticapitalist-romantică, etanș-reacționară, a păturilor de țăraveți, funcționari mici și medii, țărani prosperi și personal ecleziastic din România. Evreul este numaidecât asociat cu dominația banului, a creditului și dobânzii cămătărești, a cosmopolitismului urban, a industrializării și științei moderne. Orașul e sălașul diavolului străin. Igiena și educația formală sunt acuzate, implicit, de spirit „jidănesc”. Ortodoxia, ca formă de viață sâtească, campestră, analfabetă, colectivist-gregară, de rugăciune și posturi aspre în vederea celei de-a doua veniri a lui Mesia, cimentează excepționalismul românesc fictiv.

Cu toate acestea, dacă fascismul s-ar fi redus la aceste câteva idei ordonatoare, atunci am fi avut un partid parlamentar, Liga Apărării Național Creștine, condusă de A. C. Cuza, care își formulase programul antisemit încă de dinainte de anul 1914. Aici se poate afirma că A. C. Cuza este personalitatea cea mai îngroșată a ideilor politice prezentate în epocă de sămănătorismul lui Nicolae Iorga, o versiune ideologică atenuată și hipertalentată a profesorului din Iași. Ceea ce aduce Legiunea Arhanghelul Mihail, rebotezată Garda de Fier și reprezentată de Partidul Total pentru Țară, este un plus de violență teroristă, organizare civilă paramilitară și un antiparlamentarism totalitar. Oliver Jens Schmitt vede în succesul mișcării lui Corneliu Zelea Codreanu rezultatul colaborării generale a partidelor politice românești cu gruparea legionară: de la procesul ucigașului prefectului Manciu, în care criminalul de Corneliu Zelea Codreanu scapă nepedepsit, până la împușcarea prim-ministrului liberal I. G. Duca în decembrie 1933, statul român sprijină, incită la și se lasă inoculat cu practici și politici legionare. Personalități parlamentare ca Alexandru Vaida-Voevod, Iuliu Maniu și, până la un punct, chiar și regele Carol al II-lea, au încurajat mișcarea legionară și blocul fascist din care făcea parte. Corneliu Zelea Codreanu și A. C. Cuza se aflau într-o rivalitate acerbă pentru putere în România anilor 1930–1938, dictatura regală armonizând autoritar și dizolvând politic ambele direcții de acțiune. Sponsorii Gărzii de Fier nu sunt numai membrii săi cotațanți din păturile de mijloc, ci și mari industriști locali. Influența germano-italiană în politica internă crește semnificativ în România după 1935, dar legionarismul este creația ideologică cea mai românească din cele existente până atunci. Siguranța, poliția, jandarmeria luptă împotriva partidelor de extremă dreaptă doar atunci când nu primesc ordin să supravegheze sau să se alieze conjunctural cu Garda de Fier. Spectrul fascist se

lărgeste considerabil, până la nivelul întregului *establishment* politic în jurul anului 1938. Clerul, aparatul judiciar și cel de ordine internă, funcționările și profesorimea statului sunt pas cu pas mai legionare în gândire, acțiune și crez. În ciuda luptei retorice împotriva politicianismului, expresia corupției banului „evreiesc”, legionarii stabilesc relații când de dușmănie, când amiabile cu autoritățile statului. Comerțul și restaurantele legionare sunt caucionate de puterea suverană.

În acest climat de amestecuri și delimitări incerte, dar, totuși, unul fascist, personalitatea Căpitanului reiese ca fiind una contradictorie. Crescut într-o familie naționalistă din Bucovina, educat în spiritul cazon al liceelor militare, ortodox aplecat spre misticism, sportiv, auster, om al faptelor, nu al studiului, Corneliu Zelea Codreanu, cavalerul-haiduc al ortodoxiei moldo-valahe, capotează după 1933 din pricina nesiguranței sale politice. Căpitanul nu era un intrigant ambițios, un strateg politic ingenios, un demagog persuasiv sau un cap ideologic proeminent. Misticismul ortodoxist, reprezentat de cultul morții sacrificiale (Codreanu – să nu uităm – moare ca un martir legionar) și de disprețul pentru lucrurile materiale, dispreț dus până la pasivitate și dezinteres pentru organizarea de partid, se acutizează în anii când mișcarea sa crește numeric și devine cea mai populară grupare politică de masă din România interbelică. Falsificarea de către guvern a alegerilor parlamentare din 1937 nu reușește să stăvilească avântul Partidului Total pentru Țară, în spatele căruia se aflase ca lider și organizator bătrânul general Cantacuzino-Grănicerul, liderul legionar care făcea legătura dintre tinerii fasciști și vechi familii boierești românești. Moartea sa naturală, alături de cea în acțiune a eroilor fasciști Ion Moța și Vasile Marin, a constituit un spectacol politic de excepție, îmbinarea dintre legionarism și ortodoxie atingându-și poate punctul culminant în acest moment.

De altfel, Oliver Jens Schmitt accentuează delirul colectiv provocat de așa-numita minune de la Maglavit ca punctul terminus de după care legionarismul devine ideologia dominantă în România interbelică. Sărăcia, ignoranța, frica de schimbare și incertitudinea morală aduse de lumea modernă îi determină pe milioane de români să fie de acord cu – sau să fie deschiși la – forme politice fasciste. Mai mult de atât, caracterul antibolșevic și teama identitară de Uniunea Sovietică a legionarismului sunt politice de stat autorizată încă din 1918 în România. Legiunea este anihilată din pricina incapacității lui Corneliu Zelea Codreanu de a lua o poziție clară față de regele Carol al II-lea, cel mai corupt politician interbelic, și instituția monarhiei. Zelea Codreanu este un monarhist devotat tradiției regale românești de după 1866, dar, în anumite momente ce au urmat anului 1933, acesta devenise un alt politician anti-carlist. Având în vedere această ambivalență ideologică și creștinismul renunțării pe care îl practica visător Căpitanul în anii 1936–1938, legionarii, facționalizați în interior, îi scapă de sub control. Propensiunea spre violență și răsturnarea ordinii politice vor fi capitalizate de gruparea bănățeanului Horia Sima și de liderul militar Ion Antonescu, imediat ce dictatura lui Carol al II-lea, inspirat la orice nivel de legionarism, se prăbușește în septembrie 1940. Se poate spune că fascismul triumfă în România începând abia cu anul morții lui Corneliu Zelea Codreanu. Mărturiile și documentele aduse ca dovezi de Oliver Jens Schmitt demonstrează dimensiunea largă, de masă, dar și pe cea instituțională a legionarismului autohton, fie și acesta degrevat de figura legendară a Căpitanului.

Cercetătorul merge ceva mai adânc în monografia sa. Acesta susține că legionarismul ar fi devenit cu adevărat agresiv atunci când baza sa de adeziune țărănească a fost încet-încet înlocuită de una muncitorească. Proletarii sunt răspunzători, alimentați de un stângism primar, „social-revoluționar”, de activitățile din ce în ce mai crude, mai sălbătice și mai anarhice ale legionarilor după 1938. Credem că aceasta este o interpretare alimentată de prejudecăți ideologice de tipul „nazismul este totuna cu stalinismul”, curenți în discursul de dreapta românesc post 1989. Corpul Muncitoresc Legionar a fost încercarea propagandistică, și nu numai, a radicalilor de dreapta autohtoni de a coopta membri din clasa angajaților industriali, dar să ne aducem aminte că Partidul Comunist a fost interzis în perioada interbelică, membrii săi condamnați la ani grei de închisoare politică, grevele înăbușite în sânge, iar orice formă de publicitate a ideilor de stânga agresată tocmai de vulgata fascistă atât de răspândită și susținută în România. Bolșevismul, marea finanță și francmasoneria erau întrepătrunse din perspectiva paranoică, illogică și falsă a inamicilor lor doctrinari. În vreme ce statul susținea sau retrăducea în limbaj birocratic corpul doctrinar fascist, Carol al II-lea imitându-l fără succes, după 1938, pe Benito Mussolini, social-democrația nu putea supraviețui în atmosfera publică românească.

Pe de altă parte, Oliver Jens Schmitt trasează just istoria moștenirii legionare în național-ceaușismul comunist. Nicolae Ceaușescu prezida un regim de stânga care folosea simbolic mijloace legitimize de inspirație legionară. Pe măsură ce regimul său personal se apropia de final, Nicolae Ceaușescu susținea un naționalism etnic românesc fascistoid și o viziune organicistă a vieții politice în România de sorginte legionară. Legionarii în etate, care au trecut prin temnițele staliniste ale anilor 1950, îi simpatizau pe Nicolae Ceaușescu, în care, exceptând ateismul oficial al regimului, identificau un lider solidă cu învățăturile lor politice. În definitiv, lozinca „totul pentru Țară” se poate aplica cu ușurință și regimului de industrializare forțată național-ceaușistă. Volumul *Corneliu Zelea Codreanu. Ascensiunea și căderea „Căpitanului”* este, fără îndoială, una dintre cele mai serioase și credibile cărți de istorie modernă scrise despre spațiul românesc.

Dan-Alexandru Chiță

ARTHUR DROULÉZ C.M., *Histoire de la mission lazarisite de Macédoine (1839–1939)*, Istanbul, Les Éditions Isis, 2018, 268 p.

Acest volum este scris de autor în 1943, dar alte lucrări dedicate de A. Drouléz Smirnei, Albaniei sau Constantinopolului pe același subiect întregesc orice aplecare științifică asupra istoriei subiectului. Volumul poate fi privit ca o sursă asupra misiunilor occidentale catolice în Levant și este o contribuție majoră în ceea ce privește relațiile interconfesionale în perioada otomană și post-otomană. Totodată, are conexiuni și cu istoria educației și a Bisericii, dar mai ales cu procesul de formare a identității populațiilor din sud-estul Europei. Lazariștii sunt un ordin religios fondat la Paris în 1625 și care își pierd din importanță în secolul al XVIII-lea, dar revin în atenția epocii moderne prin misiunile de convertire din veacul următor. Ei renasc din propria cenușă în zona balcanică și se stabilesc la Kavala, Bitolja, Gevgeli, Salonic, Monastir și în alte localități.

Misiunea lazarisită din Macedonia apare ca o reacție la faptul că în 1839 sultanul Abdul Medjid a declarat egalitatea pentru toți supușii săi, inclusiv cu referire la cultul și religia practică. Ea urmărește „regenerarea popoarelor din Orient” (p. 32), se impune treptat și este folosită împotriva influenței rusești. Astfel, lazariștii nu apar în calitate de propagatori ai catolicismului ca reacție la Islam, ci ca o reacție la prezența tot mai mare a ortodocșilor greci și ruși. Se însinuează pe fondul unor discuții aprinse pentru crearea unei Biserici bulgare autonome față de patriarhatul grec de la Constantinopol. Ei aproape că îi echivalează la nivel public pe slavi cu bulgarii către care își îndreaptă eforturile, fapt care atrage reacții din partea celorlalte etnii, grecii fondând un consulat la Monastir în 1859.

Pe parcursul lucrării se observă parteneriatul existent între această misiune și Fiicele Carității (*Filles de la Charite*, care vin din Franța în 1839 în Imperiul otoman), surori care pătrund în mediul rural din jurul Salonicului unde deschid școli pentru fete și spitale. Lazariștii fac același lucru pentru băieți, iar misiunea lor de convertire prin educație se propagă printre bulgari și sârbi. Textul este considerat de istoricul bulgar Raia Zaïmova ca unic pentru istoria comunității de la Zeytinlik și istoria seminarului din localitate, fondat de catolicii francezi în 1885. Aici se vede, în opinia sa, cel mai bine această întrepătrundere și colaborare între cele două misiuni venite din Franța. Copiii, după finalizarea educației primite prin intermediul misiunilor, ajung să fie angajați la ferme, în întreprinderi mici sau în aparatul administrativ al statului. Surorile obțin venituri din recolte de 2–3000 franci pe an, din închirierea unei case pe care o dețin la Salonic dar și din alocații primite, în timp ce cheltuielile pentru o fată săracă sunt de 100 franci; cu toate acestea, ele reclamă constant lipsuri financiare.

Misiunea lazarisită organizează prelegeri și seminarii pentru educarea preoților astfel încât, conform celor consemnate de Drouléz, în jurul anului 1898 erau în Macedonia între 5–6000 catolici. În timpul lui Emile Cazot, al șaselea conducător al misiunii (1897–1914), este creată și o revistă (1908), un buletin de 32 pagini scris atât în franceză cât și în bulgară (p. 183–184). Interesant pentru istoria românilor este ceea ce se întâmplă cu valahii de la Ohrida. Cartierul românesc din Ohrida avea 80 case, biserică, școală, și atât profesorii cât și preotul solicitau ca limba folosită să fie română; însă

20 de familii erau pentru trecerea la catolicism în forma unită (p. 187). În aceste condiții, consulul francez din Monastir atrăgea atenția misiunii lazariște că trebuia profitat. Astfel, diplomații străini capătă un rol semnificativ în această istorie a relațiilor interconfesionale, fiind părghii de presiune și de influență.

Un alt aspect este cel legat de identitatea națională și instrumentalizarea directorilor de ziare în scop politic. Exemplul directorului ziarului „Macedonia”, Petko R. Slaveikov, un liberal bulgar de marcă, este semnificativ, el fiind acuzat că ar fi agent al ambasadorului rus (p. 52). Se întrevede și o luptă între revoluționarii care susțin autonomia Macedoniei, obținută chiar prin forță, și cei care pledează pentru un progres cultural pașnic; ea se duce inclusiv în aceste școli ale misionarilor. Anarhiștii sunt și ei prezenți la Salonic, unul stabilindu-se lângă casa misiunii lazariște în 1903, iar înfruntarea dintre autoritățile otomane și acesta produce pagube clădirii preoților (p. 186).

Lichidarea misiunii durează cincisprezece ani (1914–1939) și se suprapune cu desfășurarea războiului și clarificarea statutului proprietăților deținute. Cartea de față, pe alocuri cu un stil greoi, este extrem de bogată în informație și cu referiri culturale bine explicate în note. Este necesară pentru oricine ar dori să înțeleagă rolul misiunilor religioase de convertire și locul special ocupat de bulgari în acest proces din sud-estul Europei.

Nicoleta Roman

GEORGES VIGARELLO, *Istoria costumului feminin din Evul Mediu până astăzi*, București, Editura Centrului Cultural Lumina, 2019, 216 p.

Numele lui Georges Vigarello este legat de introspecțiile asupra trupului văzut din prisma sănătății, a construcției sale sociale prin raportare la canoanele și idealurile unei anumite epoci. Din acest ultim punct de vedere istoria siluetei (2012) și a obezității (2010) vin ca o prelungire a celebrei sale istorii a frumuseții (2004), toate publicate la editura Seuil. Colaborările sale cu Alain Corbin și Jean-Jacques Courtine au adus istoriografiei volume colective de referință în ce privește istoria corpului (2011), a virilității (2011) și a emoțiilor (2016–2017). Deși sociolog, el dă istoriei un loc predominant în abordare, iar volumul de față este traducerea în limba română, realizată de către Cristina Crăciun, a lucrării sale *La Robe: une histoire culturelle du Moyen Âge à aujourd'hui* (Paris, Seuil, 2017). O apariție trecută cu vederea poate tocmai pentru că editura din România ține de Primăria Bucureștiului și nu este cunoscută. Însă nu trebuie să fie așa deoarece volumul este deosebit, de o calitate grafică aparte, iar traducerea urmează îndeaproape textul original, cu adaptările de rigoare. Există câteva greșeli tipografice, dar ele nu diminuează bucuria de a avea un astfel de text-album. O avertizare pentru cititor: este vorba de un material de popularizare scris de Vigarello, însă inițiativa este una profesionist realizată și departe de obișnuința locală. În lucrarea sa, autorul francez citează și dialoghează cu istoriografia subiectului, integrează surse din cele mai variate, iar notele și bibliografia nu lipsesc. Este, deci, o carte care poate fi folosită și de specialiști, nu se adresează doar publicului larg.

Lucrarea de față se împarte în șase capitole, fiecare cu un fir cronologic ce marchează o transformare în vestimentația feminină și care punctează importanța geometriei, verticalității, constrângerilor (fizice și ideologice), artificiilor și tehnologiei, supleții trupului și individualismului uman. Pentru evul mediu două obiecte sunt esențiale, corsetul cu șiret și centura. Împreună, ele creează efectul de înălțime, dezvăluie doar atât cât trebuie din corp pentru a exista o (re)prezentare publică într-un mod cuviincios și subțiază talia, încadrând-o în canonul de frumusețe. Corsajul este acceptat de toate clasele sociale și doar materialul face diferența. Două invenții sunt relevante în trecerea la următoarea etapă: *vertugadon*-ul, creat în Spania și *basquina*. Prima este un mecanism realizat din cercuri tari, amplasat pe un material textil pentru a rotunji și lărgi rochia în partea de jos. A doua se referă la partea de sus a veșmântului, unde corsetul cu șiret are forma unei pânii rigide. În această formalitate a costumului de curte, Vigarello este de aceeași părere ca și Jean Delumeau: frumusețea „visează la structura matematică” (p. 26). Totuși, corsetele evoluează de la o intenție care privește sănătatea individului, la cosmetizarea aparenței. Încep cu o structură de fier pentru a corecta

anatomia după indicațiile doctorului Ambroise Paré, pentru a fi preluate de aristocrație într-un joc ce ascunde geometria corpului, șireturile fiind apoi înlocuite de copci. Și astfel, la final de secol XVI verticalitatea devine importantă, transformând ideea de frumusețe: „bustul devine o tijă instalată pe rochie, care funcționează ca un piedestal, iar deasupra bustului se află un chip ca o floare” (p. 42). Este o frumusețe și o estetică în care femeia are un rol decorativ, asemeni unei statui.

Avansând cu un secol, rochia pierde volum, totul este strâns mai puțin. Acest veac al XVII-lea este divizat. Este perioada austerității marcată de domnia lui Henric IV al Franței și de echilibrul pe care el îl caută între cultura protestantă și cea catolică, după un război sângeros ce a culminat prin masacrul din noaptea sfântului Bartolomeu. Este și perioada unei exacerbari a consumului și a podoabei, vizibilă, aplaudată dar și blamată, a regelui Soare. Între cele două, un timp al tranziției prin domnia lui Ludovic XIII. Nimic nu se schimbă în mod fundamental, sunt mici transformări, pași necesari.

În veacul Luminilor corsetul este contestat de literați și înamorați, dar și de gânditorii vremii care îi dau un înțeles politic. Frumusețea trebuie să urmeze natura, nu trebuie corectată; se vrea mobilitate și lejeritate. Revoluția franceză răspunde indirect problemei și, pentru o perioadă, se asistă și la o „revoluție a rochiei”. Reperele franceze, care se impun global, sunt simplitatea, fluiditatea, liniile drepte, înlăturarea taliei, bustul și decolteul vizibil. Rochia este reinventată prin raportare la fondatorii democrației, la clasicitatea romană și greacă. Riscul acestei bruște treceri nu este calculat bine întrucât rochia lasă prea mult să se întrevadă, iar formele incită o sexualitate până atunci latentă. Se pune problema pudorii, a imoralității prin vestimentație, care este asociată dezechilibrului social. După Napoleon, se revine la formalitate, la rochia amplă și corset.

Secolul al XIX-lea este secolul tranziției și al democratizării graduale în costum, iar comerțul profită de acest aspect. Numai între 1828 și 1848 există 64 forme de corset (p. 103), fără să mai luăm în considerare variantele de modele de rochii și combinațiile de materiale. Crinolina este esențială, iar reperul rămâne tot Franța, însă cea a împărătesei Eugénie. Rochia se restrânge treptat, la fel ca și arcurile care se ascund, iar în anii 1880 rămâne doar turnura. Eliberarea corpului feminin coincide cu impunerea profilului „serpentin”, iar ulterior a „tijeii”.

La începutul secolului XX silueta este subțire, dinamică, iar materialele sunt fluide, lipsite de ostentație și de o împodobire excesivă. Se văd picioarele, se întrevăd formele, dar nu pielea. Rochia se scurtează treptat, iar primul război și criza economică impun un timp al sobrietății. Corsetul dispare, iar în anii postbelici coexistă două profiluri vestimentare (evazarea și subțierea). Pătrunde taiorul, un deux-pièces care urmează anatomia, dar este asociat unui profesionalism elegant și, totodată, câștigă teren pantalonul în variate combinații de materiale și culori.

Emanciparea femeii, depășirea imaginii pur decorative și recunoașterea ei ca un actor social activ în societate și în domeniul muncii se reflectă inclusiv în costum. Anii 1965–1980 înseamnă lejeritate, un stil confortabil, iar ulterior se explorează intimitatea, sensibilitatea și relația personală cu haina; stilul hippie este elocvent în ce înseamnă o libertate pe deplin asumată. Concluzia lui Georges Vigarello devine astfel evidentă prin raportare la istoria culturală a costumului feminin: „nu se mai impune un artificiu exterior, ci se afirmă absolut inedit un imperativ decisiv, dictat din interior” (p. 203). Dar până la acest moment există un întreg traseu de rupturi și continuități care fac din simpla rochie a femeii un martor al schimbărilor de rol și statut al purtătoarei.

Nicoleta Roman

ALAN MCKEE (coordonator), *Beautiful Things in Popular Culture*, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2007, 231 p.

Volumul pleacă de la presupunerea greșită a multor intelectuali din mediul academic, potrivit căroră, în domeniul culturii populare, consumatorii acceptă ca atare produsele culturale ce le sunt oferite de către producători. Greșeala provine din faptul că, deși știu foarte bine ceea ce Theodor Adorno, Stuart Hall, John Fiske sau Harold Bloom au scris despre cultura populară, acești intelectuali

nu consumă și nu cunosc produsele culturale desemnate drept cultură populară. Pentru Harold Bloom, care exclude din start benzile desenate cu Batman, atunci când propune un canon literar occidental, toate episoadele aventurilor lui Batman sunt în aceeași măsură lipsite de valoare. Există însă o comunitate de oameni ce au alcătuit o ierarhie clară a diferitelor benzi desenate cu Batman, valorizând din punct de vedere estetic unele episoade, în detrimentul altora. Aceste criterii ce stau în spatele alegerilor estetice făcute de consumatori de culturii populare reprezintă obiectul analizei lui Alan McKee, coordonatorul volumului recenzat.

Cele treisprezece eseuri ce alcătuiesc volumul, scrise de autori aflați într-o dublă ipostază, de cercetători în mediul academic, dar și consumatori ai produselor culturale analizate, încearcă așadar să identifice criteriile care i-au determinat pe consumatori de cultură populară să aleagă: cel mai bun scriitor contemporan de povestiri cu supereroi (Brian Michael Bendis); cea mai bună bandă desenată cu Batman (*The Dark Night Returns*); cel mai bun roman despre un ucigaș în serie (*Red Dragon*); cel mai bun scriitor australian de romane de dragoste (Emma Darcy); cel mai bun website pentru homosexuali (cruisingforsex.com); cel mai bun jucător de baschet (Michael Jordan); cei mai buni pantofi sport (Nike Air Max Classic TW); cel mai bun joc pentru PC (*Grand Theft Auto*); cea mai bună motocicletă (Ducati 916 Superbike); cel mai bun film de propagandă (Humphrey Jennings, *The Silent Village*, 1943); cel mai bun erou negativ din serialul TV *Xena: Prințesa războinică* (Alti); cea mai bună cântăreață de muzică pop (Kyle Minogue) și cel mai bun LP de muzică disco (Sharon Redd, *Never Give You Up*).

Fie că este vorba despre literatură, filme, muzică sau obiecte materiale, consumatorii sunt de acord că produsele culturii populare nu necesită un capital cultural ridicat sau un înalt nivel de educație pentru a putea fi consumate. Totuși, în fiecare din domeniile studiate de cei care au contribuit la realizarea volumului, există o categorie de cunoscători care analizează cu atenție și discută despre calitățile estetice ale produselor consumate. Așa cum o arată cele treisprezece studii, disputele privind criteriile de evaluare estetică sunt reglementate de procese similare celor ce funcționează la nivelul așa-zisei culturi înalte. Editurile, librăriile, muzeele, galeriile de artă, cadrele didactice, criticii etc. au autoritatea culturală ce le permite să stabilească criteriile de evaluare estetică, reproduse apoi prin intermediul sistemului educațional. În mod similar, în cultura populară, departamentele de vânzări ale caselor de discuri, televiziunilor sau editurilor comerciale, criticii de film sau de muzică au autoritatea culturală ce le permite să aleagă un produs în detrimentul altuia. Totuși, spre deosebire de cultural înaltă, în cultura populară accesul consumatorilor la capitalul cultural necesar pentru a obține validarea propriilor judecăți estetice este mult mai facil. Și asta pentru că instituțiile oficiale și sistemul educațional nu au fost interesate să reglementeze acest domeniu, ceea ce le-a permis fanilor, cunoscătorilor culturii populare să își creeze propriile instituții de validare estetică (p. 216).

Și în cadrul acestor comunități de *connoisseurs*, gusturile estetice funcționează ca un criteriu prin care grupul respectiv se distinge de alte grupuri, ale căror judecăți estetice sunt devalorizate, proces descris de Pierre Bourdieu, în *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste* (London, Routledge and Kegan Paul, 1984). Astfel, cunoscătorii se delimitează estetic de „mase”, de cei care nu fac o distincție între diferitele povești cu Batman sau pentru care toată muzica pop este la fel, de exemplu.

Desigur că limitările editoriale au făcut ca alegerea produselor culturale analizate să nu fie una exhaustivă. Proveniența consumatorilor ale căror alegeri au fost studiate, precum și afilierea instituțională a autorilor au făcut însă ca volumul să vorbească despre o cultură populară anglo-saxonă, în mare partea australiană. De aici și unele alegeri: cea mai bună cântăreață pop e din Australia, cele mai bune romane de dragoste sunt scrise de cuplu australian Wendy și Frank Brennan (ce au publicat sub pseudonimul Emma Darcy). Totuși, tonul antrenant, ușor glumeț pe alocuri, dar fără a pierde din seriozitatea analizei, precum și faptul că tratează un subiect încă destul de puțin abordat, recomandă acest volum.

Daniel Gicu

Din „Studii și Materiale de Istorie Contemporană”, Volumul 18/2019, amintim pentru insolitul temei textul semnat de Florin Anghel, *Cotidianul mărunț al Dobrogei de Sud. Ce a văzut Iordan Iovkov (1880–1937) la frontiera cu România?* Este vorba despre o prezentare sintetică a imaginii Cadrilaterului în proza scriitorului și diplomatului Iordan Iovkov, locuitor al regiunii între 1897–1902, 1904–1912 și din toamna lui 1918 până la începutul anului următor. Apropiat ca preocupări și ca stil de Mihail Sadoveanu, acesta nu s-ar fi lăsat atras de tușa exotic-orientală recognoscibilă în percepția boemei bucureștene interbelice, consemnând în schimb un mediu rural patriarhal, sau cel puțin la distanță de trepidăția orașelor moderne, cu case mici înconjurate de grădini și cu oameni autentici (țărani, funcționari) surprinși în secvențe de viață cotidiană. Trebuie să adăugăm totuși că, deși autorul articolului insistă asupra perspectivei realiste, din însăși prezentarea lui putem să bănuim că proza lui Iordan Iovkov nu a fost străină de o componentă cu iz fantastic sau în marja legendarului, pe care credem că o regăsim în citatul din povestirea *Hofii*. Fără să o fi parcurs integral, nu avansăm, desigur, decât o impresie sub beneficiul de inventar al verificării ulterioare.

Ceea ce ni se pare discutabil este însă alt aspect, și anume opoziția acreditată de Florin Anghel între viziunea edulcorată și romanțioasă a boemei bucureștene asupra Dobrogei, respectiv realismul frust al lui Iordan Iovkov. În primul rând, ce ar putea fi edulcorat și romanțios în romanul *Ioana*, menționat cu titlu de exemplu în articol, sau în reprezentarea plastică a Balcicului? O astfel de evaluare ar însemna să reducem drama psihologico-afectivă și influențele impresioniste la condiția minoră a melodramei și a unui afiș de spectacol bulevardier, ceea ce nu credem că este cazul. În al doilea rând, chiar și realismul amintit, concentrat pe nota locală și tradițională, ajunge să exprime la rândul său exotismul ținutului dobrogean față de metropola urbană, adică exact în sensul în care-l receptau literații, artiști și reporterii din capitală.

Pentru un excurs ulterior, aprofundat, de istoria imaginarului sau de literatură comparată, articolul deschide o pistă de cercetare. Fapt cu atât mai apreciabil, cu cât apare în contextul unui număr al revistei tributar în general descriptivismului tern.

Alexandru Mamina

Spre deosebire de mediul academic și universitar de la București sau de la Iași, unde subiectul revoluției din 1848–1849 pare să nu mai stârnească același interes ca altădată, la Cluj-Napoca rămâne încă în actualitate. Semnalăm sub acest aspect, din „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu», Series Historica, LVIII, 2019, articolul semnat de Iosif Marin Balog, *Revoluția română de la 1848–1849 în Transilvania: vechi și noi controverse istoriografice*, în care autorul prezintă pozițiile polemice ale istoricilor români și maghiari cu privire îndeosebi la exercițiul violenței și la numărul victimelor de o parte și de alta.

Remarcăm în particular punctul de vedere al lui Iosif Marin Balog, potrivit căruia războiul românilor din Transilvania a reprezentat un veritabil război național, având ca obiectiv controlul teritoriului pe care națiunea română era majoritară. Din atare perspectivă, acesta poate fi înțeles în același orizont interpretativ ca și războaiele italienilor, polonezilor sau maghiarilor (nu tocmai și ale germanilor), adică – adăugăm noi – în sensul unui efort de realizare a statului-națiune, conform principiului autodeterminării. Nu insistăm asupra cauzelor care au grevat aplicarea principiului autodeterminării în principatul Transilvaniei, începând cu decizia de „uniune” cu Ungaria, votată în Dieta de la Cluj fără ca românii să fi fost consultați. Reținem însă ideea războiului național, subsumabil mișcării de emancipare general-europene de la 1848–1849, în opoziție cu opiniile care, criticând naționalismul românilor transilvăneni, reduc semnificația rezistenței lor armate la o ipostază a contrarevoluției habsburgice.

Alexandru Mamina

Semnalăm apariția revistei „Enigmele Istoriei”, Anul I, Nr. 1, 30 ianuarie – 26 februarie 2020. Este o revistă de popularizare, scoasă însă în condiții grafice foarte bune și cu articole de interes inclusiv pentru specialiști, de pildă acela semnat de către Liviu Țăranu, *Mișcarea legionară și primul deceniu de democrație populară*, consacrat modalităților în care legionarii, confrunțați cu represiunea comunistă, au încercat să-și prezerve identitatea, dacă nu organizațională, cel puțin moral-ideologică, un rol central în acest sens avându-l cântecele din închisori pe versuri de Radu Gyr, Ion Pillat și alții. Se degajă astfel o sensibilitate încărcată de sentimentul martirajului dar și de așteptarea vindictivă a momentului răzbunării, zicem noi în prelungirea sensibilității legionare dintotdeauna, oscilând între vocația suferinței presupus purificatoare și exercițiul violenței legitimată retributiv.

Revista conține și o contribuție documentară (prima parte în acest număr), publicată de către Constantin Comeanu sub titlul *Malta [2–3 decembrie 1989]. Stenograma unei întâlniri*. Este vorba, desigur, despre întâlnirea dintre Mihail S. Gorbaciov și George Bush, ilustrativă în ceea ce privește problematica internațională și raporturile sovieto-americane la sfârșitul „războiului rece”. Un sfârșit întrevăzut atunci de cei doi lideri în termenii unei colaborări bilaterale, transformat însă rapid într-o victorie geopolitică indiscutabilă a Statelor Unite ale Americii, care timp de circa un sfert de secol, până la emergența Rusiei putiniste, au rămas practic singura mare putere mondială.

Alexandru Mamina

ISSN 0567-6320